Олександр Олександрович Богомолець

(1881-1946)

СЛУЖІННЯ ЛЮДЯМ, А НЕ РЕЖИМУ

Олександр Олександрович Богомолець — всесвітньо відомий учений, президент Академії наук УРСР у 1930-1946 роках, основоположник української школи патофізіології і геронтології, засновник і керівник кількох науково-дослідних інститутів у Києві і Москві, у тому числі — й нинішнього Інституту фізіології НАН України, який носить його ім'я. Під час радянсько-німецької війни розум і талант академіка Богомольця, його успішні наукові розробки, були не менш ефективною зброєю проти німецько-фашистської навали, ніж гармати, танки чи бойові літаки. Без перебільшення можна сказати: тим, що радянські війська змогли розбити воєнну потугу гітлерівської Німеччини, тодішнє радянське керівництво мало не в останню чергу завдячувати *Олександру Богомольцю*. Причому завдячувати не менш, ніж усім своїм воєначальникам і командуючим фронтів. За часів радянського тоталітаризму академік *Богомолець* добився найвищих державних почестей всупереч своєму походженню. Він рятував від репресій цвіт української науки, однак після смерті академіка його наукова справа зазнала гонінь...

Олександр Олександрович Богомолець був другою дитиною в сім'ї земського лікаря Олександра Михайловича Богомольця герба "Помян" і Софії Миколаївни Богомолець з дому Присецьких герба "Новина". Олександр Богомолець-молодший народився 24 травня 1881 року в Лук'янівській тюрмі, куди була ув'язнена його мати — одна з лідерів "Південно-Російського робітничого союзу", радикальної народницької організації лівого спрямування. Суд визначив для Софії десять років каторги в Забайкаллі. Строк цей поступово збільшувався, оскільки жінка часто вдавалася до акцій непокори.

Батько майбутнього академіка також брав участь у народницькому русі, був заарештований і засланий до Казахстану. До кінця заслання батька маленький Сашко жив у маєтку *Присецьких* у селі Климовому на Полтавщині. Земському лікареві Олександру Богомольцю царський уряд довгий час відмовляв у побаченні з дружиною. Лише завдяки заступництву російського письменника *Льва Толстого* Богомолець-старший отримав бажаний дозвіл. Сталося це 1891 року На той час *Софія Присецька-Богомолець*, каторжанка поселення Нижня Кара, вже була безнадійно хвора на туберкульоз. На побачення з дружиною Олександр Богомолець поїхав разом із малолітнім Сашком. Синові дозволено було бачити матір щодня. Невдовзі після прибуття батька і сина Богомольців до місця ув'язнення Софії її перевели у "вільну команду". Через три дні вона померла. Після смерті Софії Богомолець овдовілий батько й осиротілий син повернулися до Ніжина.

У Ніжині малий Сашко протягом року навчався у чоловічій гімназії при Історико-філологічному інституті князя Безбородька (раніше — Гімназія вищих наук, зараз — Ніжинський державний педуніверситет ім. Гоголя). До цього початкову освіту отримував удома. Сашко був старанним учнем, за рік пропустив 45 уроків, та й то через хворобу — далася взнаки поїздка до матері на каторгу. З усіх предметів мав "п'ятірки", лише з малювання — "четвірку". За успіхи у навчанні Саша Богомолець був нагороджений похвальним листом і книгою *І. Тургенєва* "Записки мисливця".

Читання було пристрастю Олександра Олександровича з дитинства. Навіть у дорослому віці він перечитував неодноразово "Трьох мушкетерів". Друзі дитинства згадували, що малий Сашко томами поглинав пригодницьку класику, пізнавальну літературу, географічні журнали. В ніжинській бібліотеці він був записаний на кілька книг підряд, а, взявши книгу, навіть у лютий мороз міг десь присісти на лавці або тумбі і "проковтнути" половину тексту.

1895 року батько і син Богомольці переїхали до Кишинева, де жив рідний брат Олександра Михайловича — Михайло Михайлович, акцизний чиновник. Коли син політв'язнів перейшов до старших класів гімназії, виявилося, що характером він удався в своїх батьків. На передостанньому році навчанні Сашко Богомолець був відрахований з Кишинівської гімназії "за небезпечний напрямок думок" —

Олександр Олександрович Богомолець.
Фото зроблене близько 1944 р.
З архіву Національної академії наук України

простіше кажучи, за вільнодумство. З великими труднощами його влаштували до 1-ї Київської чоловічої гімназії, яку юнак закінчив із золотою медаллю. Репутацію "неблагонадійного" він підтвердив і в Київському університеті імені Св. Володимира, куди вступив 1900 року. Навчався спочатку на юридичному, а потім на медичному факультеті. Там Олександр брав участь у русі за права студентів.

Не бачачи можливості продовжувати навчання в Києві й, очевидно, не бажаючи підставляти під удар батька, за яким зберігався поліційний нагляд, *Олександр Богомолець* перевівся на медичний факультет Новоросійського університету в Одесу. Там він зосередився переважно на науці. В 21 рік студент Богомолець видав свою першу наукову роботу — "До питання про будову і мікрофізіологію брунерових залоз" (1902). На кінець навчання *Олександра Богомольця* в Одеському університеті в його послужному списку нараховувалося п'ять наукових робіт. Розвиваючи напрацювання свого першого дослідження, *Олександр Богомолець* підготував до захисту докторську дисертацію "До питання про мікроскопічну будову і фізіологічне значення надниркових залоз у здоровому і хворому організмі". Захист докторської відбувся у травні 1909 року, за кілька днів до дня народження молодого дослідника, в петербурзькій Військово-медичній академії. Опонентом дисертанта був не хто інший, як великий російський фізіолог *Іван Петрович Павлов*. Він схвалив роботу свого молодого колеги і дав йому деякі цінні настанови. 28-річний *Олександр Богомолець* став одним із наймолодших докторів наук у Російській імперії. Того ж року він був обраний приват-доцентом кафедри загальної патології медичного факультету Новоросійського університету.

Незабаром *Олександр Богомолець* одружився з *Ольгою Тихоцькою* (1891-1956) герба "Наленч". У майбутньому вона стала відомим у Москві дитячим лікарем-невропатологом. По батьківській лінії Ольга Георгіївна була прямим нащадком видатного російського мореплавця *Петра Рікорда* (1776-1855), одного з засновників Російського географічного товариства. Дядько по матері *Ольги Тихоцької* — російський скульптор *Володимир Беклемішев* (1861-1920), автор першого у світі скульптурного зображення *Тараса Шевченка*.

26 лютого 1911 року в Олександра та Ольги Богомольців народився єдиний син Олег. Батько був присутній при пологах.

Не встиг Олександр зануритися в нові для нього батьківські турботи, як був відряджений на стажування до Парижа на кафедру фізіології в Сорбонні для здобуття професорського звання. Жвава столиця Франції вабила молодого доктора медицини не лише наукою. В Парижі доктор Богомолець відвідує музеї, художні виставки, польоти повітроплавців, спілкується з місцевими і російськими художниками в кафе на Монмартрі. Під час стажування Олександр Олександрович дізнається про обрання його екстраординарним професором кафедри загальної патології Саратовського університету, а дещо пізніше — про призначення його завідувачем цієї кафедри. Доктор Богомолець, якому на той момент не було ще й тридцяти років, із нетерпінням чекав цього призначення, хоча й не збирався усе своє життя пов'язувати з Саратовом. В листах

Сашко Богомолець із батьком — Олександром Михайловичем Богомольцем перед поїздкою на карійську каторгу до матері. Київ, 1890-1891 рр.
З фондів Ніжинського краєзнавчого музею

Олександр Богомолець-молодший —
учень 1-ї Київської класичної гімназії.
З фондів Ніжинського краєзнавчого музею

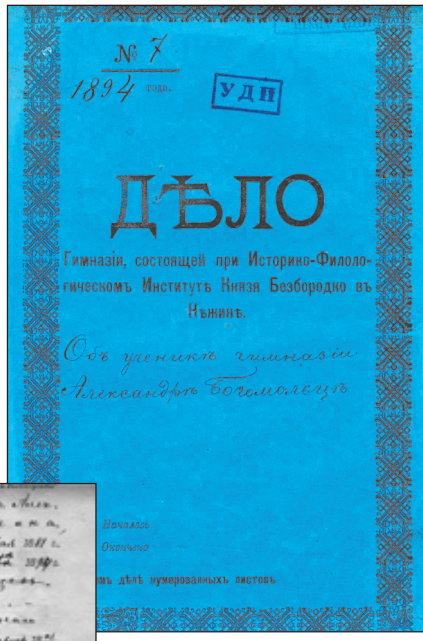

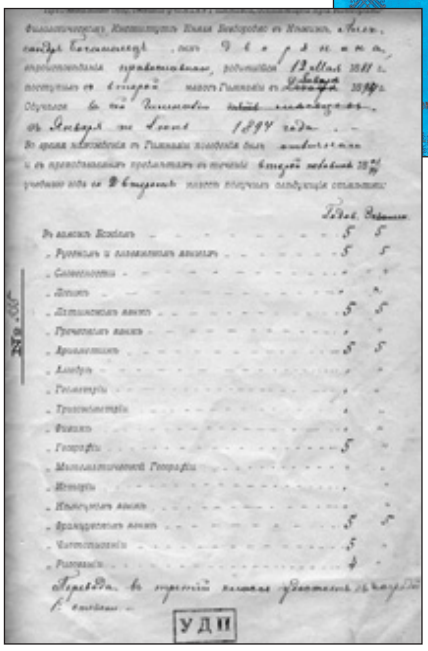

Особиста справа і табель про успішність
учня Ніжинської чоловічої гімназії Олександра Богомольця.
Ніжинський філіал Чернігівського обласного державного архіву

У цьому крилі (зліва)
Історико-філологічного інституту князя Безбородька
(нині — Ніжинський педуніверситет ім. Гоголя)
містилася чоловіча гімназія,
в якій навчався Сашко Богомолець

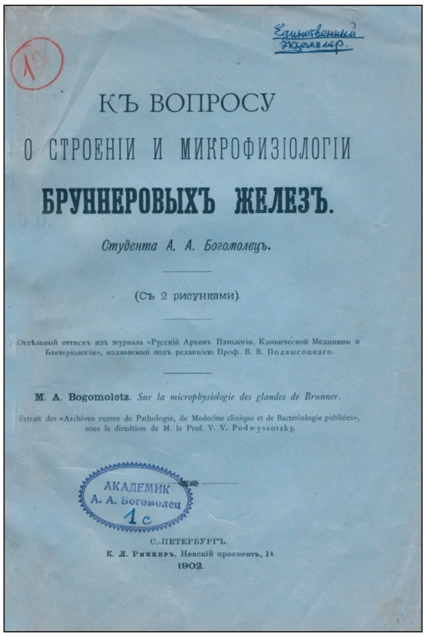

КЪ ВОПРОСУ
О СТРОЕНІИ И МИКРОФИЗІОЛОГІИ
БРУННЕРОВЫХЪ ЖЕЛЕЗЪ.

Студента А. А. Богомолецъ.

(Съ 2 рисунками).

Отдѣльный оттискъ изъ журнала «Русскій Архивъ Патологіи, Клинической Медицины и Бактеріологіи», издаваемый подъ редакціею Проф. В. В. Подвысоцкаго.

M. A. Bogomoletz. *Sur la microphysiologie des glandes de Brunner.*

Extrait des «Archives russes de Pathologie, de Medecine clinique et de Bacteriologie publiées», sous la direction de M. le Prof. V. V. Podwyssotsky.

АКАДЕМИК А. А. Богомолец 1с

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.
К. Л. Риккеръ. Невскій проспектъ, 14
1902.

Перша наукова робота студента медичного факультету Новоросійського університету Олександра Богомольця — "К вопросу о строении и микрофизиологии бруннеровых желез". 1902 р. З особистого архіву Ольги Богомолець

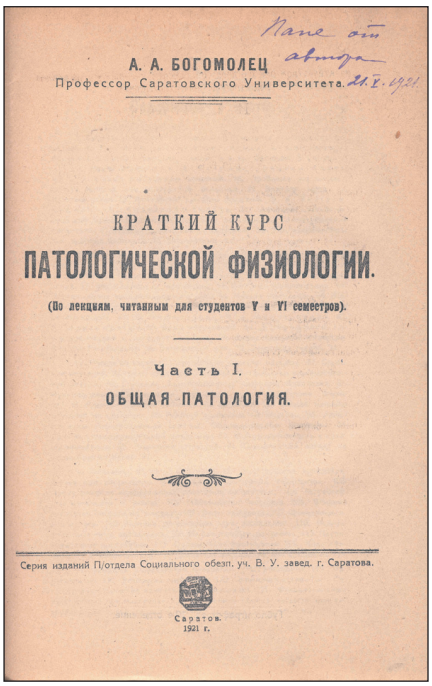

А. А. БОГОМОЛЕЦ
Профессор Саратовского Университета.

КРАТКІЙ КУРС
ПАТОЛОГИЧЕСКОЙ ФИЗІОЛОГІИ.

(По лекціям, читанным для студентов V и VI семестров).

Часть I.
ОБЩАЯ ПАТОЛОГИЯ.

Серия изданий Отдела Социального обезп. уч. В. У. завед. г. Саратова.

Саратов.
1921 г.

Перше видання підручника Олександра Олександровича Богомольця з патофізіології — "Короткий курс патологічної фізіології". Саратов, 1921 р. Подарунок Олександру Михайловичу Богомольцю. Національний музей історії медицини, Київ

Медичний факультет Новоросійського університету (Одеса), де навчався О.О. Богомолець. Листівка початку XX ст.

до батька він писав, що не виключає свого переїзду до Києва. Доля, однак, розпорядилася інакше: з Саратовом будуть пов'язані подальші тринадцять років життя *Олександра Богомольця*. А в Київ він і справді переїде — але вже для того, аби очолити українську Академію наук.

Саратовські роки були найбільш плідними для *Олександра Олександровича Богомольця* як науковця. В той період він та його учні й послідовники заклали основи нової галузі в медичній науці — *патофізіології*. Кафедру загальної патології в Саратовському університеті *Олександр Богомолець* побудував практично на голому місці. Сам набрав штат, за власні кошти закупив наукові прилади (частину обладнання привіз із Франції). На момент відкриття нового навчального року кафедра, очолювана доктором Богомольцем, була вже повноцінною дослідницькою структурою.

Невдовзі *Олександр Олександрович Богомолець* приготував план лекцій для студентів із патофізіології. Один із його студентів, *Микола Солун* (в майбутньому — заслужений лікар СРСР), пригадував, що молодий викладач, який був лише на кілька років старший від самих студентів, здавалося б, не володів лекторськими навичками. Але, за його словами, відзначався винятковою здатністю "не тільки повідомляти студентам певний обсяг важливих фактів і принципів, а й спрямовувати на шлях справжнього знання і розуміння". Фахові якості професора Богомольця, його здатність простою мовою на підставі свіжих прикладів з власного досвіду пояснити складні речі, зробили його популярним серед студентів.

Після розширення кафедри *Олександру Богомольцю* стало тісно в її межах. Він організовує кафедри мікробіології і загальної патології в агрономічному і ветеринарному інститутах Саратова. В 1917 році доктор *Богомолець* очолив саратовські Вищі жіночі медичні курси.

Жовтневий переворот 1917 року Олександр Олександрович сприйняв позитивно — як і багато з представників ліберальної інтелігенції, серед яких самодержавство було непопулярним. Багато хто бачив у приході до влади більшовиків продовження справи революціонерів-народників (це вже потім чимало з них потраплять під червоні репресії). У доктора *Богомольця*, крім того, був і свій рахунок до царизму — смерть матері. Тому для нього ледве чи стояло питання "з ким бути". Під час громадянської війни Олександр Олександрович сам запропонував представникам нової влади комплекс антиепідемічних заходів (Саратову і всій губернії тоді загрожували холера і тиф).

У жовтні 1918 року, продовжуючи завідувати кафедрою в Саратовському університеті, професор Богомолець створює першу свою науково-дослідну установу — Державний інститут мікробіології та епідеміології Південно-Східної Росії ("Мікроб"). Це був також перший у Росії медичний науково-дослідний заклад. Його поява була викликана необхідністю подолати епідемію чуми, яка в той час вразила Сара-

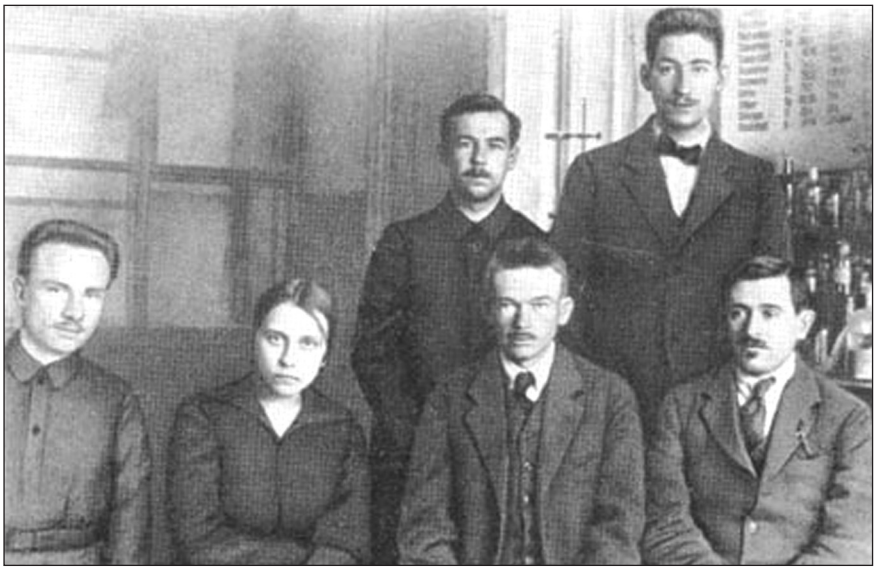

**Саратовська група учнів О.О. Богомольця, 1923 р.
Перший ряд: М.М. Сиротинін, Н.Б. Медведєва, О.О. Богомолець, Є.М. Коган.
Другий ряд: Б.М. Шмідт, Л.Р. Перельман
(http://www.sgmu.ru/info/str/depts/patphys/index.html)**

**Олександр Олександрович Богомолець (перший зліва) на полюванні. 1930-ті рр.
З особистого архіву Ольги Богомолець**

товську губернію. Інститут "Мікроб" успадкував розробки проти чуми, холери, сибірської виразки, які велися в Петербурзі в так званому "чумному форті" — все обладнання і препарати звідти були перевезені в Саратов.

А згодом *Олександр Богомолець* вирушає на фронт консультантом-епідеміологом санчастини Південно-Східного фронту Червоної Армії.

Після війни професор *Богомолець* повернувся на свою кафедру в Саратовський університет. Там він розпочав роботу над першим у світі підручником з патофізіології. В основу підручника ліг курс лекцій, читаних їм для студентів університету. Робота над цим підручником тривала до кінця життя *Олександра Богомольця*. З "Короткого курсу патологічної фізіології", опублікованого 1921 року, праця у підсумку розрослася до п'ятитомника. 1934 року вийшла перша редакція посібника українською мовою. У ньому просто і дохідливо пояснено основи цієї нової для того часу наукової дисципліни. Не можна не відзначити і літературний талант *Олександра Богомольця*, який нерідко вдавався у своїх лекціях не тільки до медичних, але й філософських висновків. За цей підручник академіку *Богомольцю* була присуджена Сталінська премія.

В Саратові Олександр Богомолець зробив свій найважливіший винахід — імунну цитотоксичну антиретикулярну сироватку, яка прискорювала загоювання ран і активізувала імунну систему людини. Доводити її академік продовжив 1926 року в Москві у створеній ним онкологічній лабораторії при Московському міськздороввідділі. Після багатьох дослідів і клінічних випробувань сироватку успішно застосовано для лікування інфекційних хвороб і переломів. Під час радянсько-німецької війни 1941-1945 років "сиворотка Богомольця" користувалася особливим попитом у радянських польових та евакуаційних госпіталях. Звідти на ім'я академіка в Уфу, де він разом з усією Академією наук УРСР перебував під час війни, надходили численні листи з проханням надіслати цей препарат.

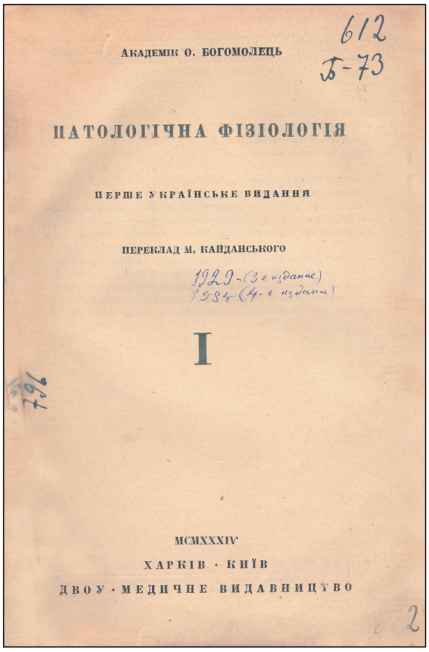

**Українськомовне видання підручника
з патологічної філіології. 1934 р.
Національний музей історії медицини, Київ**

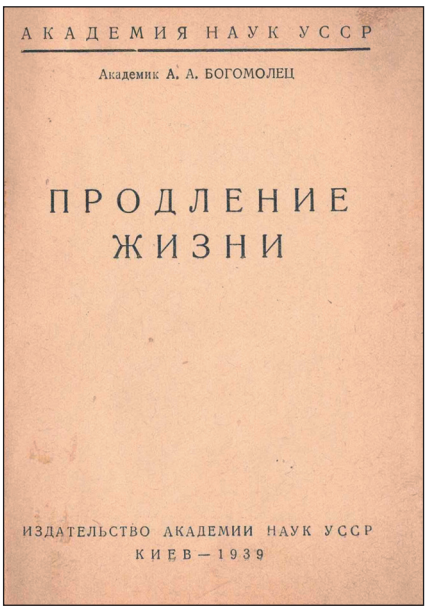

**Обкладинка праці О.О. Богомольця
"Подовження життя". 1939 р.
Національний музей історії медицини, Київ.**

1925 року Олександр Богомолець отримав призначення в Москву на посаду завідувача кафедри патофізіології медичного факультету 2-го Московського державного університету. Кафедру цю, так само, як і в Саратові, довелося створювати з нуля — набирати штат, діставати обладнання. В цілому ж "московський" період виявився для професора *Богомольця* надзвичайно продуктивним як у науковому, так і в організаційному плані. В радянській столиці він створює відділення експериментальної патології в Інституті з вивчення вищої нервової діяльності. 1927 року *Олександр Богомолець* створив перший у світі Інститут гематології та переливання крові. В інституті під його керівництвом *була розроблена унікальна методика консервації донорської крові, яка й досі застосовується практично без змін.* По всьому СРСР під керівництвом академіка організовувалися донорські станції для постачання крові у лікарні. Тоді ж *Олександр Богомолець та його учні встановили універсальний донорський характер першої групи крові.* 1935 року Олександр Олександрович, який на той момент уже очолював Академію наук УРСР, їде на міжнародний медичний конгрес у Римі, де ділиться своїми відкриттями в сфері трансфузії (переливання крові), а через два роки — в Париж.

У липні 1930 року *Олександр Богомолець* був обраний президентом Академії наук УРСР. Однак уже з Києва ще кілька років продовжував керувати московським Інститутом гематології, а також брати участь у роботі створеного за його участю московського Інституту функціональної діагностики й експериментальної терапії.

У Києві академік Богомолець проводить організаційну реформу Академії наук. Він повністю перебудував її структуру: на базі розрізнених кафедр і лабораторій створюються цілі науково-дослідні установи (інститути). До роботи в них були залучені молоді перспективні вчені. Структура АН УРСР, яку заклав *Олександр Богомолець*, у загальних рисах зберігається й досі. В Києві Олександр Олександрович створює Інститут експериментальної біології і патології та Інститут клінічної фізіології. 1941 року, за кілька місяців до початку радянсько-німецької війни, *Олександр Богомолець* створив також київський Диспансер боротьби з передчасною старістю. На його базі пізніше був утворений Інститут геронтології. За два роки до створення диспансеру академік випустив брошуру "Подовження життя". В ній він науково обґрунтовував можливість і реальність тривання людського життя протягом 100 і більше років. Деякі ідеї, викладені в цій праці, *академік Богомолець* почав розробляти ще в Саратові.

Наукова ерудиція *Олександра Олександровича Богомольця* була настільки високого рівня, що його розробки і гіпотези, сформульовані в різних сферах медицини (ендокринології, геронтології, імунології, алергології, онкології, вищої нервової діяльності) залишаються актуальними і нині. До честі

Академіки О.О. Богомолець і О.В. Палладін (перший ряд) з колегами під час другої обласної наукової конференції лікарів Чернігівської області.
У першому ряду друга праворуч — Зоя В'ячеславівна Снєжкова-Спіліоті, дружина Олега Олександровича Богомольця.
Червень 1934 р.
З особистого архіву Ольги Богомолець

академіка *Богомольця*, він мав мужність відмовитися від якихось своїх поглядів, якщо знаходив переконливі докази протилежної позиції. Це, зокрема, стосується його погляду на сполучну тканину в людському організмі. Певний час *Богомолець* вважав, що вона відіграє другорядну роль. Однак із плином часу на підставі експериментів і розрахунків дійшов протилежного висновку: сполучна тканина — це "корінь організму", "плацдарм, на якому розвиваються багато патологічних процесів", включно з тими, що впливають на старіння організму. Після цього вчений зайнявся розробкою концепції про унікальну роль сполучної тканини в людському організмі.

Заслуги *Олександра Олександровича Богомольця* перед наукою були визнані радянською владою. Президент Академії наук Української РСР, віце-президент Академії наук СРСР, Герой Соціалістичної праці, лауреат Сталінської премії, заступник голови Верховної Ради УРСР, кавалер орденів Леніна, Трудового Червоного прапора і Вітчизняної війни — всіх цих почестей і звань академік Богомолець досяг усупереч своєму дворянському походженню. Він навіть не був членом комуністичної партії, хоча йому неодноразово пропонували вступити до неї. Хтозна, яке було справжнє ставлення *Олександра Олександровича Богомольця* до радянської влади часів *Сталіна*. Але його численні заслуги перед наукою, а також, напевне, революційне минуле його батьків забезпечували президенту АН УРСР політичний імунітет. І *Олександр Богомолець* використовував цей імунітет, аби рятувати своїх колег і близьких людей.

Порятунком від лап НКВС йому були зобов'язані відомий український демограф *Михайло Птуха*, основоположник української економічної географії *Костянтин Воблий*, математик *Микола Крилов*, фізик-ядерник *Олександр Лейпунський*, який створив перший в СРСР ядерний реактор на швидких нейтронах. *Олександр Богомолець* також зміг, хоча й не надовго, відстрочити арешт видатного українського історика і сходознавця *Агатангела Кримського*. Вже після війни академіку вдалося добитися звільнення з тюрми чоловіка своєї двоюрідної сестри, актриси *Наталі Михайлівни Богомолець-Лазурської* (1880-1958), — відомого літературознавця *Володимира Лазурського*, який дружив з послом Італії під час німецько-румунської окупації Одеси.

Громадянський подвиг академіка *Олександра Богомольця* вартий вдячності нащадків іще й тому, що він і сам був на волосок від загибелі. Причиною була його "неблагополучна" з погляду походження рідня. Двоюрідний брат президента АН УРСР, *Вадим Михайлович Богомолець* (1878-1936), був типовим "українським буржуазним націоналістом" — генерал-хорунжим Української держави при гетьмані *Павлові Скоропадському*. Він був одним із творців законів про український військовий і торговельний флот на Чорному морі. До того ж, генерал-хорунжий був одружений з рідною сестрою дружини Олександра Олександровича — *Софією Тихоцькою-Богомолець*. Що вже казати про такого родича, хай і далекого, як білогвардійський генерал *Микола Федорович Богомолець* (1871-1951), який воював проти червоних на далекому сході під командою отамана *Семенова*. Або про агента британської розвідки *Віктора Богомольця*.

Працездатність Олександра Богомольця була феноменальною. Встигаючи керувати усіма підвідомчими йому науковими установами, академік писав свої статті та наукові праці ночами. Все це не могло не позначитися на здоров'ї. У середині жовтня 1943 року у нього стався прорив плеври і мимовільний пневмоторакс на тлі давнього туберкульозу. Ситуація ускладнювалася тим, що Олександр Олександрович багато курив. Повторний пневмоторакс трапився в липні 1946 року на дачі. Спроби друзів і колег зупинити хворобу виявилися безуспішними.

Голова Президії Верховної Ради СРСР М.І. Калінін вручає президенту АН УРСР, академіку О.О. Богомольцю орден Леніна і зірку Героя Соціалістичної праці. Москва, 1944 р.
З архіву Національної академії наук України

17 липня 1946 академік *Олександр Богомолець* продиктував останні розпорядження синові, Олегу Олександровичу, а 19 липня о 22 годині 15 хвилин його не стало.

Похований академік у парку, посадженому ним і його учнями, біля будинку, де він жив. До місця поховання президента АН УРСР везли вулицями ще не відновленого після бомбардувань Києва з військовими почестями — на артилерійському лафеті. Так держава вшановувала неоціненний внесок *Олександра Олександровича Богомольця* в розгром гітлерівської Німеччини. Завдяки розробленим академіком Богомольцем антиретикулярній цитотоксичній сироватці та методиці збору і консервації донорської крові вдавалося повертати на фронти поранених солдатів і офіцерів Червоної Армії. Але найголовніше і перш за все — повернути матерям синів, дітям — батьків, дружинам — чоловіків.

Смерть академіка *Богомольця* розлютила *Сталіна*. Радянський диктатор, який цікавився ідеями президента української Академії наук, сподівався, що той запропонує йому рецепт якщо не безсмертя, то тривалого довголіття. Але мертвого не репресуєш. Тому гонінь зазнали колеги і родичі академіка. Влітку 1950 року в Києві відбулося виїзне засідання Академії наук СРСР і Академії медичних наук СРСР. На ньому вчення *Олександра Богомольця* про роль сполучної тканини у формуванні імунної системи людини було назване "антинауковим". Жодних аргументів наукового характеру не наводили. Вченому натомість посмертно ставили в провину насадження ідеалістичного світогляду і намагання поборювати вчення *Івана Петровича Павлова* — того самого, хто дав молодому дисертанту Богомольцю путівку в наукове життя і високо цінував його як дослідника. Очолював гоніння відомий за радянських часів фізіолог, генерал-майор медичної служби *Костянтин Биков*. Причому йому і самому було настільки соромно за це, що він потім приїздив вибачатися до сина *Олександра Богомольця*, Олега Олександровича. Засновані президентом АН УРСР

Академіки Микола Бурденко і Володимир Комаров, письменник Олексій Толстой і академік Олександр Богомолець. Москва, 1944 р. З особистого архіву Ольги Богомолець

Інститут експериментальної біології і патології (ним якраз керував Олег Олександрович) та Інститут клінічної фізіології опинилися під загрозою знищення. Ситуацію врятував парторг Інституту експериментальної біології і патології, який виявився порядною людиною і зміг переконати українське партійне керівництво в абсурдності звинувачень. Однак засновані академіком *Богомольцем* інститути всі ці роки не працювали. Відновили вони свою роботу лише після смерті *Сталіна*.

Київські послідовники *Олександра Богомольця* створили ще кілька науково-дослідних установ. Серед них — Інститут геронтології, Інститут ендокринології та обміну речовин. А Інститут експериментальної біології і патології та Інститут клінічної фізіології були об'єднані в одну структуру — Інститут фізіології ім. О.О. Богомольця, який у 1946-53 роках очолював син Олександра Олександровича, *Олег Олександрович Богомолець*.

Під час першого засідання Президії АН УРСР під головуванням Президента АН УРСР О.О. Богомольця після повернення з евакуації. Імовірно, 23 червня 1944 р., Київ.
Перший ряд: О.М. Динник, Б.І. Чернишов, О.О. Богомолець, О.В. Палладін, М.В. Птуха, М.Т. Рильський, Г.Ф. Проскура (?).
Другий ряд: Л.М. Славін, Е.Г. Співак (?), Г.В. Карпенко, І.Т. Швець, Д.К. Третьяков, З.П. Шульга, Я.В. Ролл, А.І. Кіпріанов, М.М. Гришко, Б.Д. Грозін, Р.Є. Кавецький (?), М.Н. Петровський, П.А. Власюк, К.Г. Воблий, В.П. Поспєлов (?), П.П. Будников (?).
З архіву Національної академії наук України
(**Ред.** — редакція журналу "Світогляд" висловлює подяку академіку С.В. Комісаренку, Ю.Л. Булаховській і Е.І. Пугач, а також архіваріусу секретаріату НАН України Савіной В.В. за допомогу у встановленні імен видатних вчених, увічнених на цій унікальній фотографії. Знаком запитання (?) позначено імена вчених, які, згідно з довідкою (*протоколи № 8 і № 8а засідань Президії АН УРСР від 21.06.1944 р. і 23.06.1944 р.*), наданою секретаріатом НАН України, не були присутніми на цих засіданнях)

Документи і література

1. Державний архів Чернігівської області (ДАЧО). Ніжинський філіал. Ф. 386, оп. 5, сп. 457, л. 1-7 (зв.).
2. Особистий архів Ольги Богомолець.
3. **Богомолец А. А.** Основные направления моих работ. — АП, 1947, № 3.
4. **Богомолец А. А.** Продление жизни. — Киев, АН УССР, 1940.
5. **Кот С., Кучерук О.** Національний пантеон // Зовнішні справи.— 2009.— №9. — С. 50-52.
6. **Литвин М.Р., Науменко К.Є.** Збройні сили України першої половини XX ст. Генерали і адмірали / Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України. — Львів, Харків: "Сага", 2007. — 244 с. — с. 44-45.
7. **Соцков Л.** Операция "Тарантелла". — М.: "Международные отношения", 2001.
8. **Хурса В.** Славетні у гоголівському краї. — Полтава, 2009
9. **Виленский Ю.** Неизвестный Богомолец / Зеркало недели. — 1999, №14.
10. Immigration: Mme Perkins' Problems / Time.— 1938, Sep. 26.
11. Semenoff, Cossack Chief, Is Arrested On Arrival Here / The New York Times. — 1922, Apr. 7.

Пам'ять роду

Родовід президента Академії наук УРСР Олександра Богомольця сягає часів Грюнвальдської битви. Серед представників роду — військові, священики, літератори, державні діячі

Юрій Рудницький
письменник, журналіст,
м. Київ

Будь-яка видатна людина, котрою пишається нація, цікава не лише своїми досягненнями і подвигами. Цілком виправданою є наша цікавість до походження такої людини. Президент АН УРСР, академік *Олександр Олександрович Богомолець* походить із давнього роду, коріння якого сягає часів Литовсько-Руської держави. Цей рід дав чимало людей, котрими пишається не одна країна світу...

Витоки роду і походження прізвища

Рід Богомольців походить із Вітебської землі (територія сучасної Білорусі). Проведені нами дослідження дозволяють прослідкувати початок цього роду, починаючи з кінця XIV - початку XV століть. Саме тоді, за нашими підрахунками, народився протопласт роду — служилий боярин Великого князівства Литовського на ім'я *Оліфер*. Про нього відомо лише з повних імен його дітей — Івана та Семена Оліферовичів, власників родового маєтку Погостище; обидва згадуються в "Книзі пожалувань" Литовської метрики середини XV століття. Видається цілком вірогідним, що або сам *Оліфер*, або його невідомий нам ближче батько брав участь у Грюнвальдській битві в липні 1410 року у складі Вітебської хоругви.

Оліфер, найімовірніше, був першим в роду, хто отримав рицарське звання і шляхетський герб. Надалі обидві гілки його нащадків, *Оліферовичів* — шляхтичів родів *Богомольців* і *Погоських* користувалися єдиним гербом — "Богорія". Герб цей був відомий у Польщі ще з XII століття і має вигляд двох срібних наконечників стріл на червоній тарчі (щиті), один з яких спрямований догори, інший донизу. На деяких модифікаціях герба на тарчі присутні не наконечники, а цілі стріли, паралельно розташовані, але одна наконечником догори, інша — донизу. В клейноді герба — павич, який тримає в дзьобі зламану стрілу.

З XVIII століття деякі *Богомольці*, серед них і та гілка, до якої належить академік *Олександр Олександрович Богомолець*, почали вживати інший герб — "Помян"; на жовтій тарчі — чорна голова бика, пробита навскіс мечем, у клейноді — зігнута в лікті рука з мечем.

Про походження родового прізвища *Богомольців* висувалися різні версії. Найвірогіднішою нині є така. В документах про розділ родової маєтності Погостище між представниками двох гілок *Оліферовичів* від початку XVI століття під 1527 роком згадується церква Св. Миколая. До 30-х років XVII століття вона розташовувалася на землях, які перебували у їхній спільній власності. Ті з *Оліферовичів*, котрі її побудували (і чиї нащадки стали нею опікуватися), і стали прозиватися *Богомольцями*. Відтак інші *Оліферовичі* почали зватися *Погоськими* — від назви маєтності Погостище. Свято-Миколаївська церква, за спогадами старожилів села Погостище, існувала до 30-х років XX століття, коли її знищили комуністи.

Герб "Помян".
Ним з XVIII ст. користувалися Богомольці "чернігівської" гілки, до якої належить і Олександр Олександрович Богомолець

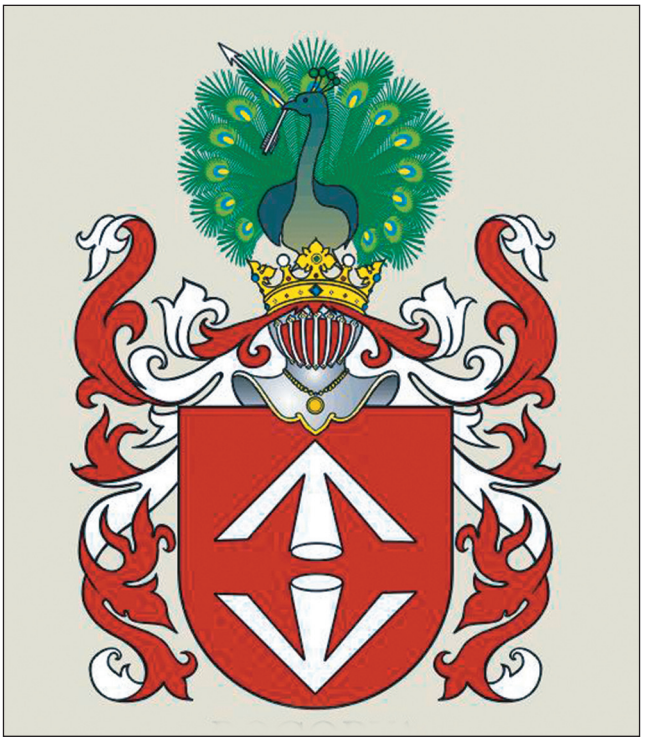

Герб "Богорія".
Ним були нобілітовані служилі бояри Оліферовичі — спільний герб шляхтичів Богомольців і Погоських

Державці, просвітителі, воїни, митці

Військова служба була основним заняттям служилих бояр *Оліферовичів*, а згодом і шляхтичів *Богомольців*. У військовому реєстрі Великого князівства Литовського від 1528 року згадано троє братів *Оліферовичів*, а також Сенько Юшкович (Семен Юрійович) Богомолець, які ставилися до служби кінно. Онук Сенька — Григорій Іванович Богомолець, служив у елітній кавалерії Речі Посполитої — крилатих гусарах. Брав участь у війні проти Москви 1609-1618 років. Ймовірно, бився під Клушином, де річпосполитська гусарія 400 років тому розбила у п'ять разів переважаючі сили московитів, після чого польний гетьман *Станіслав Жолкевський* без єдиного пострілу увійшов у російську столицю. Три сини Григорія Богомольця — брати Дмитро, Олександр і Ян — брали участь в обороні Вітебська у 1654 році від московських військ. Після падіння міста братів узято в полон, де вони провели близько 14 років.

Серед онуків *Яна Богомольця* троє обрали духовну кар'єру, вступивши в орден єзуїтів. Найвідомішим із них став *Францішек Богомолець* (1720-1784) — відомий діяч польського і білоруського Просвітництва, вважається основоположником польської драматургії і професійного театру. Його п'єси досі йдуть з успіхом на театральних сценах Польщі. Він також був талановитим поетом, головним редактором перших польських періодичних видань. *Францішек Богомолець* упорядкував і видав польсько-литовські історичні хроніки, заклав основи історичної біографістики. Його брат, *Ян-Хризостом-Антоній Богомолець* (1724-1795) — відомий богослов, мораліст, релігійний філософ, астроном і математик. Боровся проти забобонів, поширених у народі. Цій темі присвячена його найвідоміша робота — "Диявол у своїй подобі". Їхній брат, *Ігнацій Богомолець* (1726, за іншими даними 1738 — не раніше 1818), служив настоятелем римо-католицької церкви в Москві.

Їхній рідний брат, *Пьотр-Тадеуш Богомолець* (1729-після 1789) — депутат сейму і Головного Литовського трибуналу. Довгий час чинив опір втручанню Росії у внутрішні справи Речі Посполитої, так що навіть російські дипломати вважали його "безнадійним" для переговорів. Однак після першого розподілу країни (1772) змушений був прийняти присягу на вірність імператриці *Катерині II*.

Сини Петра-Тадеуша розпочинали свою кар'єру в царському війську. Один із них, *Ромуальд Богомолець* (1763-1840) служив у лейб-гвардії Кінному полку. Був мером Вітебська, протягом трьох років (1816-1819) обирався Вітебським губернським маршалком. Серед його заслуг — побудова у губернії поштових станцій із залученням коштів місцевої шляхти, вітебського Свято-Покровського кафедрального собору, опікування справами першої Вітебської чоловічої гімназії. Одним із кращих випускників цього закладу став *Мечислав-Троян Богомолець* (1843 — після 1901). Він служив у Костромській земській лікарні, мав бездоганну професійну репутацію, керував Костромським товариством допомоги дітям, був старостою місцевої

Печатка з гербом "Помян", котрим печаталися Богомольці "чернігівської гілки". XVII ст. З особистого архіву Ольги Богомолець

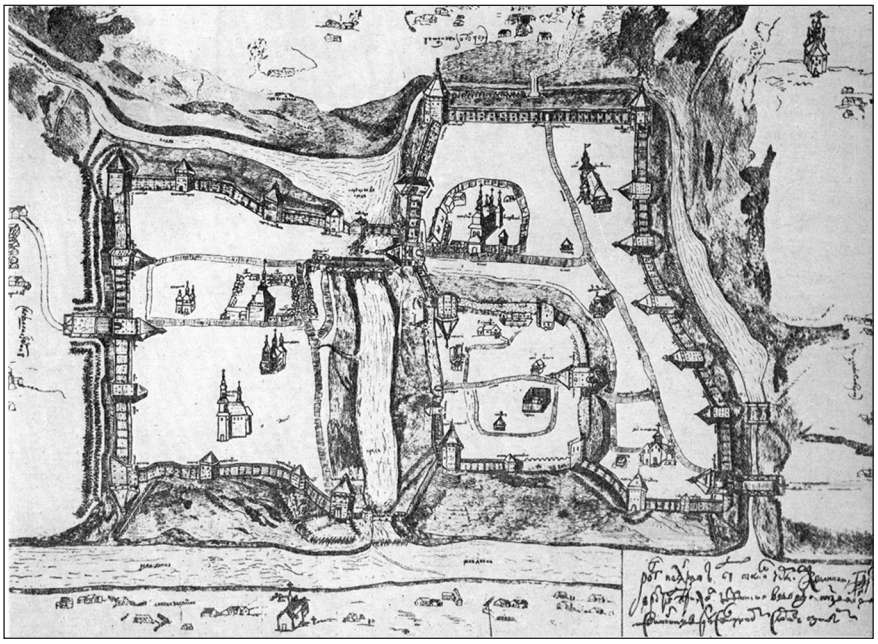

План Вітебська, 1664 р.
Креслення, виконане за наказом царя Московської держави Олексія Михайловича

TYGODNIK ILLUSTROWANY.

№ 202. Prenumerata w Warszawie: Rocznie rs. 8, półrocznie rs. 4, kwartalnie rs. 2, miesięcznie kop. 67 i pół. Warszawa, 8 sierpnia 1863 r. Prenumerata na prowincyi i w Cesarstwie: Rocznie rs. 12, półrocznie rs. 6, kwartalnie rs. 3 Kopeta oddzielna 2 rsr. rocznie. TOM VIII.

TREŚĆ NUMERU.

Franciszek Bohomolec. — Kronika tygodniowa. — Przegląd polityki zagranicznéj. — Do redakcyi Tygodnika Illustrowanego (z trzema drzeworytami). — Korespondencya Tygodnika Illustrowanego (dokończenie). — Puszcza Białowieżska i żubry (dalszy ciąg). — Kościół św. Stefana i klasztor maryawitek w Wilnie (z drzeworytem). — Szachy. — Hebus.

Franciszek Bohomolec.

W rzędzie uczonych, którymi szczyciło się panowanie Stanisława Poniatowskiego, Bohomolec nieposledniéj zajmuje miejsce.

Pochlebcy dworu, których nigdy i nigdzie nie braknie, nazwali czasy te wiekiem odrodzenia się literatury. Społecześni, uwiedzeni wierszowanemi panegirykami Naruszewicza, a bliskiemi nikczemności poezyami Trembeckiego i wielu innych, patrząc jak król zapraszał na zamek uczonych ludzi, lubił się nimi otaczać i smakował w ich towarzystwie, uwierzyli temu hasłu. Tymczasem bliżéj badając, widzimy że prócz Naruszewicza, któremu rzeczywiście monarszą dał pomoc do napisania dziejów narodu polskiego, i Trembeckiego mianowanego szambelanem, żaden z pisarzy ówczesnych nie miał od króla rzeczywistéj pomocy.

Przy końcu panowania Augusta III ruch umysłowy żywo dał się uczuć w narodzie; przesądy i ciemnota zwolna ustępowały; prace wielkie a zacne Konarskiego już wydały owoce. Mąż ten czcigodny, kiedy Poniatowski wstępował na tron, liczył lat 61 wieku, a sławne swoje dzieło: „*O skuteczném radzie spozobie*," na lat kilka przedtém wydał. W chwili koronacyi Stanisława Augusta, najznakomitsi pisarze byli już w wieku dojrzałym, w pełności talentu i nauki.

Krasicki liczył lat 30, Naruszewicz 31, Trembecki około 10, Albertrandy 33, Karpiński 21, Piramowicz 29, tyleż Kopczyński, Waga Teodor 26, Wyrwicz 17, Ladowski 26, Kluk 25, nasz Bohomolec 11. Byli to ludzie już wykształceni, ludzie nowych czasów, pracownicy i rozkrzewiciele myśli postępowych.

Miał więc król gotowe ozdoby do swoich *uczonych czwartkowych obiadów*, w których brał udział poczesny i Franciszek Bohomolec.

Kiedy Stanisław Poniatowski nie marzył jeszcze o koronie, Bohomolec pismami swemi, przed pojawieniem się Krasickiego, najwięcéj wpływał na opinią publiczną i wiódł ją do celów szlachetnych: wykorzenił wiele szkodliwych przesądów, rozbudził naród ze zgubnego snu letargicznego i wpłynął na ogładę i czystość języka.

Urodzony z zacnéj i możnéj rodziny w dawném województwie witebskiém, d. 29 stycznia 1720 r., w 18 roku życia wstąpił w Wilnie do zakonu jezuitów. Skończywszy nauki w akademii wileńskiéj, a potém w Rzymie zwykłe zakonowi swemu ćwiczenia, był nauczycielem w akademii wileńskiéj, później w warszawskiém *collegium nobilium*; w ostatku przełożonym drukarni tegoż kollegium.

Ks. FRANCISZEK BOHOMOLEC. (Podług litografii Mintra).

Zakon jezuicki, tak głośny w dziejach naszych, począł wtedy potrosze otrząsać się z fanatyzmu i ciemnoty i rozbudzać do nowego życia; duch nowych czasów, nowych idei, zaczął go ożywiać, — gdy grom Watykanu rozbił tych *janczarów rzymskich*, jak dobrze Naruszewicz, sam jezuita, jezuitów nazywał. Po zniesieniu zakonu, gdy Bohomolec zrzucił jego suknię, Stanisław August mianował go konsyliarzem królewskim.

W każdéj gałęzi literatury spotykamy Bohomolca jako użytecznego i wytrwałego pracownika.

Kiedy Konarski, rozmyślając o wielkiéj reformie narodu, zaczął ją od poprawy w wychowaniu młodzieży zamożniejszych domów polskich, a założywszy *collegium nobilium*, zwracał młode pokolenie na pole literatury, tłumaczne dramata z francuzkiego, lub pisujące oryginalne, które przedstawiano w umyślnie urządzonym w gmachach szkolnych teatrze, jezuici, którzy śledzili pilnie każdy krok Konarskiego na drodze wychowania publicznego, nie dali się ubiedz i zaczęli go w tém naśladować.

Był w kollegiach jezuickich oddawna zwyczaj przedstawiania dyalogów i tragedyj, zwykle treści pobożnéj, pozbawionych wyższéj myśli i celu.

Bohomolec, wtedy professor, zaczął pisywać komedye, dzieląc wszakże skrupuły braci w zakonie, męzkiemi je wyłącznie wypełniał rolami i ogłosił drukiem r. 1750. Gdy jednakże, lepiéj wyjrzawszy z celi jezuickiéj, spostrzegł że komedye jego pozbawione były zajęcia i prawdy dramatycznéj, a przez to za murami kollegium stały się nieużytecznemi, wprowadził i kobiéty. Pierwszy w te czasy po Konarskim Bohomolec, co studjował literaturę francuzką i Moliera dał poznać scenie jezuickiéj. Żywy dowcip, żart przystojny, przy czystym na ten okres języku, cechuje te utwory. W piérwszych znać zakonnika z pleśnią klasztorną, z brakiem praktycznego obycia i znajomości ludzi; w późniejszych widać że lepiéj świat i społeczność swą zbadał, a wiele typów pochwyconych z życiem ze współczesnego koła i dziś nas zajmować może. (1)

We dwadzieścia sześć lat po piérwszém wydaniu swych komedyj, wydał Bohomolec operę p. n. *Nędza uszczęśliwiona*. Maciej Kamiński napisał do niéj muzykę i to jest piérwsza polska opera, która na naszym ukazała się teatrze. (2)

Szlachetną tu myślą był powodowany; gdy bowiem w r. 1777 piérwszy raz na scenie naszéj ukazała się opera włoska seryo, zapał publiczności do tego rodzaju widowisk wzrósł do najwyższego stopnia. Opery polskiéj nie było; do Nędzy uszczęśliwionéj muzy-

(1) Piérwsze wydanie komedyj Bohomolca wyszło w roku 1750; drugie w Lublinie 1757 w trzech tomikach; trzecie we Lwowie 1758; czwarte i ostatnie w Warszawie w 5 tomach 1772—1775.

(2) Operę tę wydał Bohomolec bezimiennie, w Warszawie u Diufura 1778 r. w 8ce.

Перша сторінка польського тижневика "Tygodnik Illustrowany" за 8 серпня 1863 р., присвяченого Францішку Богомольцю (1720-1784) — основоположнику польського професійного театру, драматургу, поету, історику, видавцю, автору першої польської опери

римо-католицької парафії. А в 1901 році увійшов до складу опікунської ради першої в Костромі жіночої гімназії.

XIX століття принесло перші трагічні наслідки розпаду родових зв'язків. Національні рухи "весни народів" розхитували імперії. *Богомольці* опинилися по різні боки сторін, що воювали. Шляхтич Сенненського повіту Могилівської губернії *Ігнацій Богомолець* брав участь у січневому 1863 року польсько-литовському повстанні проти царської влади, був засуджений на позбавлення майна і заслання до Сибіру. А в цей час офіцер царської армії *Костянтин Богомолець* (1837-1897) отримав орден Святої Анни IV ступеня "За хоробрість" за участь у придушенні цього ж повстання. Так справдилися слова "брат пішов на брата".

Прямий нащадок *Ромуальда Богомольця* — мореплавець-яхтсмен *Анджей Богомолець* (1900-1988) служив в уланському полку польської армії, воював проти Червоної Армії під Варшавою (битва, що увійшла в історію як "чудо над Віслою", котрій торік виповнилося 90 років). У 1933-34 рр. *Анджей Богомолець* разом зі своїми товаришами стали першими поляками, які перетнули Атлантичний океан на вітрильнику. В роки другої світової війни він воював проти німців добровольцем у Франції, Північній Африці, на Близькому Сході. Кавалер ордена Почесного легіону. Після війни *Анджей Богомолець* емігрував до Канади. Володів ранчо, яке зараз є частиною національної паркової спадщини Канади.

З прямих нащадків *Яна Богомольця* заслуговує на згадку видатний російський художник, мистецтвознавець і реставратор *Лев Костянтинович Богомолець* (1910-2009), останній з представників класичної школи російського живопису. Найулюбленішими темами митця були море і квіти. В 29 років *Лев Богомолець* відкрив секрет фарби, якою користувався великий італійський художник XVI ст. *Паоло Веронезе* для отримання пурпурово-рожевого кольору. 28 картин *Льва Богомольця* експонуються в галереї ім. Айвазовського в Феодосії. Є його картини у Львові і Житомирі, Севастополі і Києві. Чимало їх прикрашають приватні та національні галереї США, Франції, Ізраїлю, Росії.

"Чернігівська" гілка. Медична династія Богомольців

**Софія Миколаївна Присецька-Богомолець (1856-1892) — мати академіка О.О. Богомольця.
14 листопада 1875 р., Санкт-Петербург.
З особистого архіву Ольги Богомолець.**

**Земський лікар Олександр Михайлович Богомолець (1850-1935) — батько академіка О.О. Богомольця.
Фото 1874 р.
З фондів Національногог музею медицини.**

**Олександр Олександрович Богомолець у віці 26 років — після закінчення Новоросійського університету.
Фото 1907 р.
З особистого архіву Ольги Богомолець**

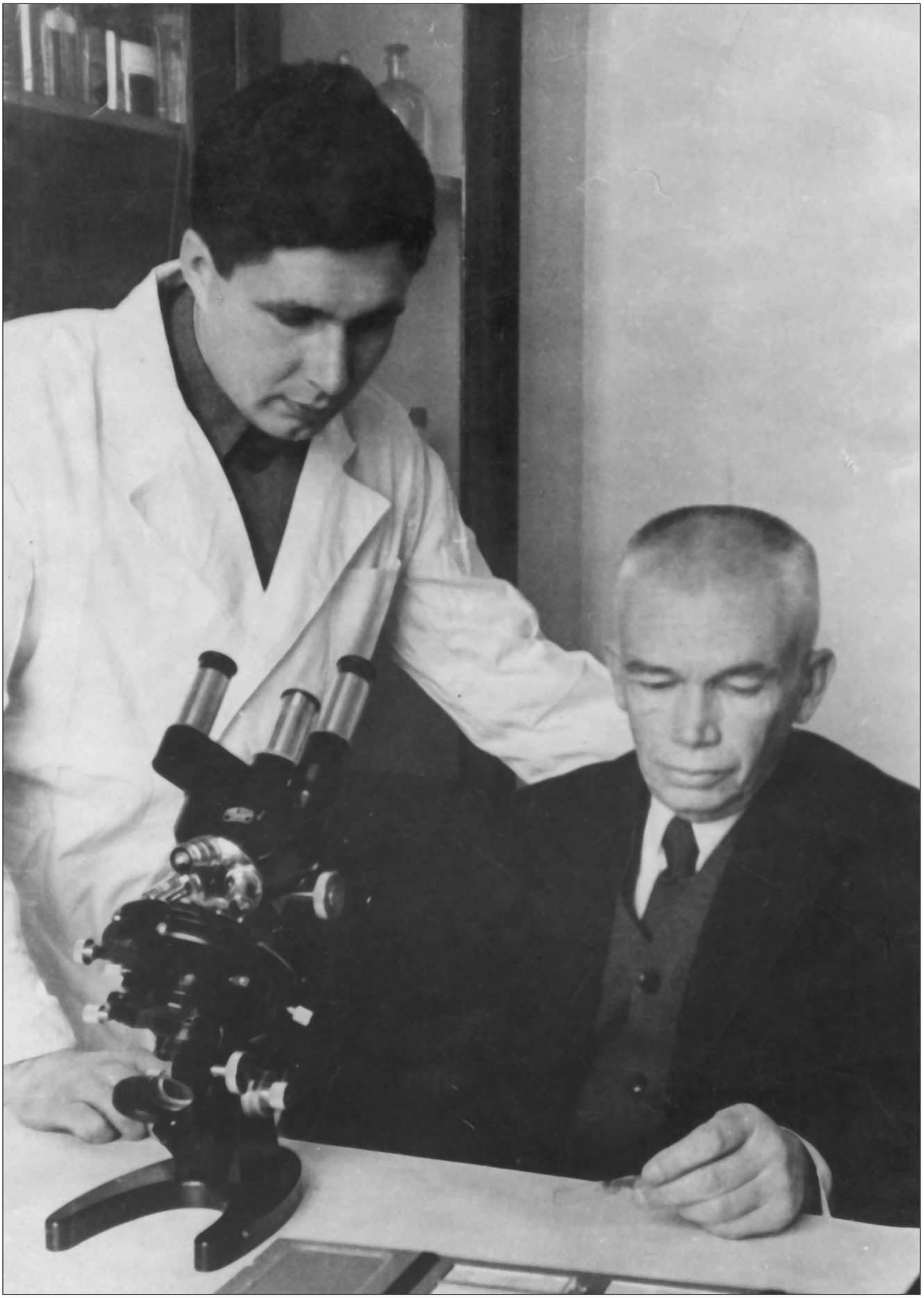

Президент Академії наук УРСР Олександр Олександрович Богомолець із сином — Олегом Олександровичем. 1930-ті роки.

Олександра Олегівна Богомолець (нар. 1958 р.)

Ольга Вадимівна Богомолець (нар. 1966 р.)

Катерина Олегівна Богомолець (нар. 1939 р.)

Гілка роду *Богомольців*, до якої належить відома українська медична династія, з'явилася на території сучасної Чернігівщини, в Козелецькому повіті, наприкінці XVII — на початку XVIII століть. Колишні литовські шляхтичі, перебираючись на територію підросійської Гетьманщини, йшли на службу в козацькі полки значковими товаришами, отримували від царської адміністрації землі з підданими, ордени і чини. Їхні нащадки, в принципі, йшли тим самим шляхом.

Онук, імовірно, першого переселенця з Литви в Україну *Василя Богомольця*, *Остап Петрович Богомолець* (бл. 1750-1755-1805\1806), служив військовим товаришем, а після відставки став бургомістром Козельця. На відміну від своїх попередників, замість герба "Богорія" він уже користувався гербом "Помян". Його онук, *Михайло Федорович Богомолець* (1811-1898), дослужився в Ніжинському повітовому суді до титулярного радника. Але далеко не всіх із його шести дітей влаштовувало рутинне життя. Дві доньки і син Михайла Федоровича — Анна, Єлизавета й Олександр — захопилися революційною діяльністю. Сестер вислали з Петербурга за участь у студентських зібраннях, а Єлизавету навіть заарештували за неблагонадійність.

Драматичніше склалася доля *Олександра Михайловича Богомольця* (1850-1935): за участь у революційних організаціях він відбув кількамісячне тюремне ув'язнення, потім — заслання в Казахстані. Був одружений на *Софії Миколаївні Присецькій* (1855-1892). Від цього шлюбу народився майбутній академік *Олександр Олександрович Богомолець*.

Єдиний син академіка Богомольця — *Олег Олександрович Богомолець* (1911-1991), продовжив справу батька. Після того, як було реабілітовано науковий напрям, в якому працював Олександр Олександрович, Олег Богомолець завідував лабораторією патофізіології Українського НДІ фармакології і токсикології (1953-1980). Водночас був завідувачем кафедри патофізіології Київського інституту удосконалення лікарів. Член-кореспондент АН УРСР (1964), заслужений діяч науки і техніки УРСР.

Донька Олега Олександровича, *Катерина Олегівна* (нар. 1939 р.) — професор кафедри патологічної анатомії Національного медичного університету ім. О.О. Богомольця. Катерина Олегівна працювала анестезіологом в Інституті туберкульозу і грудної хірургії під керівництвом академіка *Миколи Амосова*. Її сестра *Олександра Олегівна* (нар. 1958 р.) — дитячий лікар-реаніматолог.

Три покоління лікарів Богомольців.
Другий ряд: Олександр Михайлович Богомолець, його син — Олександр Олександрович Богомолець.
Перший ряд: його онук — Олег Олександрович Богомолець (зліва) і Ольга Георгіївна Тихоцька-Богомолець (справа); жінка посередині — невідома.
З особистого архіву Ольги Богомолець

Ольга Вадимівна Богомолець і її доньки (зліва направо) — Катерина, Софійка й Анна

Ольга Вадимівна Богомолець (нар. 1966 р.) — донька *Катерини Олегівни Богомолець* і *Вадима Якимовича Березовського* (нар. 1932 р.), завідувача відділу Інституту фізіології ім. Богомольця, заслуженого діяча науки і техніки України, кавалера ордена Ярослава Мудрого V ступеня. Ольга Вадимівна — заслужений лікар України, доктор медицини, професор Київського національного медичного університету ім. О.О. Богомольця. У 1994 році заснувала клініку лазерної медицини; директор Інституту дерматології і косметології; автор понад 70 наукових робіт і 9 патентів на винаходи у сфері лікування шкірних захворювань. Важливою є й активна громадська діяльність *Ольги Богомолець*, спрямована на побудову в Україні здорового суспільства — у фізичному, духовному та інтелектуальному плані. Разом із чоловіком, *Олексієм Шереметьєвим*, Ольга Вадимівна створила етнопарк у Радомишлі (Житомирська область), де невдовзі з'явиться музей української домашньої ікони, музей козацтва та історичних раритетів. *Ольга Богомолець* — авторка і виконавиця українських романсів на вірші українських поетів і свої власні, лауреат III Всеукраїнського фестивалю авторської пісні "Оберіг" і міжнародного пісенного фестивалю в м. Сопот (Польща), відзначена почесною нагородою "За гуманізм" Союзу "Чорнобиль", лауреат премії імені В. Стуса.

Документи і література

1. Національний історичний архів республіки Білорусь (НИАБ). Ф.2512, оп.2, спр. 2, л. 7-14.
2. Державний архів Чернігівської області (ДАЧО). Ніжинський філіал. Ф. 101, оп. 21, л. 1-29.
3. Литовская метрика. Книга №3. — Vilnius, 1998. — С. 31.
4. Перапіс войска Вялікага князтва Літоўскага. — Мінск, "Беларуская Навука", 2003. — С. 156.
5. Акты, издаваемые Виленской археографической комиссией (АВАК). Т. XIII. — Вильна, 1886. — С. 93-98; Т. XXXIV. — Вильна, 1909. — С. 64, 390.
6. Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской (ИЮМ). Вып. 17. — Витебск, 1888. — С. 213-216; Вып. 22. — Витебск, 1891. — С. 455-457; Вып. 23. — Витебск, 1892. — С. 320-326, 492, 493; Вып. 24. — Витебск, 1893. — С. 244-248, 248-251, 493; Вып. 25. — Витебск, 1894. — С. 335-336; Вып. 26. — Витебск, 1895. — С. 120-131.
7. Особистий архів Ольги Богомолець.
8. Спогади Володимира Олександровича Лазурського — онука Наталі Михайлівни Богомолець-Лазурської.
9. Адрес-календарь и справочная книжка Полтавской губернии на 1904 год. — Полтава. 1904.
10. **Блинова Т.** Иезуиты в Беларуси (их роль в организации образования и просвещения). — Гродно, 2002. — С. 113-115.
11. **Кот С., Кучерук О.** Національний пантеон // Зовнішні справи. — 2007.— №9. — С. 50-52.
12. **Литвин М.Р., Науменко К.Є.** Збройні сили України першої половини XX ст. Генерали і адмірали / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. — Львів, Харків. "Видавництво Сага", 2007. — 244 с. — Стор.44-45.
13. **Мамчак М.** Україна. Шлях до моря. Історія українського флоту (http://ukrlife.org/main/prosvita/hist_flotua5.htm)
14. **Boniecki A.** Herbarz polski. — T. I. — Warszawa, 1899. — S. 360.
15. **Boniecki A.** Herbarz Polski. Uzupełnienia i sprostowania do części I. — Warszawa, 1901. — S. 231.
16. **Niesiecki K.** Herbarz Polski. — Lipsk, 1839. — T. II. — S. 206.
17. Rocznik oficerski. — Warszawa, 1923 — S. 601, 688.
18. **Wojcicki K.** Cmientarz Powązkowski pod Warszawą. — Warszawa, 1856. — T.II. — S. 158-160.
19. Wywiad z Wojciechiem Jakobsonem / "Zeszyty Żeglarskie", 23 sierpnia, 2005.
20. **Виленский Ю.** Неизвестный Богомолец / "Зеркало недели", 1999, №14.
21. Immigration: Mme Perkins' Problems / "TIME", 1938, Sep. 26.
22. Semenoff, Cossack Chief, Is Arrested On Arrival Here / "The New York Times", 1922, April 7.

Олександр Михайлович Богомолець

(1850-1935)

Медицина, революція і любов

Родоначальник всесвітньо відомої української медичної династії, *Олександр Михайлович Богомолець* працював земським лікарем у Ніжинському повіті Чернігівської губернії. Він передав своєму синові найкращі риси свого характеру — твердість у переконаннях, потяг до знань і благородство.

Олександр Михайлович народився 25 серпня 1850 року в Ніжині. Цю дату встановлено на підставі особистого листування Олександра Михайловича з сином, на той час — завідувача кафедри загальної патології в Саратовському університеті. В листі до батька від 24 серпня 1922 року Олександр Олександрович писав: "... *завтра у тебе день народження*".

Олександр Богомолець-старший був п'ятою дитиною в сім'ї засідателя Ніжинського повітового суду, титулярного радника *Михайла Федоровича Богомольця* та його першої дружини, *Тетяни Олексіївни*. Усього в родині було три сини і три доньки. Родина Богомольців була за тодішніми провінційними мірками досить заможною. Михайло Федорович спільно з братами Андрієм, Тимофієм і Йосипом Богомольцями володів спадковим маєтком у селі Короп'є Остерського повіту Чернігівської губернії, мав 10 душ селян і 470 десятин землі. За часів бездоганної служби в суді Михайло Богомолець придбав іще 30 десятин землі в Ніжинському повіті. Чиновник у третьому поколінні, Михайло Федорович мав підстави очікувати, що і діти його підуть цим шляхом. Власне, старший і молодший сини, Віталій і Михайло Богомольці, так і вчинили. Олександр же обрав інший шлях — як у професії, так і в житті.

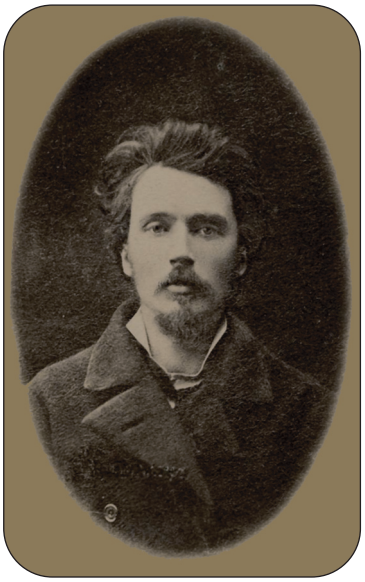

Олександр Михайлович Богомолець у період заслання. 80-ті роки XIX ст. З особистого архіву Ольги Богомолець

60-70-ті роки XIX ст. були роками своєрідного "бунту поколінь". Російська імперія була вже вільною від кріпацтва, але молоді дворяни і міщани прагнули громадянських свобод для її підданих, незалежно від їхнього походження, економічних реформ, розповсюдження освіти серед народних низів. В історію цей рух увійшов під назвою "різночинський" або "народницький". Шляхи досягнення своїх програмних завдань його учасники бачили різні — від легальної просвітницької і страйкової діяльності до радикальніших дій, як терор або фізичне усунення царських чиновників і власників підприємств (так званий "ірландський шлях"). Нерідко одні методи сполучали з іншими.

Бунтарські настрої захопили не лише Олександра Богомольця, але і його сестер — Єлизавету й Анну. Навчаючись у Петербурзі, вони брали участь у студентських зібраннях, за що були вислані зі столиці. 1879 року Єлизавета, що жила в Ічні (Борзенський повіт Чернігівської губернії), була заарештована і вислана як політично неблагонадійна в Зіньківський повіт Полтавської губернії.

Після гімназії *Олександр Михайлович Богомолець* вступив до медичного факультету Київського університету ім. Св. Володимира, який закінчив 1875 року з відзнакою. Наступного року він одружився з *Софією Миколаївною Присецькою* (1856-1892) — колишньою ученицею Київської Фундуклеївської жіночої гімназії. У 1878 році подружжя Богомольців виїхало на Кубань. Там, у станиці Усть-Лабінськ, Олександр займався лікарською практикою. Крім того, подружжя поширювало серед станичників політичну літературу. За *Богомольцями* був встановлений негласний поліцейський нагляд. Довелося їм 1879 року виїхати до Харкова. Того ж року подружжя пережило свою першу розлуку — Софія Миколаївна за розпорядженням харківського генерал-губернатора була вислана з Харкова до Полтавської губернії під негласний нагляд як політично неблагонадійна.

Олександр Богомолець тим часом переїхав до Києва і там поринув у громадську діяльність. Балансуючи на межі легальності, він брав участь у сходках київського революційного гуртка. Невдовзі до Києва переїздить *Софія Богомолець* і приєднується до діяльності "Південно-Російського робітничого союзу". Досить скоро вона

стає одним із його ідейних і організаційних лідерів. Богомольці знову були разом. Але ненадовго.

Восени 1880 року *Олександр Михайлович Богомолець* переправив брата своєї дружини, Івана Присецького, так само революціонера-народника, до Франції. Формально — нібито для лікування. Насправді — аби сховати його від російської поліції. Але в лютому наступного року в Парижі він дізнався про арешт дружини в Києві. Олександр Михайлович нелегально переправився в Російську імперію, через Гродненську губернію до Ніжина. Там він і був арештований — прямо на вулиці в ніч на 13 січня 1882 року, буквально через рік і тиждень після арешту *Софії Богомолець*.

В повідомленнях міністра внутрішніх справ Російської імперії *Лоріс-Мелікова Олександр Михайлович Богомолець* характеризувався як "*без сумніву відданий революційній справі*". Оскільки прямих доказів участі у діяльності радикальних народницьких союзів, що сповідували насильницькі методи боротьби, слідство не знайшло, Олександр Михайлович відбув півторарічне тюремне ув'язнення, а потім був відправлений за рішенням Київського військово-окружного суду в трирічне заслання під наглядом. Софія Миколаївна отримала набагато суворіший вирок — десять років каторги в Забайкаллі.

З 1883 року *Олександр Михайлович Богомолець* відбуває заслання в Тобольську, потім у Акмолинську (Акмоллах, територія сучасного Казахстану). Там у січні 1884 року він отримав дозвіл займатися лікарською практикою і рятував товаришів по засланню. Приблизно в той же час він подає клопотання про своє переведення за місцем проживання дружини. Проте в березні 1884 року клопотання відхилено. Причиною, очевидно, стала участь *Софії Присецької-Богомолець* в акціях протесту проти тюремної і каторжної адміністрацій.

У лютому 1885 року *Олександр Михайлович Богомолець* переведений у Семипалатинськ. А в квітні 1886 року звільнений від гласного нагляду і переведений під негласний. При цьому йому було заборонено проживання в столицях і в губерніях: Київській, Катеринославській, Харківській, Херсонській і Таврійській. З того часу і до 1890 року *Олександр Богомолець* поневіряється по містах імперії, живе у Твері, на Кубані, в Гомелі, в Тифлісі, Нижньому Новгороді. З лікарською практикою складається далеко не завжди. Наприклад, у Твері місцевий генерал-губернатор не дозволив йому працювати в Бурашевській психіатричній колонії. Новий дозвіл на лікарську практику Олександр Михайлович зміг отримати тільки в листопаді 1887 року в Майкопі. З Гомеля, куди він переїхав у черговий раз, Олександр Михайлович пише клопотання про дозвіл побачення з дружиною в Сибіру і про полегшення її долі через хворобу. Клопотання знову залишено без задоволення.

В 1889 році *Олександр Михайлович Богомолець* переїздить із Нижнього Новгорода до Полтави, а через рік — у Ніжин. Там він, нарешті, побачив сина — малого Сашка, який до цього жив у маєтку Климово свого дідуся по матері, Миколи Максимовича Присецького. Іще через рік Олександр Михайлович отримує дозвіл на побачення з дружиною і поїздку на Нижню Кару. Для цього довелося втрутитися російському письменнику *Льву Миколайовичу Толстому*. Він неодноразово звертався в цій справі до своїх знайомих чиновників у царському уряді. До Нижньої Кари Олександр Михайлович їде разом із сином в 1891 році. Каторжанська адміністрація надала подружжю право побачення два рази на тиждень. Син міг входити до матері в будь-який час. Нарешті *Софію Богомолець* перевели у "вільну команду". Через три дні вона померла. Олександр ще місяць жив із сином у холодній хаті, де лежала в труні Софія. Сподівався, що отримає дозвіл від царя поховати

Олександр Михайлович Богомолець (праворуч) з братом Михайлом (?). 60-ті роки XIX ст. З особистого архіву Ольги Богомолець

кохану дружину на українській землі. Але дозволу не було дано. Повернулися батько і син *Богомольці* з каторги до Ніжина, заражені туберкульозом.

Після повернення з Нижньої Кари Олександр Михайлович влаштував сина до Ніжинської чоловічої гімназії при Інституті князя *Безбородька*. Особливих проблем при цьому у Богомольця-старшого не виникло, хоча він і далі продовжував перебувати під наглядом поліції. Провчившись півроку в гімназії, малий Сашко Богомолець показав відмінні результати. Але 1895 року батько і син переїжджають до Кишинева. Там вони живуть у рідного брата Олександра Михайловича — Михайла Михайловича, акцизного чиновника. В Кишиневі Сашко Богомолець подружився зі своєю кузиною — Наталкою, котра згодом стала відомою театральною актрисою.

Через три роки постановою міністра внутрішніх справ *Олександру Михайловичу Богомольцю* дозволено повсюдне проживання в імперії, крім столиць і Петербурзької губернії. В Кишиневі він бере участь у розробці санітарних і антиепідемічних заходів, воює з місцевою владною і медичною бюрократією. Після відрахування з Кишинівської гімназії Богомольця-молодшого за вільнодумство, 1899 року батько і син переїздять до Ніжина.

Доки Сашко Богомолець доучувався на останньому курсі 1-ї Київської чоловічої гімназії, Олександр Михайлович служив земським лікарем у Остерському, Ніжинському та інших повітах Чернігівської губернії. І так протягом десяти років. На державну службу Олександра Михайловича взяли, незважаючи на те, що за ним зберігався негласний нагляд — який, втім, був знятий 12 листопада 1902 року. Спочатку він жив у Гоголевому (Остерський повіт), потім 1901 року знову переїхав до Ніжина в батьківський дім. Дружив з великою українською актрисою *Марією Заньковецькою*.

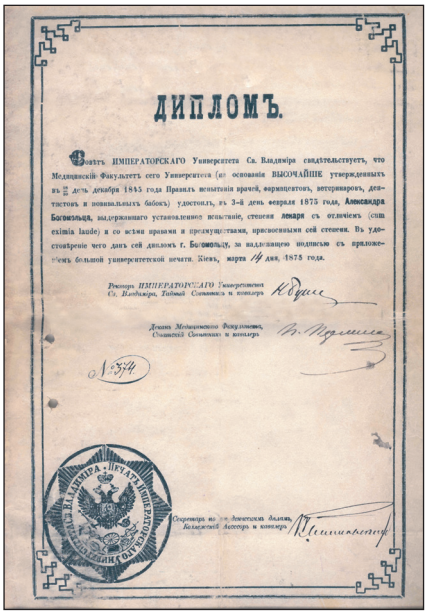

ДИПЛОМЪ.

Совѣтъ ИМПЕРАТОРСКАГО Университета Св. Владиміра свидѣтельствуетъ, что Медицинскій Факультетъ сего Университета (по основаніи ВЫСОЧАЙШЕ утвержденныхъ въ 22 день декабря 1845 года Правилъ испытаній врачей, фармацевтовъ, ветеринаровъ, дантистовъ и повивальныхъ бабокъ) удостоилъ, въ 3-й день февраля 1875 года, Александра Богомольца, выдержавшаго установленное испытаніе, степени лекаря съ отличіемъ (cum eximia laude) и со всѣми правами и преимуществами, присвоенными сей степени. Въ удостовѣреніе чего данъ сей дипломъ г. Богомольцу, за надлежащею подписью съ приложеніемъ большой университетской печати. Кіевъ, марта 19 дня, 1875 года.

Ректоръ ИМПЕРАТОРСКАГО Университета Св. Владиміра, Тайный Совѣтникъ и кавалеръ

Деканъ Медицинскаго Факультета, Статскій Совѣтникъ и кавалеръ

№ 534

Диплом Олександра Михайловича Богомольця про закінчення з відзнакою медичного факультету Київського університету Св. Володимира. Національний музей історії медицини, Київ.

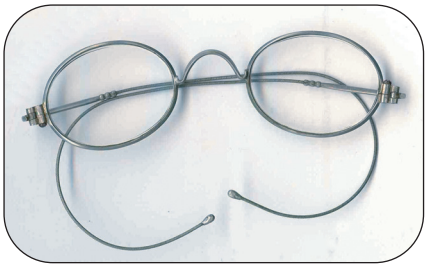

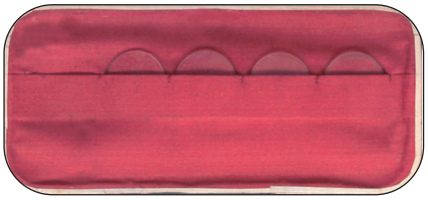

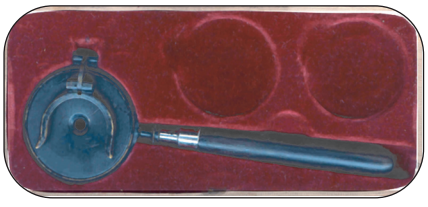

Особисті речі Олександра Михайловича Богомольця — окуляри, медичний прилад. Національний музей історії медицини, Київ

Соціальні заворушення 1905-1907 років, що вирували по всій Російській імперії, не обійшли стороною і Ніжин. У місті проходили антиурядові маніфестації. У зв'язку з цим з ініціативи чернігівського губернатора земським службовцям Ніжинського повіту було запропоновано підписати за встановленим зразком розписку про неналежність до політичних організацій "протизаконного характеру" (йшлося про соціал-демократичні партії і організації різного штибу — від ліберальних до радикальних). Всі земські підписали, крім Олександра Михайловича і ще однієї вчительки. Це при тому, що зразок розписки він отримував двічі — у Ніжині та Талалаївці.

Побоювання щодо продовження нагляду, ймовірно, зберігалися у нього досить довго. З листа *Олександра Олександровича Богомольця* до батька від 15 червня 1911 року ми дізнаємося, що Олександр Михайлович вважав за краще висилати синові не запечатані листи, а листівки, при цьому супроводжуючи їх злословими висловлюваннями на адресу сторонніх читачів.

Між батьком і сином Богомольцями завжди була тепла дружба. Вони дбали один про одного, і це виявлялося не тільки у висловленні почуттів. Олександр Михайлович добре знав французьку та німецьку мови і допомагав синові перекладати його роботи перед стажуванням за кордоном, звіряв переклади з оригіналом. У листах до батька Олександр Олександрович обговорював з ним професійні проблеми, ділився своїми науковими відкриттями. Говорили батько й син про театр, про поезію (Олександр Михайлович любив вірші *Лермонтова*), про студентські витівки.

У 1910 році Олександр Михайлович Богомолець переїздить до Одеси до сина, де той працював приват-доцентом в Новоросійському університеті, а після повернення його зі стажування у Франції — до Саратова. В Одесі мав вільну практику лікарем. У 1911 році — вже знову в Кишиневі.

З листів Олександра Олександровича Богомольця до батька відомо, що Олександр Михайлович десь у ті роки знову збирався з'їздити на Кубань. Можливо, в ті місця, де вони з дружиною починали вести свою народницьку діяльність. 1914 року він несподівано вирішив вступати на історико-філологічний факультет Московського університету. Для вступу потрібно було свідоцтво про благонадійність — за Богомольцем-старшим тягнувся шлейф колишнього політв'язня. Мабуть, далася взнаки відмова підписувати розписку про неналежність до заборонених політичних партій. Тому син клопотав про зарахування батька умовно вільним слухачем, щоб після надання всіх документів можна було перевести його в студенти. Олександр Михайлович був дуже старанним слухачем і відвідував усі лекції, так що це навіть викликало несхвалення з боку сина. "*Для професорів забагато честі,*" — писав він. Проте вже десь восени 1914 року Олександр Михайлович починає замислюватися про те, щоб залишити навчання. Син відмовляв його, радив не кидати університет зовсім, а перевестися у вільні слухачі. Щоправда, в листі від 27 листопада 1914 року зізнавався, що "*ніколи не бачив сенсу*" у прагненні тата отримати філологічну освіту. Однак готовий був фінансувати навчання батька. "*Грошей я заробляю багато, а якщо вже про це говорити — в боргу у тебе повсюдно*", — писав він.

Ймовірно, Олександр Михайлович на якомусь етапі вдався до вегетаріанства — навіть харчувався в Москві в період слухання лекцій у вегетаріанській їдальні. В одному з листів його племінниця, *Наталя Михайлівна Богомолець-Лазурська* пише, що "Кхіка" (так вона називала Олександра Михайловича, якого дуже любила) "*віддався містикам*". Любив їздити на велосипеді.

Вже у літньому віці, 1922 року Олександр Михайлович вирушив у подорож містами України. Про це згадано в одному з листів *Олександра Олександровича Богомольця* до нього. Про деталі подорожі не повідомляється, але в тому ж листі Олександр Олександрович просить батька привезти книг українською мовою і, по можливості, словник.

Останні роки життя *Олександр Михайлович Богомолець* провів у Москві. Помер там же 1935 року. Після смерті *Софії Присецької-Богомолець* він так і прожив вдівцем, зберігши вірність дружині.

Документи і література

1. Державний архів Чернігівської області (ДАЧО).— Ф. 127, оп. 14, д. 3494
2. Державний архів Чернігівської області (ДАЧО). Ніжинський філіал. — Ф. 101, оп. 21, сп. 1907, л. 1-29.
3. Державний архів Чернігівської області (ДАЧО). Ніжинський філіал. — Ф. 386, оп. 5, сп. 457, л. 1-7 (зв.).
4. Особистий архів Ольги Богомолець.
5. **Богомолец О. А.** Воспоминания об отце. — К., 1981.
6. **Ковальская Е.** Южно-Русский рабочий союз. 1880-1881. — М., 1926.
7. **Хурса В.** Славетні у гоголівському краї. — Полтава, 2009
8. Энциклопедический словарь по истории Кубани с древнейших времен до октября 1917 года. — Краснодар, 1997.

Софія Миколаївна Присецька-Богомолець (1856-1892)

Пасіонарія

**Софія Миколаївна Присецька.
Початок 70-х рр. XIX ст.
Знімок, можливо, зроблений, коли Софія Присецька навчалася в Київській Фундукліївській гімназії.
З особистого архіву Ольги Богомолець**

Не відступати і не здаватися, завжди відстоювати людську гідність — свою й інших. Цим принципам завжди була вірна *Софія Миколаївна Присецька-Богомолець*, мати академіка *Олександра Олександровича Богомольця*. Хоча академік і недовго бачив свою матір, але вона вплинула на все його подальше життя.

Присецькі (Пшисєцкі) — давній польсько-литовський рід. Печаталися гербом "Новина". Походять з Великопольщі, з другої половини XVI століття осіли на Полоцьких землях Великого князівства Литовського. Гербовник Каспара Несецького повідомляє, що серед Присецьких були вояки гусарських хоругв, ксьондзи, депутати сейму Речі Посполитої.

Яким чином Присецькі опинилися на Полтавщині — залишається загадкою. Можливо, першим із них, хто там опинився, був якийсь Дмитро Плисецький — козак (або покозачений шляхтич?) Гадяцької сотні Полтавського полку. Він згадується в Зборівському козацькому реєстрі 1649 року. Зміна в прізвищі літери "р" на "л" могла бути викликана тим, що або писар, укладаючи реєстр, недочув, або коли козак Дмитро, називаючи своє ім'я писареві, не зміг уникнути тенденції до пом'якшення твердих приголосних (приклад: "рицар" — "лицар"). Як побічний доказ цієї гіпотези можна було б згадати ту обставину, що доля Присецьких у Полтавській губернії тісно пов'язана з Гадяччиною і сусідньою з нею Зіньківщиною, — там, зрештою, були їхні родові маєтки, в одному з яких і народилася майбутня мати академіка *Олександра Богомольця*. Однак через брак історичних документів варто утриматися від завчасних висновків.

Софія Миколаївна Присецька народилася 27 вересня 1856 року в маєтку Ковалівці Зіньківського повіту Полтавської губернії. Її батьком був відставний підпоручик Микола Максимович Присецький, мати — Софія Семенівна Саранчова, донька штабс-капітана царської армії. Крім Софії, в сім'ї було ще троє дітей: Ольга, Марія й Іван. Усі четверо молодших Присецьких стали активними учасниками революційного народницького руху. *Іван Присецький* став одним із засновників "Південно-Російського робітничого союзу", до якого пізніше приєднаються його сестри Софія, а згодом і Марія.

Герб Присецьких "Новина"

Міністр внутрішніх справ Російської імперії *Михайло Лоріс-Меліков* у своєму звіті до імперського Міністерства юстиції, зазначав, що значний вплив на дітей підпоручика Присецького справила їхня мати. А вона з прямотою офіцерської доньки неодноразово критично висловлювалася щодо порядків у державі. Щоправда, царський міністр приписував це психічним розладам, на які нібито страждала мадам Саранчова-Присецька: "*Батько її* (Софії Присецької. — **Ю.Р.**) *цілком поштивий, відданий урядові чоловік, але не мав вочевидь жодного впливу в сім'ї, мати ж звинувачуваної — жінка похилого віку і віддавна хвора, до сказу озлоблена проти уряду і в цьому дусі виховувала своїх дітей*".

Початкову освіту *Софія Присецька* отримала в Гадяцькому приватному пансіоні. Продовжила навчання в Київській Фундуклеївській жіночій гімназії, яку однак не закінчила, покинувши навчання на останньому, сьомому курсі. В Києві почала зустрічатися з *Олександром Богомольцем,* студентом медичного факультету Київського університету ім. Св. Володимира. Молодята узяли шлюб 1876 року — наступного року після того, як Олександр із відзнакою закінчив університет. Наступного року у них народився первісток, якого назвали Миколою. Можливо, під впливом чоловіка Софія вступила 1877 року до жіночих медичних курсів при військовому госпіталі Св. Миколая. Однак не довчилася до кінця — наступного року разом із чоловіком виїхала на Кубань до станиці Усть-Лабінськ. Лікарську практику подружжя поєднувало з пропагандистською роботою, тому невдовзі за Богомольцями встановили негласний поліційний нагляд. 1879 року подружжя виїхало до Харкова, але звідти Софію вислали в маєток батька на Полтавщину, при цьому негласний нагляд за нею зберігався. В тому ж році малий Миколка помер.

Олександр Богомолець переїхав до Києва і приєднався до тамтешніх революціонерів. Через кілька місяців до нього переїздить Софія. Подальше її перебування в Києві буде пов'язане з організацією "Південно-Російського робітничого союзу" — дітища її брата Івана, майбутнього депутата Держдуми. Тоді ж Богомольці зважилися на другу дитину.

Прикінцевою метою організації була соціалістична революція. Її планували досягти, поєднуючи легальні методи (агітація та пропаганда, просвітницькі лекції; акції, спрямовані на захист робітників підприємств від сваволі адміністрації) з нелегальними (терором).

Як згадувала *Єлизавета Ковальська*, одна з засновниць "Південно-Російського робітничого союзу" і подруга *Софії Богомолець* по ув'язненню, етнічний склад організації був пістрявим — тут були українці, поляки, німці, росіяни, євреї, французи і молдавани. Але, за її словами, "переважали малороси". "Південно-Російський робітничий союз" вів агітацію не лише російською, але й зрозумілішою тодішньому широкому загалу українською мовою і взагалі мав репутацію "україно-фільського". Це не була однак "самостійницька" організація — зрештою, ідея державності України на той час іще не оформилася навіть у середовищі національно орієнтованих інтелектуалів. Організація охоплювала своєю діяльністю не лише Київ і сусідні з ним містечка, але й Кременчук, Одесу, Ростов.

Спочатку *Софія Богомолець* не входила до Союзу безпосередньо. Згодом, коли перше керівництво організації було заарештоване (сталося це 21 жовтня 1880 р.), стала одним із її лідерів. "*Багато читала, інтенсивно жила розумово, з великою схильністю до парадоксальності, але з визначеними поглядами "народниці", з великим, яскравим темпераментом фанатика, нетерпимістю до інакодумців, вона була в цей період розумовою силою Союзу*", — писала про неї у своїх спогадах *Єлизавета Ковальська*. Крім Софії, у "Південно-Російському робітничому союзі" перебувала її сестра Марія.

Нове колективне керівництво вело організацію майже два з половиною місяці — до свого арешту на початку січня 1881 року. За цей час між старими і новими лідерами Союзу назрів "конфлікт поколінь". Зазвичай молодь більш радикальна — в цьому випадку все було якраз навпаки. *Софія Богомолець* та її колеги не вірили в можливість швидкої революції і, не відкидаючи її в принципі, пропонували натомість зосередитися на тривалішій пропагандистській і просвітницькій роботі, особливо в селі. Доки *Єлизавета Ковальська* й інші керівники Союзу перебували під арештом, *Софія Богомолець* і її молодші друзі підрихтували програму організації згідно зі своїм розумінням. Крім того, до програми був включений пункт, який відкривав шлях до Союзу фактично всім симпатикам, незалежно від їхніх політичних поглядів. Однак стосовно цього пункту не було єдності — *Софія Богомолець* виступала категорично проти нього, і в цьому її погляди збігалися з поглядами старших товаришів. Очевидно, Софія, не відмовляючись від радикального характеру діяльності "Південно-Російського робітничого союзу", була прибічницею більш системного і продуманого підходу до неї.

У проміжок у два з половиною місяці між арештом *Єлизавети Ковальської* і *Софії Богомолець* "Південно-Російський робітничий союз" займався просвітницькою роботою серед робітників з історії і політекономії, а також готував замах на завідувача київських арсенальних майстерень полковника Коробкова — за грубе поводження з робітниками, їхній економічний утиск і приниження їхньої гідності. У своїх спогадах *Єлизавета Ковальська* повідомляла, що вбивство не було виконане через розбіжності серед членів Союзу з цього питання: "*частина* (з них, — **Ю. Р.**) *вважала це несвоєчасним з огляду на можливість смертних вироків для заарештованих членів союзу*". Але прокламація про це вбивство як уже про доконаний факт, була надрукована заздалегідь. Саме її, а також зброю (револьвери, сокири, ножі) було знайдено при арешті *Софії Богомолець*. Були заарештовані й інші керівники організації, а також *Марія Присецька* (Ольга на той момент проживала в Полтаві, тому й уникла арешту). Під час обшуку у заарештованих були також знайдені фальшиві документи й облікові папери, що стосувалися їх виготовлення, готові печатки двадцятьох видів, пропагандистська література, типографські шрифти, шифровані листи. Втім, *Марія Присецька*, як така, "*чия вина менш за інших була викрита речовими доказами*" (у неї знайшли лише програмні документи народницьких партій і шифровані листи), була

відпущена під підписку про невиїзд з місця проживання її батька до закінчення розслідування справи.

Наскільки серйозною силою вважали "Південно-Російський робітничий союз" царські чиновники? Варто процитувати лист сенатора *Кутайсова* до графа *Миколи Ігнатьєва* (міністра внутрішніх справ Російської імперії, який після вбивства імператора Олександра II змінив на цій посаді Михайла Лоріс-Мелікова): "*Південно-Російський робітничий союз", що б не говорили люди, які заперечують його серйозне значення, тим не менш, існує, і що найнебезпечніше — те, що він близький до народу, має вплив на народ, діє цілком свідомо і повільно, але зате вірно руйнує всі ті стосунки, які існують між народом і урядом*". І ще з того ж самого листа: "*Прокламації "Південно-Російського робітничого союзу" прямо зачіпають слабкі струни селянського серця, вони зрозумілі для народу, який ставиться до них зі співчуттям, і слід, який вони залишають, не можна виправити репресивними засобами*".

Після арешту вагітну Софію помістили до Старокиївської жандармської дільниці. Там уночі 1 березня 1881 року стався дивний інцидент. Серед ночі ув'язнених за наказом пристава підняли присягати новому цареві — *Олександру III*. Виявилося, що попереднього імператора, *Олександра II*, вбили "народовольці". Софія присягати відмовилася. Зрештою, згідно з законами імперії, вона і не повинна була цього робити — жінок до клятви вірності монарху в Росії не приводили. За надмірну запобігливість пристав отримав догану від начальства.

Навесні 1881 року Софію й інших заарештованих членів Союзу перевели до Лук'янівської в'язниці. Там вона пробула до оголошення їй звинувачувального вироку. Як підсудна у справі проходила і її сестра Марія (хоча і визнана судом неповнолітньою).

24 травня 1881 року у *Софії Присецької-Богомолець* народився другий син, названий на честь батька Олександром. А 26 травня відбулося засідання Київського військово-окружного суду. Разом з іншими арештантами Софію доставили на процес у в'язничній кареті — довгій, немов вагон трамвая, у супроводі взводу кінних козаків.

На суді *Софія Богомолець* та багато інших підсудних заявили, що є членами соціалістичної революційної партії і жодного суду, окрім народного, не визнають, а цей, військовий, вважають некомпетентним і брати участь у процесі не бажають. Вони також відмовилися від останнього слова.

Прокурор Стрельников вимагав для всіх підсудних смертної кари. Рішення суду, проголошене 29 травня, майже збігалося з його вимогою. Смертна кара не була проголошена лише стосовно Марії Присецької та ще однієї жінки. Остаточний вирок після врахування всіх пом'якшувальних обставин звучав дещо по-іншому: *Софії Богомолець* — десять років каторги (спочатку суд давав двадцять, потім подав клопотання про зменшення цього строку вдвічі, яке задовольнили), її сестрі Марії — обмеження в правах і заслання в Сибір. На заміну страти іншими видами покарання вплинуло й те, що, згідно з повелінням імператора, до підсудних, не замішаних у вбивствах, навіть якщо вони належать до революційних організацій, смертна кара не застосовується.

Після оголошення вироку підсудних відправили до Московської Бутирської в'язниці, а звідти вже до Сибіру. 16 лютого 1882 року, по дорозі на каторгу, *Софія Богомолець* і *Єлизавета Ковальська* втекли з Іркутської пересильної тюрми. На волі жінкам вдалося пробути менше двох тижнів — вони не встигли навіть покинути територію міста. 28 лютого спійману Софію помістили в темний карцер, одягнувши на неї перед тим гамівну сорочку. Обох жінок від-

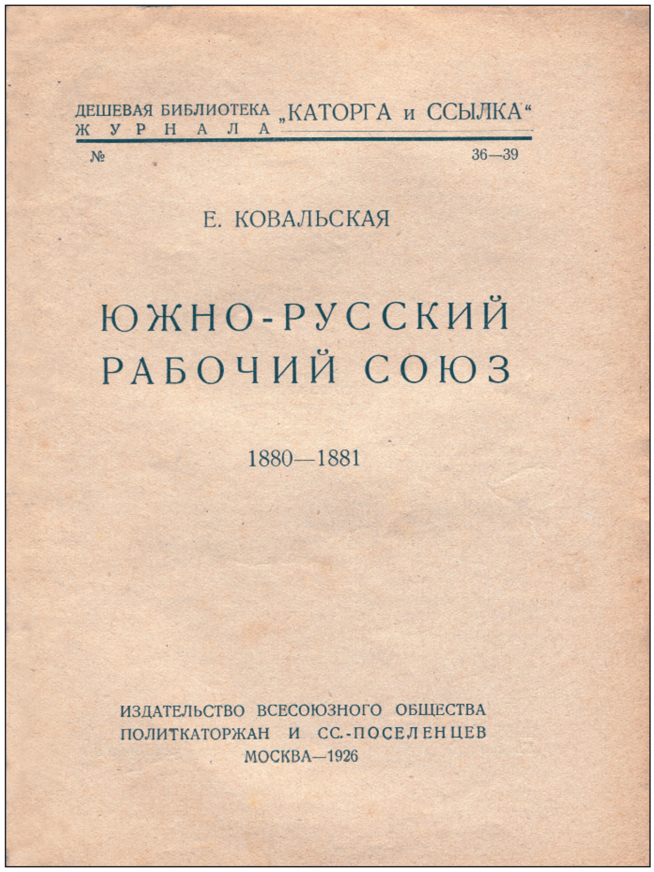
ДЕШЕВАЯ БИБЛИОТЕКА ЖУРНАЛА „КАТОРГА и ССЫЛКА"
№ 36—39

Е. КОВАЛЬСКАЯ

ЮЖНО-РУССКИЙ РАБОЧИЙ СОЮЗ

1880—1881

ИЗДАТЕЛЬСТВО ВСЕСОЮЗНОГО ОБЩЕСТВА ПОЛИТКАТОРЖАН И СС.-ПОСЕЛЕНЦЕВ
МОСКВА—1926

Обкладинка книги спогадів "Південно-Російський робітничий союз" Єлизавети Ковальської. З особистого архіву Ольги Богомолець

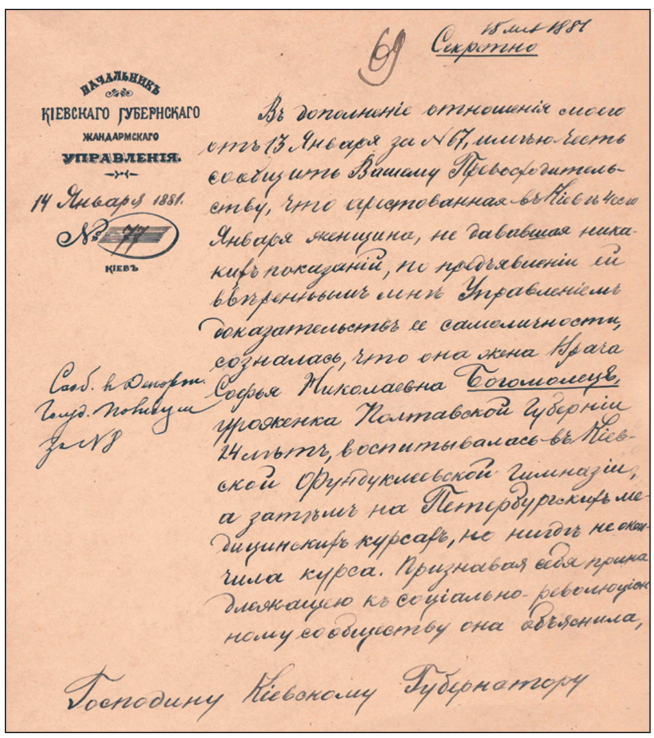
15 мая 1881
Секретно

НАЧАЛЬНИКЪ КІЕВСКАГО ГУБЕРНСКАГО ЖАНДАРМСКАГО УПРАВЛЕНІЯ.
14 Января 1881.
№ 77
КІЕВЪ

Въ дополненіе отношенія моего отъ 13 Января за № 67, имѣю честь сообщить Вашему Превосходительству, что арестованная въ Кіевѣ 4-го Января женщина, не дававшая никакихъ показаній, по предъявленіи ей вытребованныхъ мною Управленіемъ доказательствъ ее самоличности, созналась, что она жена врача Софья Николаевна Богомолецъ, уроженка Полтавской губерніи 24 лѣтъ, воспитывалась въ Кіевской Фундуклеевской гимназіи, а затѣмъ на Петербургскихъ медицинскихъ курсахъ, но нигдѣ не окончила курса. Признавая себя принадлежащею къ соціально-революціонному сообществу она объяснила,

Сооб. в Департ. Госуд. Полиции за № 8

Господину Кіевскому Губернатору

Рапорт про арешт Софії Присецької-Богомолець. Точна копія. Національний музей історії медицини, Київ

**Міністр внутрішніх справ Російської імперії
Михайло Таріелович Лоріс-Меліков (1825-1888),
один із тих, хто займався справою "Південно-Російського робітничого союзу".
Портрет роботи Івана Айвазовського, 1888 р.**

правили на Нижню Кару. За втечу Софія отримала додатково п'ять років каторги.

Англійський журналіст *Джордж Кеннан*, який побував у ті дні на карійській каторзі і був знайомий з її реаліями, так описував поневіряння *Софії Богомолець* після того, як її та Ковальську затримали в Іркутську:

"*Вони були схоплені, перш ніж встигли вибратися з міста, а коли їх знову помістили в камери, то піддали звичайній процедурі особистого обшуку. Ці обшуки завжди проводили чоловіки, навіть якщо ув'язненими були жінки, але в більшості випадків вони проводилися без образи гідності і з дотриманням форм поваги. Цього разу, однак, проводив обшук особисто полковник Соловйов, ад'ютант генерал-губернатора і людина безчесна, якому довелося опинитися в тій в'язниці якраз тоді, коли туди привели мадам Ковальську та мадам Богомолець. Під час обшуку він не лише ображав жінок, але й змушував їх роздягатися в його присутності. Потім він мав нахабство піти в камеру, де утримували кількох в'язнів-чоловіків, і хвалитися своїм "подвигом*".

Серед тих в'язнів був перший керівник "Південно-Російського робітничого союзу" *Микола Щедрин*, заарештований раніше. У відповідь на похваляння *Соловйова* Щедрин назвав полковника "мерзенним боягузом і брехуном" і вдарив його в обличчя. Щедрин був по-звірячому побитий, закутий у кайдани і засуджений до страти. Про вчинок *Миколи Щедрина* стало відомо іркутським дворянкам, які надіслали йому квіти, а дружина іркутського губернатора Педашенка — пляшку портвейну. Зрештою губернатор скасував смертний вирок.

Надалі переїзди революціонерки з нижньокарійської каторги до іркутської тюрми і назад відбувалися ще не раз. Причиною тому було те, що на каторзі *Софія Богомолець* разом із своїми товаришками по каторзі брала участь у численних акціях протесту проти адміністрації ув'язнення. Бунтівний характер *Софії Богомолець*, очевидно, спричинився до того, що неодноразові клопотання її чоловіка *Олександра Богомольця* про побачення з дружиною залишалися без відповіді. Влітку 1882 року під час обшуку в її камері вона вдарила унтер-офіцера. Після втечі з каторги кількох ув'язнених чоловіків Софія й інші за її прикладом відмовлялися виконувати розпорядження коменданта замикати камери на замки. В першій половині 1884 року на знак протесту проти репресій вона і ще три її товаришки по ув'язненню взяли участь у голодуванні. Воно тривало 16 днів і всі четверо, — згадував *Джордж Кеннан*, — були "*реально близькими до того, щоб померти*".

Софія двічі намагалася підпалити камеру, в якій перебувала. Відмовлялася ходити на допити з приводу своїх протестів, а коли її тягнули туди силоміць, не відповідала на жодні запитання. В квітні 1884 року *Софію Богомолець* разом з іншими жінками перевели "за буйну поведінку" до Іркутської в'язниці, де вона знову брала участь у голодуванні. За образу жандармського офіцера строк каторги був збільшений їй іще на рік. В листопаді 1885 року Софія опинилася в Усть-Карійській жіночій в'язниці, де продовжила тероризувати охоронців "буйною поведінкою". В лютому 1887 року її вивели з жіночої в'язниці й помістили в карцер при в'язниці для кримінальних злочинців. На Нижню Кару Софію повернули лише в березні 1888 року, але через прогресування туберкульозу її помістили при каторжному лазареті. Попри те, у вересні 1889 року вона отримала ще два додаткові роки каторги за образу словами начальника іркутського жандармського управління.

Зрештою, у справу *Софії й Олександра Богомольців* втрутився російський письменник *Лев Толстой*. Письменникові довелося задіяти всі свої зв'язки в імперському уряді, й нарешті *Олександру Богомольцю* дозволили побачення з дружиною. І то, мабуть, лише тому, що вона була вже безнадійно хворою. На побачення *Олександр Богомолець* приїхав зі своїм малолітнім сином Сашком. Там нарешті вмираюча Софія вперше побачила свого сина після того, як його забрали у неї після пологів у лікарні Лук'янівської в'язниці в Києві.

Під час однієї з зустрічей із сином *Софія Богомолець* взяла з нього слово завжди служити своєму народу і подарувала Сашкові "Кобзар" *Шевченка*, переплетений тюремною мішковиною. На ній Софія вишила три блакитні во-

Так заковували Софію Богомолець, коли її замикали в карцері "за буйну поведінку" (на знімку зображена інша жінка)

лошки. *Олександр Михайлович Богомолець* теж отримав подарунок — "*саморобний, теж із мішковини і теж із волошками, гаманець*".

20 січня 1892 року каторжне начальство отримало розпорядження перевести *Софію Богомолець* у "вільну команду", — це означало звільнення від будь-яких робіт з правом жити на поселенні. За межі каторги *Олександр Богомолець* виніс дружину на руках, оскільки вона вже не могла самостійно пересуватися.

23 січня 1892 року у віці 35 років *Софія Богомолець* померла. Іще місяць її тіло пролежало непохованим у труні в холодній хаті — стільки Олександр Богомолець-старший намагався домогтися дозволу поховати дружину в Україні. Але марно. Довелося поховати її тут же, на Нижній Карі. Нині точне місце поховання *Софії Присецької-Богомолець* невідоме.

З карійської каторги батько і син Богомольці привезли подарунки матері, а, крім них — кайдани, якими сковували руки і ноги Софії, коли її замикали в карцері. На жаль, портмоне і книга не збереглися — згоріли під час одного з нальотів німецької авіації на Київ під час радянсько-німецької війни разом з бібліотекою академіка *Олександра Олександровича Богомольця*...

А ще малий Сашко Богомолець віз із собою клятву служити своєму народу, яку він дав мамі. Цій клятві він залишився вірним до кінця життя.

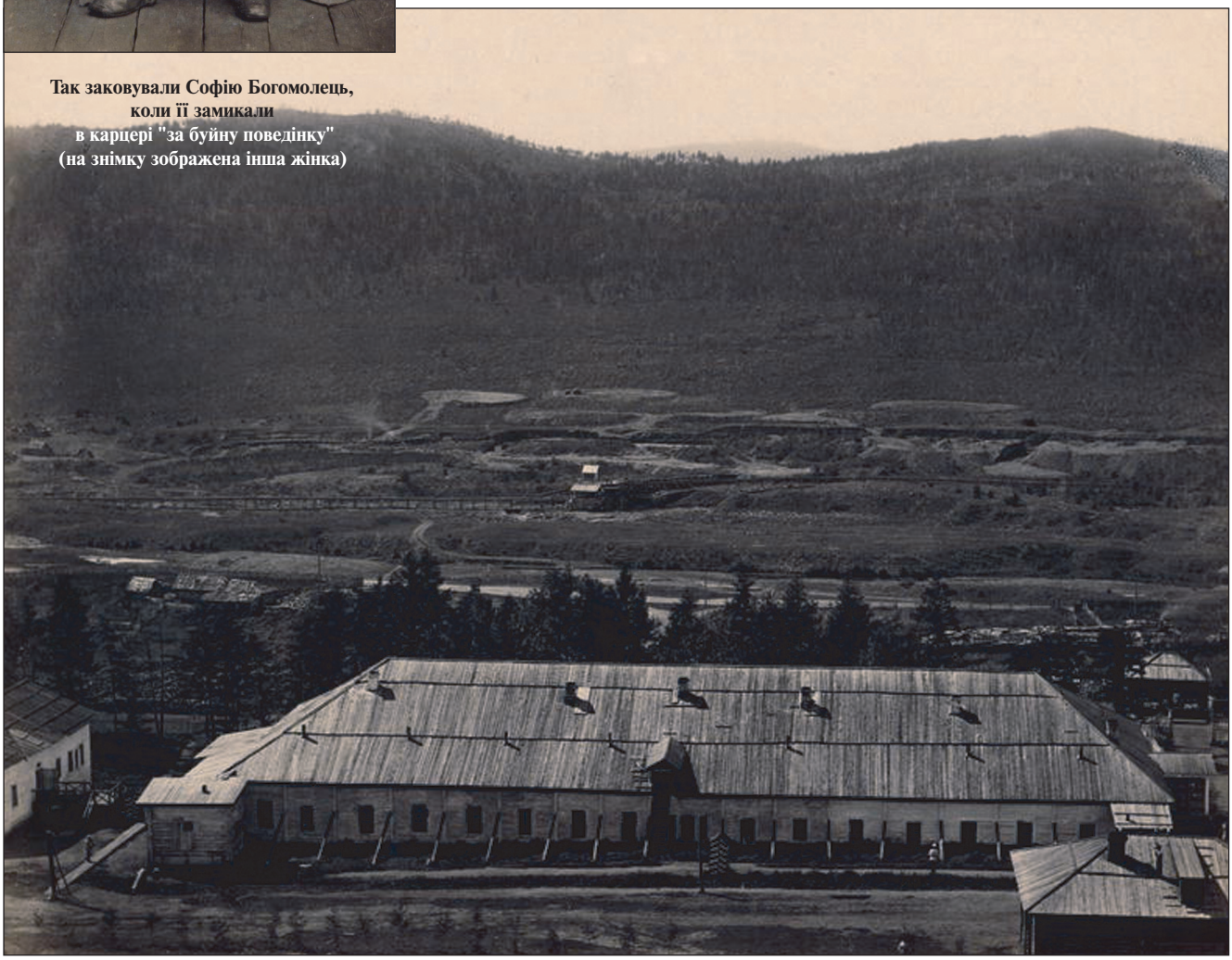

Лазарет для засланих і каторжан на нижньокарійському промислі. Тут перебувала хвора на туберкульоз Софія Богомолець після повернення з Усть-Карійської тюрми. Автор знімків — Олексій Кирилович Кузнєцов (1845-1928). Знімки з альбому "Типи і види Нерчинської каторги"

Документи і література

1. Особистий архів Ольги Богомолець.
2. "Реестра всего Войска Запорожского после Зборовского договора с королем польським Яном Казимиром, составленные 1649 года октября 16 дня". — Москва, 1875.
3. **Богомолец О. А.** Воспоминания об отце. — К., 1981.
4. **Ковальская Е.** Южно-Русский рабочий союз. 1880-1881. — М., 1926.
5. **Хурса В.** Славетні у гоголівському краї. — Полтава, 2009
6. **Kennan G.** Siberia and the Exile System. Vol. II. — London, 1891
7. **Niesiecki K.** Herbarz Polski. — T. VII. — Lipsk, 1841.

Вадим Михайлович Богомолець

(1878-1936)

Творець українського флоту

Вадим Михайлович Богомолець був двоюрідним братом академіка *Олександра Олександрович Богомольця*, блискучим військово-морським юристом. На жаль, його роль в історії українського державотворення новітньої доби залишається малодослідженою. А шкода. Адже саме Вадим Михайлович стояв біля джерел становлення українського військового і цивільного чорноморського флоту в юридичному аспекті. Його праця прислужилася на благо України уже після смерті — й у такий спосіб, у який він ледве чи й сам очікував...

Вадим Михайлович Богомолець народився 22 жовтня 1878 року в Петербурзі в родині акцизного чиновника *Михайла Михайловича Богомольця* та його дружини Юлії Ісаківни Мироненко. Пізніше Михайло Михайлович із сім'єю переїхав з Петербурга до Кишинева. Вадим, так само, як і його двоюрідний брат Олександр, навчався у Кишинівській гімназії. Успішно закінчив юридичний факультет Харківського університету і був залишений на викладацьку роботу — читати студентам римське право. Однак через деякий час вирішив зайнятися юридичною практикою. Його першим місцем роботи став Полтавський окружний суд. 1904 року, не бачачи, очевидно, перспектив для службового росту в Полтаві (він залишався "молодшим кандидатом на судові посади"), *Вадим Богомолець* переїжджає до Севастополя. Там він робить непогану кар'єру в судових органах Чорноморського флоту: від слідчого — до помічника прокурора Севастопольського військово-морського суду, яким він залишався до 1917 року. Дослужився до штатського рангу надвірного радника, начальника Головної військово-морської судової управи Чорноморського флоту. Був нагороджений орденами Св. Станіслава II ст. та Св. Анни II ст. У червні 1914 року отримав звання підполковника.

Вадим Богомолець — студент юридичного факультету Харківського університету. 1898 рік.
З особистого архіву Ольги Богомолець

В одному з листів *Олександра Олександровича Богомольця* до батька згадано, що у *Вадима Богомольця* був свій автомобіль. Втім, його служба не завжди була кабінетною. Влітку 1912 року Вадим Богомолець перебував у плаванні на крейсері "Кагул" (раніше називався "Очаків" — той самий, на якому підняв повстання лейтенант *Шмідт*).

Дружиною *Вадима Богомольця* стала *Софія Георгіївна Тихоцька*. Її молодша сестра *Ольга* пізніше вийшла заміж за *Олександра Олександровича Богомольця*. З весіллям Вадима і Софії пов'язана романтична історія. Річ у тому, що мати Софії, *Ніна Олександрівна Беклемішева-Тихоцька* була проти шлюбу своєї доньки з Вадимом Михайловичем. Чому саме — докладно невідомо. Можливо, тому, що "молодший кандидат на судові посади" не видавався їй перспективною партією для доньки. Тому весілля відбувалося таємно. Сталося це 1903 року (можливо, восени), причому вінчалися в Одесі, і нареченій довелося добиратися туди з Харкова, де вона тоді жила. Пізніше Олександр Богомолець-молодший, тоді ще студент Одеського Новоросійського університету, розповідав батькові про лист, отриманий від кузена, в якому "*щасливець* (тобто Вадим Михайлович. — **Ю.Р.**) *на чотирьох сторінках з захопленням розводиться про те, що забрав, мовляв, він у "чортової відьми"* (*тещі) всю Соньчину душу — обставина, що наповнює його власну незрозумілим блаженством*". У них народилася єдина донька Ніна. "*Вадя просто не по-чоловічому любить її, як найніжніша мати*", — писала Олександру Богомольцю-молодшому Вадимова мати, *Юлія Ісаківна Мироненко-Богомолець*.

З утворенням Української Народної Республіки підполковник *Вадим Богомолець* присвятив себе створенню українського бойового флоту. Його вибір на користь Української держави був, утім, не дивним. Ще до революційних подій 1917 року *Вадим Богомолець*, людина в побуті російськомовна, був одним із членів українського конспіративного гуртка "Кобзар". Його сестра, Наталя Михайлівна грала в театрі Садовського на одній сцені з *Марією Заньковецькою*. Заміж Наталя Богомолець вийшла за відомого філолога і літературознавця *Володимира Лазурського*, який входив до одеської "Просвіти". За Центральної Ради *Вадим Богомолець* увійшов в Українську чорноморську громаду Севастополя, створену навесні 1917 року. Там він відповідав за агітаційно-пропагандистську роботу. Оскільки *Вадим Богомолець* мав певний викладацький досвід, то взявся викладати солдатам і матросам українізовуваних частин історію України. Дефіцит літератури і та обставина, що російська мова була для підполковника *Богомольця* більш звичною, перепонами не були. "*Дуже*

Підполковник Вадим Богомолець — помічник прокурора Севастопольського військово-морського суду. Серпень 1914 р. З особистого архіву Ольги Богомолець

прохаю Вас, чи не можна добути в Одесі "Історію України" Аркаса, бо у нас нема, а вона мені дуже потрібна для лекцій. Читаю як можу у нас історію України... Дуже нам цікаво було б знати точно малюнки прапорів Запорозьких", — таким дослівно був текст одного з листів, який підполковник *Богомолець* писав 12 травня 1917 року голові одеської міськради Сергію Шелушину. Просвітницьку роботу Вадим Михайлович продовжував і в складі Чорноморського Українського військового комітету.

Вадим Богомолець увійшов також до Українського генерального військового комітету, на базі якого потім формуватиметься українське оборонне відомство. Він брав участь як юрисконсульт у створенні Українського військово-морського міністерства — Генерального секретарства морських справ. Разом із ним у Секретарстві працювали директор канцелярії підполковник *Володимир Савченко-Більський* і завідувач відділу контролю лейтенант *Михайло Білинський*. У такому складі Генеральне секретарство розробило "Тимчасовий закон про флот Української народної республіки", а також прапор військового флоту УНР. *Вадим Богомолець* єдиний з трьох мав юридичну освіту, тому фактично був його основним розробником.

Знімок, через який у академіка Олександра Богомольця могли бути серйозні неприємності. У другому ряду сидять поруч на стільцях: Олександр Олександрович Богомолець (зліва) з сином Олегом на руках; майбутній генерал-хорунжий Української держави Вадим Михайлович Богомолець з донькою Ніною на руках. У верхньому ряду перша справа жінка — Софія Георгіївна Тихоцька-Богомолець. Поруч з нею — її сестра Ольга, дружина О.О. Богомольця. Скоріше за все, знімок зроблений в 1912-1913 рр. З особистого архіву Ольги Богомолець

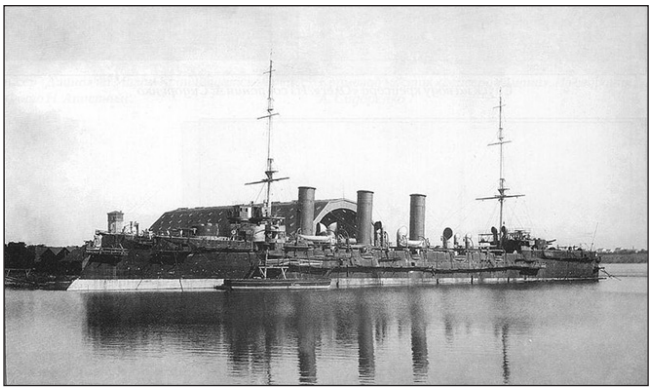

Крейсер "Очаків" ("Кагул"), на якому Вадим Михайлович Богомолець плавав улітку 1912 р.

Цей закон, затверджений Центральною Радою, оголошував весь військовий і торговий флот на Чорному морі "флотом УНР". І хоча, подібно до знаменитого "акту злуки" УНР і ЗУНР, він мав здебільшого декларативний характер, проте його значення полягає в легітимізації самого факту появи українського флоту. Цей закон потім визначав основи військово-морської політики Української Держави гетьмана *Павла Скоропадського*. Послужив він Україні й набагато пізніше, коли самого його творця вже не було в живих. На початку 1990-х років, спираючись на цей закон як на історичний прецедент, Київ зажадав собі частину Чорноморського флоту в Росії, що оголосила себе в односторонньому порядку правонаступницею СРСР. При *Павлові Скоропадському* підполковник *Богомолець* обіймав посаду Головного військово-морського прокурора, а також очолював Головне військово-морське управління при морському міністерстві у Києві. Отримав з рук гетьмана звання генерал-хорунжого. Ситуація змінилася 1919 року, коли на зміну гетьманській владі прийшла Директорія, очолювана Головним отаманом УНР *Симоном Петлюрою*. Генерал-хорунжий *Вадим Богомолець* був направлений у "почесне заслання" — військово-морським аташе України в Румунії. У 1922 році після поразки УНР Вадим Богомолець емігрував до Туреччини, де приєднався до організації "Комітет спасіння України". Організація займалася розповсюдженням у Туреччині інформації про Україну, а також видавничою діяльністю. До лютого 1922 року Комітет очолював інженер-полковник *Олександр Авдіясевич*, а після його смерті — генерал-хорунжий *Вадим Богомолець*. З квітня 1922 року комітет встиг випустити шість номерів журналу "Вільна Україна" французькою мовою.

Пізніше *Вадим Богомолець* переїхав до Франції. Помер він 19 квітня 1936 року. Похований на кладовищі в містечку Візен-Шалетт-сюр-Луан під Парижем.

Документи і література

1. Особистий архів Ольги Богомолець.
2. Адрес-календарь и справочная книжка Полтавской губернии на 1904 год. — Полтава. 1904.
3. **Дашкевич Я.** Турецько-українські взаємовідносини в першій пол. XX ст. /Україна. Наука і культура. —2009.— Вип. 35. — С. 67.
4. **Кот С., Кучерук О.** Національний пантеон // Зовнішні справи.— 2007. — №9.
5. **Мамчак М.** Україна: шлях до моря. Історія українського флоту (http://ukrlife.org/main/prosvita/hist_flotua5.htm).
6. **Литвин М.Р., Науменко К.Є.** Збройні сили України першої пол. XX ст. Генерали і адмірали/ Інст. українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. — Львів, Харків. Вид. "Сага", 2007. — 244 с.
7. Сайт "Боевые корабли мира" (http://www.battleships.spb.ru/RusCr/ochakov.html)
8. **Савченко Г.** Український рух у гарнізонах російської армії Кримського півострова (http://www.history.org.ua/LiberUA/Book/Krym/9.pdf). — С. 173, 175.

Наталя Михайлівна Богомолець-Лазурська (1880-1959)

Вона жила театром і дітьми

Наталя Михайлівна Богомолець-Лазурська — молодша сестра *Вадима Михайловича Богомольця*, відомого військово-морського юриста, автора законодавства про Чорноморський флот України. Двоюрідна сестра президента Академії наук УРСР *Олександра Олександровича Богомольця*. Народилася 9 листопада 1880 року в Петербурзі в родині акцизного чиновника Михайла Михайловича Богомольця та Юлії Ісаківни Мироненко. Навчалася в жіночій гімназії в Кишиневі. З дитинства дружила з *Олександром Олександровичем Богомольцем* — іще з тих часів, коли він і його батько, Олександр Михайлович, жили в сім'ї її тата. Дружба ця тривала до кінця життя академіка, а після його смерті Наталя Михайлівна підтримувала теплі стосунки з його вдовою, Ольгою Георгіївною.

Наталя Михайлівна була надзвичайно красивою, товариською жінкою. Ще в юності вона мала масу шанувальників, у тому числі серед викладачів Кишинівської гімназії, де навчалася.

Очевидно, кар'єра актриси чекала її з самого початку. Її батько, Михайло Михайлович, як і його брат Олександр (батько академіка Олександра Богомольця) дружив із *Марією Костянтинівною Заньковецькою*. Цю дружбу зберегла і його донька Наталя. Незважаючи на різницю у віці, обидві акторки, які грали на одній сцені в театрі *Миколи Садовського*, були прихильні одна до одної. У сімейному фотоархіві збереглося багато фотознімків, подарованих Наталі Михайлівні захопленими шанувальниками її акторського таланту.

Наталя Михайлівна чудово знала французьку мову і читала в оригіналі твори французьких авторів. Цікавилася педагогічною літературою, мала добру думку про книгу *Христини Алчевської* "Передумане і пережите".

Наталя Михайлівна Богомолець у період співпраці з театром М. Садовського. 1903 р. З особистого архіву Ольги Богомолець

Наталя Михайлівна Богомолець дружила з відомим на початку століття поетом-символістом *Володимиром Пестовським* (Пястом), який належав до кола *Зінаїди Гіппіус* і *Олександра Блока*. Товариськість і прагнення до знайомств із цікавими людьми зберігалася у неї до глибокої старості. Серед її друзів були композитор *Костянтин Данькевич*, видатний віолончеліст *Мстислав Ростропович*.

Чоловіком *Наталі Михайлівни Богомолець* став відомий філолог і літературознавець *Володимир Федорович Лазурський* (1869-1946), син священика, рідний брат видатного російського психолога *Олександра Лазурського* (1874-1917). Володимир деякий час був вихователем дітей великого російського письменника *Льва Толстого*, жив у нього, а пізніше залишив нотатки про той період зі свого життя. Він був на десять років старшим від Наталі. Рід Лазурських хоч і не був гербовим, але вів свій початок з XVIII століття, а походив, за спогадами Володимира Федоровича, з Лубенського повіту від якогось парафіяльного священика.

Наталя Богомолець із батьками — Юлією Ісаківною і Михайлом Михайловичем Богомольцями. Петербург. Перші роки XX ст. З особистого архіву Ольги Богомолець

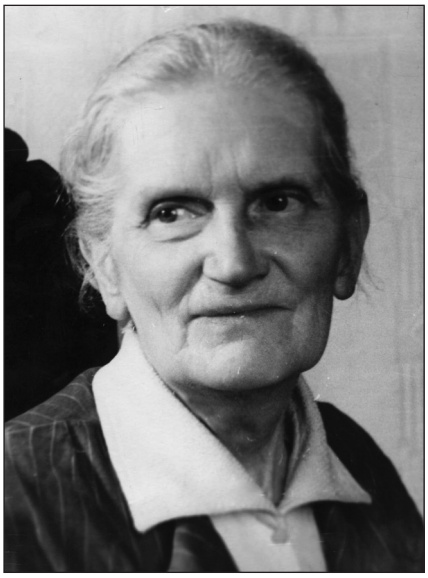

Наталя Михайлівна Богомолець-Лазурська. Червень 1947 р. З особистого архіву Ольги Богомолець

Володимир Федорович був популярним серед студентів. Працював секретарем Бібліографічного товариства при Новоросійському (Одеському) університеті й секретарем Товариства ім. К. Костанді, входив до місцевого відділення української "Просвіти". У Бібліографічному товаристві виступала з доповідями і Наталя Михайлівна. Деякі з цих доповідей були надруковані в "Известиях Библиографического общества".

В Одесі домівка подружжя *Наталі та Володимира Лазурських* стала одним із помітних культурних осередків. Там часто відбувались літературні читання, збиралися люди мистецтва. Молоді драматурги тут читали свої п'єси, які тут же гаряче обговорювали. Один із них, *Олександр Коцієвський* (згодом відомий історик і колекціонер), згадував про подружжя Лазурських як "*людей творчих і справді інтелігентних, геть чисто позбавлених снобізму і зарозумілості*". "*У їхньому будинку,* — писав *Коцієвський*, — *дивовижним чином у важкі і непрості роки зберігалася атмосфера, властива багатьом дореволюційним інтелігентним сім'ям, яким чужі були кар'єризм і користолюбство, а всі інтереси і душевні сили зосереджувалися на служінні суспільству, яке вони, можливо, розуміли трохи наївно. Простота і невибагливість їхнього побуту не заважали їм бути щасливими людьми, а їхнім дітям — зберігати на все життя теплий спогад про батьківський дім. У сім'ї накопичувався культурний потенціал, який дозволяв дітям за всіх несприятливих зовнішніх обставин знаходити свій шлях у науці чи мистецтві*".

Під час першої світової війни була сестрою милосердя, шила білизну пораненим солдатам для госпіталю в Козельці. У цей час у родині *Володимира і Наталі Лазурських* жила німкеня — гувернантка, завдяки якій, як писала *Наталя Михайлівна Богомолець-Лазурська*, її син Вадим навчився німецької мови, хоча сама Наталя Михайлівна дивилася на неї "*з неприязним почуттям*".

У Наталі Михайлівни і Володимира Федоровича було двоє синів — Вадим та Олександр. Перший став відомим художником-ілюстратором, дизайнером шрифтів, другий — доктором сільськогосподарських наук. Після народження Вадима і перед народженням Олександра подружжя очікувало ще одну дитину, але, на жаль, трапився викидень.

Дбайлива мати і бабуся — такою запам'ятали Наталю Михайлівну її діти й онуки. Перед вступом її старшого сина Вадима у реальне училище вона особисто займалася з ним. "*Тато займається з арифметики, а я з російської і закону Божого*", — писала вона в листі до сімейства Олександра Олександровича й Ольги Георгіївни Богомольців на початку 1916 року взимку. Продовжувала в цей час вона грати й у театрі з *Марією Заньковецькою*, хоча і рідше, ніж раніше. Сімейним репетиторством Наталя Михайлівна продовжувала займатися й пізніше — уже з онуками.

Наталя Михайлівна однаково добре говорила українською та російською мовами. Але, очевидно, більше відчувала себе українкою, хоча була політично нейтральною. В одному з листів з Одеси до *Єлизавети Михайлівни Богомолець* (тітки академіка *Олександра Богомольця*) наприкінці 1917 року вона згадує про військове зіткнення між "більшовиками" й "українцями". Така стилістика, очевидно, свідчить, що політично вона не солідаризувалася ні з тими, ні з іншими. Але радянську владу, за свідченням родичів, ні вона, ні її чоловік не шанували.

Любов до театру *Наталя Михайлівна Богомолець-Лазурська* зберігала до кінця життя. Її мало цікавило кіно (на відміну, до речі, від її матері, *Юлії Ісаківни Мироненко-Богомолець*, яка ще до революції любила "ілюзіони"), зате вона не пропускала жодної вистави, а потім обговорювала всі п'єси зі своїми дітьми.

Наталя Михайлівна Богомолець-Лазурська померла 1959 року в Києві. Похована на Байковому кладовищі. Через два роки були видані її мемуари про *Марію Заньковецьку*, котрі Наталя Михайлівна писала кілька років.

Наталя Михайлівна Богомолець-Лазурська з чоловіком — Володимиром Федоровичем Лазурським. 1908 р. З книги Вадима Володимировича Лазурського "Путь к книге" (М., "Книга", 1985)

Ольга Георгіївна Тихоцька-Богомолець і Наталя Михайлівна Богомолець-Лазурська. 1954 рік. Старосілля, дача. З особистого архіву Ольги Богомолець

Документи і література

1. Особистий архів Ольги Богомолець.
2. **Коциевский А.** Тарантулы и Пушкин. (http://www.paco.net/odessa/media/odessa/07-0898/34.htm)
3. **Лазурский В.** Путь к книге (Воспоминания художника).—М., "Книга", 1985.

Микола Федорович Богомолець

(1871-1951)

Білогвардієць на всі 100%

Генерал *Микола Федорович Богомолець* — єдиний Георгіївський кавалер серед усіх Богомольців, які служили в російській імператорській армії. Військовий до глибини душі, "*класичний білогвардієць*" — так можна було б про нього сказати. Він знав усе — перемоги, поразки, нелегку долю емігранта ...

Микола Федорович народився 6 грудня 1871 року в Ризі в родині бойового офіцера, учасника російсько-турецької війни, штабс-капітана *Федора Борисовича Богомольця* (1835-1881) і доньки поштмейстера з Козельця Катерини Іванівни Горбань. Микола Федорович був другою дитиною в сім'ї (була ще сестра Олександра — старша за нього на два з половиною роки). За прикладом батька обрав військову кар'єру. У 1890 році він закінчив кадетський корпус.

З самого початку військова служба *Миколи Богомольця* була пов'язана з артилерією. Першим місцем служби стала 21-а кінно-артилерійська батарея, трохи пізніше *Микола Богомолець* був переведений у 14-й кінно-артилерійський дивізіон. Старанність молодого офіцера відзначили орденом Св. Станіслава III ст. Після того *Микола Богомолець* пішов у запас. Але у вересні 1904 року почалася війна Росії з Японією, тому його повернули до армійських лав і направили на службу в 52-у артилерійську бригаду. Там він завідував батарейним господарством третьої кінно-артилерійської батареї. Ще два ордени — Св. Анни II ступеня

Микола Федорович Богомолець — генерал, Георгіївський кавалер. Знімок виконано не раніше грудня 1915 р. З особистого архіву Дмитра Олеговича Соболєва-Богомольця — правнука генерала

і Св. Станіслава II ступеня Микола Федорович отримав у повоєнний час, 1908 року.

Наступного року *Микола Федорович Богомолець* був призначений командиром 1-ї батареї 1-го кінно-гірничо-артилерійського дивізіону Уссурійської кінної бригади. Бригада була укомплектована також козацькими частинами і згодом "переформатована" в козацьку дивізію. У складі цієї бригади він брав участь у "брусилівському прориві" влітку 1916 року.

Найголовнішу свою нагороду — Георгіївський хрест IV ст. — *Микола Богомолець* отримав 9 грудня 1915 року за бій у червні того ж року. При переслідуванні вибитого з сіл Ржавець та Баламутівка супротивника він вів свою батарею безпосередньо за ланцюгами пластунів і, як сказано у нагородних документах, "*сміливо займаючи низку послідовних позицій на близьких від супротивника дистанціях, під сильним його рушничним і артилерійським вогнем, своєю влучною стрільбою зробив істотне сприяння успіху нашої піхоти для відтискання супротивника, який наполегливо тримався*".

У тому ж 1915 році до його "мирного" ордену Св. Станіслава були додані мечі, а в 1916 році — ще й до "мирного" ордену Св. Анни. Крім того, в 1915 році *Микола Федорович Богомолець* був нагороджений орденом Св. Володимира IV ступеня з мечами і бантом. Цим же орденом — III ступеня з мечами — в 1917 році.

8 серпня 1916 року підполковник *Микола Федорович Богомолець* був нагороджений Георгіївською зброєю за бій, який мав місце більш ніж за рік до того. На той час він командував 1-ю батареєю 1-го кінно-гірського артилерійського дивізіону. 26 квітня 1915 року біля села Ржавенці його батарея зайняла спостережний пункт у передових окопах під сильним рушничним і артилерійським вогнем супротивника. Це дозволило військам Російської

Почесна Георгіївська зброя — шабля з Георгіївським темляком, якою був нагороджений Микола Федорович Богомолець за бій біля села Ржавенці (квітень 1915 р.)

імперії успішно підготувати атаку на ворожі позиції. Наступного дня підполковник *Микола Богомолець* вивів батарею на відкриту позицію поблизу меблевої фабрики і, попри сильний вогонь супротивника, вогнем своєї батареї допоміг російським військам зайняти цей важливий пункт позиції і закріпитися в ньому.

Микола Богомолець не прийняв більшовицьку революцію. Спершу приєднався до армії адмірала *Колчака*, в якого воював у чині генерал-майора (чин присвоєний 20 квітня 1919 року). У 1919 році служив у Далекосхідній армії отамана *Григорія Семенова*. Там він командував бронедивізіоном з чотирьох бронепоїздів, одним із яких, легким бронепоїздом "Семеновець", командував особисто.

В 1920 році з *Миколою Богомольцем* сталися події, які пізніше ускладнили йому отримання американського громадянства. Перша сталася 20 січня. Як повідомляв журнал "Тіме", люди з екіпажу "Семеновця" на станції Посольська обстріляли американський лінійний патруль. Двох патрульних було вбито.

Інцидент був викликаний спробою чеських частин, які перебували на той час у Забайкаллі, роззброїти семенівців за підтримки американців. Дослідник *Павел Новіков* зазначає, що бронедивізіон, яким командував генерал *Микола Богомолець*, обстрілюючи американців, чинив у такий спосіб спротив спробам роззброєння. Чеські батальйони були сформовані ще на початку першої світової війни, аби воювати на боці Російської імперії, сподіваючись за її підтримки відновити чеську державність, але надалі змушені були політично маневрувати між червоними і білими. Роззброюючи семенівців, чехи, очевидно, хотіли налагодити стосунки з Політцентром — тимчасовим есеро-меншовицьким урядом Східного Сибіру. Цей уряд, що перебував у Іркутську, потім передав владу більшовикам.

Журнал "Тіме" писав про події на

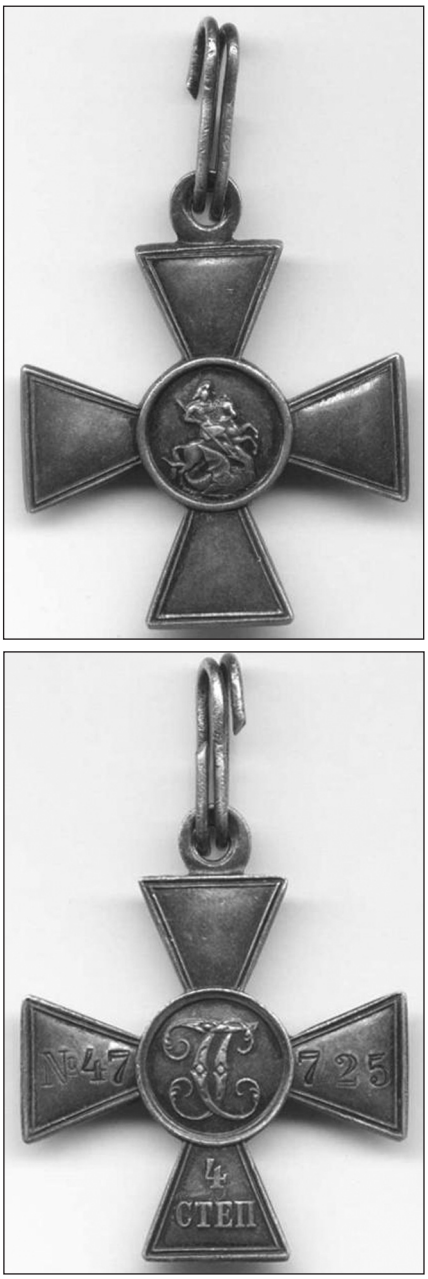

Георгіївський хрест IV ступеня. Таким хрестом був нагороджений Микола Федорович Богомолець за бій під селами Ржавець та Баламутівка (серпень 1915 р.)

станції Посольська через вісімнадцять років після них зі слів генерала Богомольця. Генерал запевняв, що під час інциденту спав, потім його нібито викликали на допит до командування, але після допиту він був виправданий. Це, мовляв, обурило командувача американськими експедиційними силами в Сибіру, генерала *Вільяма Сіднея Грейвса*. Однак, газета "The New York Times", друкуючи в 1922 році репортаж про арешт генерала *Григорія Семенова* у США, в Пенсильванії, наводила іншу версію, посилаючись на слова самого генерала: "*Я віддав підполковника Попова, який був звинувачений у вбивстві солдатів, суду, і його стратили. Генерал Богомолець, у якого Попов перебував у підпорядкуванні, був поміщений у в'язницю на 30 діб і звільнений зі служби*". У тому ж випуску газети наведено слова генерала *Грейвса*, де він уточнює, що двоє американських солдатів загинули після того, як бронепоїзд, яким командував російський генерал (а цим генералом, без сумніву, був *Микола Федорович Богомолець*, — **Ю.Р.**) обстріляв вантажний вагон, використовуваний американцями як "квартири" при охороні ділянки Транссибірської магістралі.

У відставку *Микола Федорович Богомолець* вийшов 20 жовтня 1920 року зі званням генерал-лейтенанта. У тому ж 1920 році *Микола Богомолець* зустрів Анну Запорожчук. Її чоловіка вбили більшовики. Генерал, який був старший від Анни на 29 років, взяв її спочатку як прислугу. Згодом вона стала його цивільною дружиною.

У боях з червоними військами бронепоїзд "Семеновець" захищав підступи до Чити з боку станції Інгода (Транссибірська дорога). Двічі наступ червоних був відбитий, але зрештою їм вдалося зайняти Читу з півночі, де не було залізничної колії. Вцілілі залишки армії *отамана Семенова* та бронепоїзд прорвалися до Маньчжурії. На "Семеновця" було покладено завдання евакуювати золотий запас Читинського військового училища ім. Семенова. Все золото, що зберігалося в училищі, було доставлене в 10 ящиках у супроводі 7 юнкерів і завантажене вночі в багажний вагон, причеплений всередині бронепоїзда.

Емігрувавши спочатку до Харбіну (1921), *Микола Богомолець* перебирається потім до Сіетлу, США (1922). Його дружина, Марія Садовська, з якою він узяв шлюб у 1898 році, залишилася в Китаї. Шлюб генерала із нею фактично розпався. До США Микола Федорович переїхав із Анною Запорожчук, із котрою пізніше офіційно взяв шлюб.

У 1923 році у Миколи Богомольця й Анни народилася дочка, а через шість років обоє отримали американське громадянство. Однак Імміграційній службі стало відомо, що *Микола Богомолець* на момент отримання громадянства США не розлучився зі своєю "російською дружиною". У 1938 році генерал був заарештований — за сприяння, як повідомляє "Тіме", представників американських Збройних Сил, які не забули інциденту на станції Посольська. На той момент *Микола Богомолець* жив з Анною в Лос-Анджелесі на Голлівудському бульварі і заробляв шевським ремеслом. *Миколу Богомольця* вже готували до депортації в СРСР. Але за нього заступилися представники білої еміграції в США. Тоді американські власті вирішили депортувати його до Латвії, яка на той момент ще не була в складі Радянського Союзу. Однак справа не набула подальшого розвитку. У тому ж році Микола Богомолець та Анна Запорожчук офіційно оформили стосунки. Миколі Федоровичу, або, як його тоді вже називали, "Ніку" Богомольцю в той час було вже 67 років, доньці відповідно — 15.

Крім шевського ремесла *Микола Богомолець* спробував себе один раз в акторському. 1926 року він знявся в епізодичній ролі російського офіцера в німому фільмі "До її королівства" (Into Her Kingdom). Фільм був знятий датським режисером *Свендом Гаде* — до речі, першим, хто екранізував "Гамлета" (1921 рік), а крім того — чоловіком великої датської актриси німого кіно *Асти Нільсен*. У фільмі також знімався *Федір Федорович Шаляпін* — син великого російського співака.

У США генерал *Микола Богомолець* брав участь у білоемігрантському громадському житті. Був членом "Товариства російських поранених ветеранів 1-ї Великої війни в Лос-Анджелесі". Активно листувався з колишніми учасниками білого руху. Це листування зараз зберігається в архіві інституту Гувера Стенфордського університету.

Один із його синів від першого шлюбу, *Борис Миколайович Богомолець* (1901-1937), навчався в кадетському корпусі. Потім служив у білих (в армії генерала Дітеріхса), згодом перейшов на бік червоних, однак 1937 року був розстріляний як син "ворога народу". Його рідні були репресовані.

Генерал *Микола Федорович Богомолець* помер у Лос-Анджелесі 6 червня 1951 року.

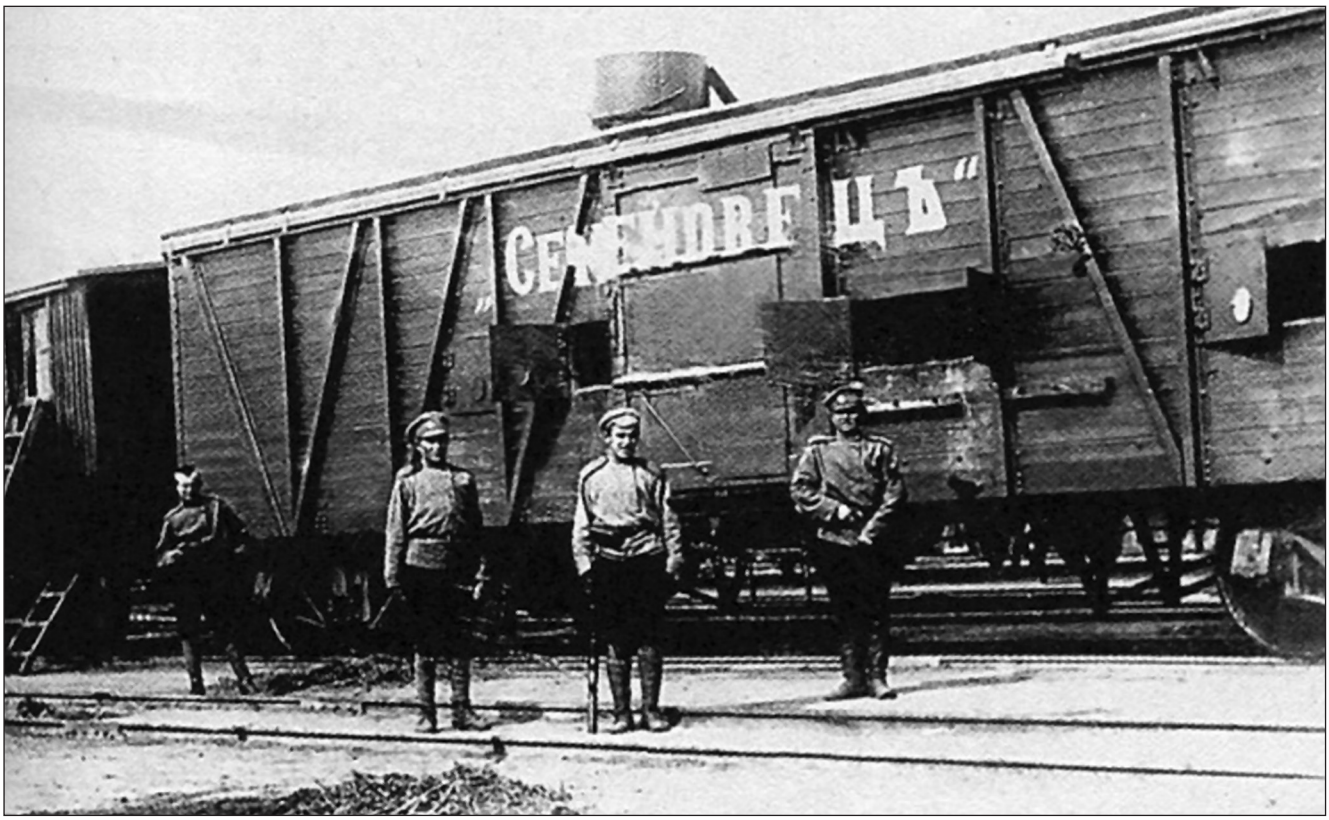

Бронепоїзд "Семеновець", яким командував генерал-лейтенант Микола Федорович Богомолець.
Чита, вересень 1919 р.
З книги І. Г. Дроговоза "Крепости на колесах: История бронепоездов". — Мн.: Харвест, 2002.

Документи і література

1. **Дроговоз И. Г.** "Крепости на колесах: История бронепоездов". — Мн.: Харвест, 2002.
2. **Еленевский А.** Военные училища в Сибири.(1918-1922) // "Военная быль".— 1963.— № 61-64. (режим доступа: http://www.dk1868.ru/history/voennie_uchil.htm)
3. **Новиков П. А.** Гражданская война в Восточной Сибири. — М., "Центрполиграф", 2005.
4. "Русская армия в первой мировой войне" (режим доступа http://www.grwar.ru/library/Vetoshnikoff/BB_13.html).
5. "Дворянский календарь". Тетрадь 11. — ВИРД, СПб, 2003.
6. TIME. —1938, Sept. 26, Monday.
7. The New York Times. Apr 7, 1922.
8. The Internet Movie Database. http://www.imdb.com/title/tt0016998/fullcredits # cast.
9. The Online Archive of California. http://www.oac. cdlib.org/data/13030/sv/kt8z09r8sv/files/kt8z09r8sv.pdf.

Анджей Богомолець

(1900-1988)

Воїн, мореплавець, патріот

Анджей Богомолець — один із найяскравіших представників "вітебської" лінії роду. Його життя цілком могло би послужити сюжетом для пригодницького кіносценарію. Його прадід, *Ромуальд Богомолець* (1763-1840), служив вахмістром лейб-гвардії Кінного полку, був мером Вітебська, губернським маршалком. По лінії дружини прадіда Анджей був нащадком давнього (з XIII століття) лівонського баронського роду *фон Фелькерзам*. По матері, ймовірно, доводився родичем знаменитому польському письменнику *Генрику Сенкевичу*.

Анджей Богомолець народився 9 листопада 1900 року в маєтку Горікольн Режицького повіту Вітебської губернії (зараз на території сучасної Латвії), що належав матері, Каролініі (Шарлотті) Сенкевич-Богомолець. Під час першої світової війни (близько 1918 року) вступив в уланський полк польської Добровольчої армії *Юзефа Гал-лера*. Був високого зросту — майже два метри. У серпні 1920 року 19-річний Анджей брав участь у боях за Варшаву ("Диво над Вислою") (13-25 серпня 1920 року), а також у бойових діях польсько-радянської війни 1918-1921 років. З них Польща вийшла переможцем. Завдяки цій перемозі, просування більшовизму в Західну Європу було зупинене. У цій війні брала участь і Армія УНР під командуванням генерала *Михайла Омеляновича-Павленка*. *Анджей Богомолець*, імовірно, був одним із перших нагороджених орденом "Хрест відважних", заснованим буквально за два дні до початку Варшавської операції.

Анджей Богомолець — уланський поручик. Малюнок взято з електронного проекту Narodowe Archiwum Cyfrowe (Польща)

Після війни *Анджей Богомолець* кілька років продовжував службу в уланах. У "Офіцерському щорічнику" за 1923 рік він проходить як поручик розквартированого в Білостоку та Августові 1-го уланського полку (звання присвоєно 1 серпня 1921 року).

Крім Хреста відважних, відзначений також французькою Пам'ятною медаллю про першу світову війну і Міжальянсовою медаллю.

Ще перебуваючи на військовій службі, Анджей захоплювався яхтовим спортом. Ходив у море з *Маріушем Заруським* — відомим польським яхтсменом, командиром 11 уланського полку, талановитим письменником. Плаваючи з *Заруським*, він познайомився з *Яном Вітковським* і *Єжи Свеховським* — майбутніми членами екіпажу яхти "Даль". На ній Богомолець, Вітковський і Свєховський у 1933-1934 роках перетнули Атлантичний океан. Вони були першими поляками, яким вдалося це зробити.

Яхта була мало пристосована для великих океанських подорожей (довжина 8,5 м, водотоннажність 4,5 т, парусність 45 кв. м). Опинившись у центрі циклону, судно втратило щоглу. Зимівлю екіпаж провів на Бермудських островах. Перезимувавши і відремонтувавши "Даль", мандрівники продовжили плавання. Яхта дісталася до Нью-Йорка, а звідти, супроводжувана захопленою публікою, особливо американцями польського походження, попрямувала до Великих Озер і в Чикаго на Всесвітню виставку.

Про цю виправу *Анджей Богомолець* написав книгу "Подорож на яхті "Даль"". Вона витримала кілька перевидань і вважається й понині настільною книгою кожного яхтсмена. Яхта "Даль" так і залишилася в Чикаго. *Анджей Богомолець*, який був власником яхти, продав її за 1623 долари тамтешній польській громаді. Звичайно, яхта коштувала дорожче, але *Анджей Богомолець* хотів, щоб вона залишилася в США символом Польщі як морської держави. Якийсь час вона перебувала там у Морському музеї, потім була видалена з експозиції, а в серпні 1980 року перевезена до Польщі, в Гдиню, звідки свого часу вийшла в

"Хрест відважних"— таким орденом був нагороджений Анджей Богомолець

Орден Почесного легіону — таким орденом був нагороджений Анджей Богомолець

Польський пропагандистський плакат часів польсько-радянської війни 1918-1921 років

Вхід до каплиці, заснованої Анджеєм Богомольцем, на честь тих, хто ходить під вітрилом, при костьолі Святої Марії у Гданську

похід. Зараз яхта "Даль" міститься в Центральному Морському музеї міста Гданська.

Через півтора роки після подорожі *Анджей Богомолець* залишив військову службу. У 1936-1939 роках він працював тимчасовим повіреним у справах Польщі в Шанхаї. Там його й застала друга світова війна.

У другу світову *Анджей Богомолець* служив у Франції (1940 рік), після капітуляції французької армії опинився у Великобританії (за деякими даними, служив у британській розвідці, за іншими — в британських командос). Воював також добровольцем у Північній Африці, на Близькому Сході, в Італії у Польських Збройних Силах під командуванням видатного воєначальника, національного героя Польщі, генерала *Владислава Андерса*. За мужність у війні проти гітлерівців *Анджей Богомолець* удостоєний найвищої нагороди Франції — орден Почесного Легіону.

Яхта "Даль", на якій Анджей Богомолець і його екіпаж перепливли Атлантичний океан, повернулася зі США до Польщі. Щецин, 1980 р. "Zeszyty Żeglarskie", 23 sierpnia 2005 r.

Після війни *Анджей Богомолець* емігрував до Канади. Жив у провінції Альберта. Близько 1958 року підполковник (Lt. Col.) *Анджей Богомолець* став почесним полковником 19-го драгунського полку провінції Альберта (19th Alberta Dragoons). В історії полку на його офіційному сайті повідомляється, що це був великий успіх для з'єднання. Крім того, колишній кавалерійський офіцер зі своєю дружиною володів великим ранчо в районі Кардстона і Кроузнест Паст, де розводив коней. Частими гостями на ранчо були офіцери полку. Це ранчо потім належало різним власникам, останні з яких передали його державі. Зараз там — національний заповідник, який так і називається — Bohomolec Ranch.

Анджей Богомолець активно цікавився подіями на батьківщині. Причому він пам'ятав не тільки про своє польське, але і про білоруське походження. 1954 року він подарував лондонському "Дому Марії" (Marian House), де збиралися білоруські національні емігрантські об'єднання, іконудеісус "Святі заступники білоруського народу". Автор картини — українська художниця *Ірина Коростовець*. 2 серпня того ж року ікону освятив архієпископ *Вільям Годфрі*. На ній зображені Ісус Христос, Діва Марія, Іоан Хреститель і п'ятеро білоруських святих. Серед цих п'ятьох — *Йосафат Кунцевич*, Полоцький греко-католицький архієпископ, убитий під час конфліктів між православними і греко-католиками у Вітебську в 1623 році.

Подарунок *Анджея Богомольця* викликав негативну реакцію у деяких представників білоруської діаспори в Лондоні. Зав'язалася полеміка в емігрантській пресі. У відповідь титулярний єпископ *Маріанський Чеслав Сіповіч* написав статтю "Лев Сапега і св. Йосафат", в якій виклав свій погляд на особистість *Й. Кунцевича* та його діяльність. Нині ікона висить за вівтарем каплиці святих Петра і Павла в Marian House.

Анджей Богомолець також надавав фінансову підтримку лідеру профспілкового об'єднання "Солідарність" *Леху Валенсі*.

Після повернення яхти "Даль" до Польщі *Анджей Богомолець* заснував у Гданську каплицю на честь моряків-вітрильників при костьолі Святої Марії. Каплицю прикрашає гравюра з зображенням яхти "Даль" та написом "Матері Божій, покровительці далеких морів та океанів, каплицю цю заклав моряк-вітрильник Анджей Богомолець" ("Matce Bożej, patronce dalekich mórz i oceanów, kaplicę tę ufundował — zeglarz Andrzej Bohomolec").

Помер *Анджей Богомолець* 12 грудня 1988 року в Едмонтоні, провінція Альберта (Канада).

"Ранчо Богомольця" — частина системи національних парків Канади . Фото Рольфа Хікера

Документи і література

1. **Rocznik oficerski.** — Warszawa, 1923
2. Wywiad z Wojciechiem Jakobsonem. — "Zeszyty Żeglarskie", 23 sierpnia 2005 r. http://www.jkazs.szczecin.pl/archiwum/dal2/wdx.htm
3. Strona internetowa "Spacery po Gdansku". http:// www.spacery.gdansk.pl/gdansk/index.php?dzial=spacery&miasto=gdansk&id=madonny
4. Strona internetowa Bazyliki Marjackiej w Gdansku. http://bazylikamariacka.pl/019.html

Лев Костянтинович Богомолець

(1911-2009)

Художник і моряк

Лев Костянтинович Богомолець — один із найкращих російських художників-мариністів, учень видатних представників російської школи живопису. Прославився він також своїми роботами в жанрі портрета. Його роботи зберігаються в багатьох колекціях Європи та світу і до сьогодні виставляються на міжнародних аукціонах.

Лев Костянтинович Богомолець народився в містечку Бійську Томської губернії 11 січня 1911 року (за новим стилем) від першого шлюбу акцизного наглядача Костянтина Сергійовича Богомольця. Матір'ю майбутнього художника була селянка Валентина Лаврентіївна Редькіна, яка походила по батьківській лінії з Полтавщини. Вона померла, коли хлопчикові було близько чотирьох років.

Художні здібності проявилися у *Льва Костянтиновича Богомольця* ще в дитинстві. Костянтин Сергійович, який після революції працював учителем математики, заохочував захоплення свого сина і навіть попервах допомагав йому малювати. Але про творчість, здавалося б, взагалі не могло йтися. У 1931 році *Лев Богомолець*, нащадок кількох поколінь шляхетського роду, закінчив Новосибірський зоотехнікум, працював за фахом у сибірських і уральських радгоспах. Потім вступив до радіотехнічного технікуму. За новою спеціальністю працював в Уфі. Відслужив у Червоній Армії.

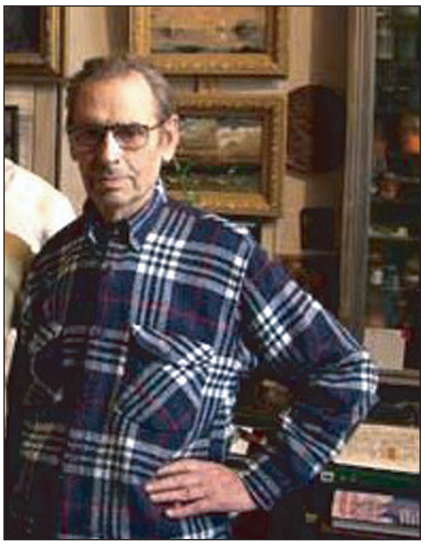

Лев Костянтинович Богомолець. 1970-ті роки

Після служби Лев Богомолець повернувся до живопису. В 1935 році після кількарічної перерви з'являються його перші етюди. Наступного 1936 року молодий художник зарахований на підготовчі курси факультету живопису Ленінградського інституту живопису, скульптури та архітектури. Після їх закінчення Лев зарахований студентом. Причому одразу на другий курс. Його вчителями були відомі художники свого часу — портретист *Ісак Бродський* (колишній "передвижник") і *Олександр Любимов* (навчався у *Іллі Рєпіна*). Але найбільший вплив, на думку самого Льва Костянтиновича, на нього зробив як педагог і як людина великий художник *Михайло Нестеров*.

Під час навчання *Лев Богомолець* відзначався впертістю характеру і неабиякою працездатністю; не шкодував себе, залишав собі від сили шість годин на сон. Працюючи років зо три в такому режимі, він опинився на межі нервового виснаження. Такий стан здоров'я ускладнювався важкою формою туберкульозу. На деякий час довелося залишити інститут і серйозно лікуватися. Аби не сидіти без діла і мати засоби до існування, *Лев Богомолець* за участю *Ісака Бродського* влаштувався екскурсоводом у музей-садибу художника *Іллі Рєпіна*. Водночас він співпрацює з Ермітажем.

На цей період припадає одне з видатних відкриттів художника. У 1940 році, створюючи на замовлення Ермітажу копію полотна *Паоло Веронезе* "Пієта", 29-річний *Лев Богомолець* відтворив рецепт і технологію виготовлення фарби для отримання пурпурно-рожевого кольору, яким користувався італійський художник, зображуючи вбрання одного з персонажів картини. *Льва Богомольця* тут же запрошують прочитати курс лекцій для реставраторів Ермітажу.

У ті ж роки він познайомився з Аллою Ніколаєвою — теж художницею. Їхнє весілля відбулося на наступний день після нападу Німеччини на СРСР — 23 червня 1941 року. За станом здоров'я художника не взяли на фронт.

**Лев Богомолець. "Червоні маки".
Полотно, олія. 2005 р.
З колекції Ольги Богомолець**

У 1948 році *Лев Костянтинович Богомолець* нарешті закінчує інститут. Його дипломна робота "Розвідники-балтійці" експонується зараз у Військово-морському музеї Росії.

Основними темами художника були портрети, квіти і море. Ще в евакуації він написав портрет композитора *Дмитра Шостаковича* (1943). Не без самоіронії був написаний "Автопортрет з хворим зубом" (1944). Із задоволенням художник писав портрети своїх рідних і друзів.

Деякі його роботи, зокрема, жіночі портрети у 1980-ті роки успішно продавалися на міжнародних аукціонах живопису (наприклад, на Балтійському аукціоні, на Rabourdin & Choppin de Janvry). У США було продано 24 його роботи, в Японії — 10, у Франції — 66.

Столиця Башкирії у воєнний час перетворилася на своєрідний центр радянської евакуаційної науки і мистецтва, ставши притулком для вчених, художників, літераторів і музикантів. В евакуації в Уфі, до речі, працював і президент Академії наук УРСР *Олександр Олександрович Богомолець*. Там Лев Костянтинович з ним і познайомився.

Між тим, відпочивати не доводилося. Йшла війна, і партійні органи замовляли художникам агітплакати. Лев Костянтинович працював у "Вікнах ТАРС" і продовжував вчитися. У 1942 році він узяв участь у своїй першій експозиції. В одному з залів Уфи його картини були виставлені разом з роботами місцевих живописців і "евакуантів". Цінителі жанру одразу звернули увагу на роботи молодого художника. Наступна його виставка відбулася тільки через три роки — після перемоги СРСР над Німеччиною. Цього разу *Лев Богомолець* виставився в Московському Будинку архітекторів удвох з *Олександром Тюлькіним*. *Тюлькін* був другою людиною, якого *Лев Богомолець* вважав своїм великим учителем через його розуміння колористики.

Після виставки в Будинку архітекторів Лев Костянтинович був прийнятий у члени Московського Союзу художників і відновив навчання в Петербурзькому інституті, який залишив перед війною.

Паоло Веронезе (1528-1588). "Pieta" (Оплакування Христа). Ермітаж, Санкт-Петербург. Пурпурно-рожевий колір одягу ангела з правого боку був точно відтворений на копії цієї картини Львом Костянтиновичем Богомольцем

Цікаво, що на французьких аукціонах картини *Льва Богомольця* продавалися в півтора рази дорожче за картини *Айвазовського* і *Сєрова* за квадратний сантиметр. Всі продані картини розійшлися як по музеях, так і по приватних зібраннях. Нині роботи *Льва Костянтиновича Богомольця* зберігаються також у 12 європейських музеях, серед них — у Латвії, Англії, Фінляндії, Німеччині, Швейцарії, Швеції, Естонії, в музеях і приватних зібраннях Ізраїлю, в Державному Російському музеї, музеї Арктики, в музеях Житомира та Львова. Близько тридцяти "морських" робіт художника поміщено в картинній галереї ім. Айвазовського у Феодосії. Експонуються полотна Льва Богомольця у військово-морському музеї в Балаклаві і в Михайлівському равеліні в Севастополі.

1985 року Лев Богомолець написав картину "Океан", яку подарував у 1997 році президентові Франції *Жаку Шираку* під час його візиту до Санкт-Петербурга. Подарунок був зроблений в пам'ять про видатного дослідника океану *Жака-Іва Кусто*, який помер того самого року.

Морська серія займає особливе місце у творчості *Льва Костянтиновича Богомольця*. Похмура велич водної стихії служила для нього джерелом натхнення. Море, до речі, художник знав не з чуток — він сам проектував і будував яхти, виходив на них у Фінську затоку, плавав по Ладозі й Онезі. У цьому він був схожий зі своїм далеким родичем, також представником вітебської гілки роду, — поляком *Анджеєм Богомольцем*.

Чорне море і Крим давали Льву Костянтиновичу не менше натхнення, ніж його рідна Балтика. За словами директора галереї Айвазовського *Тетяни Гайдук*, між галереєю та художником встановилася справжня творча дружба."*Він приїжджав до нас у галерею, коли відпочивав у Криму. І ми до нього теж їздили в майстерню до Петербурга,* — розповідає вона. — *Він малював етюди з пейзажами Коктебеля, видами Судацької і Феодосійської фортець, і все це дарував нам*".

До останніх днів життя *Лев Костянтинович Богомолець* малював і, навіть переступивши 90-річний рубіж, продовжував працювати. Він часто любив повторювати: "*Якщо можеш працювати — працюй, якщо не можеш працювати — все одно працюй, а якщо зовсім не можеш — все одно працюй*".

Лев Костянтинович Богомолець нерідко жартував, що на цьому світі його утримують дві речі — незавершені справи і суто обивательська цікавість: а що буде далі?

Помер Маестро у 98 років — 9 липня 2009 року, залишивши після себе понад 4 тисячі картин. Похований на Волковському цвинтарі в Санкт-Петербурзі.

Л. Богомолець. "Шліссельбурзька фортеця "Орєшек"". 1967 р. Полотно, темпера. Аукціон №87, "Радянське мистецтво" (11 грудня 2008 р., галерея "СОВКОМ", Москва.)

Література

1. Художники народов СССР. Биографический словарь. — Т. I. — М., "Искусство", 1970
2. Справочник членов Союза художников СССР. — Т. I. — М., "Советский художник", 1979
3. Справочник членов Ленинградской организации Союза художников РСФСР. — Л., "Художник РСФСР", 1987.
4. **Лев Богомолец.** Живопись. Акварели. Этюды. Миниатюры. — С.-Петербург, 1992
5. **Иванов С. В.** Неизвестный соцреализм. Ленинградская школа. — С.-Петербург, "НП-Принт", 2007
6. L' Ecole de Leningrad. Auction Catalogue. — Paris, "Drouot Richelieu", 12 Mars 1990
7. http://www.gazeta.spb.ru/174333-0/
8. **Балаева А.** "Создавая вечное". — "Бореальная зона", №1 (18), 2006. — С. 4.

Францішек Богомолець
(1720-1784)

Великий гуманіст Речі Посполитої

Францішек Богомолець — найосвіченіша людина свого часу, видатний діяч Просвітництва в "передрозборовій" Речі Посполитій. Здається, немає жодної гуманітарної сфери, де би *Францішек Богомолець* не залишив новаторського сліду. Саме його вважають основоположником польського національного театру, польської періодичної преси, польської опери. Лінгвістика, публіцистика, поезія, історіографія (зокрема — історична біографістика), літературний переклад, видавнича справа — в усьому, за що не брався ксьондз Францішек, він залишав свій глибокий і плідний слід. Білорусь, де він народився, також вважає його своїм.

Францішек Богомолець з'явився на світ 29 січня 1720 року — ймовірно, в батьківському маєтку Глибокому Вітебського повіту Полоцького воєводства Великого князівства Литовського. У багатодітній родині вітебського стольника Павла-Юзефа Богомольця герба “Богорія” та Францішки Цедровської герба "Одровонж" він був старшим сином. Батько Францішка був глибоко набожною людиною. Після смерті дружини в 1755 році вступив за прикладом своїх дітей — Францішка, Яна-Хризостома-Антонія й Ігнація — до ордену єзуїтів, а в 1758 році був рукоположений у ксьондзи. Сам Францішек вступив до ордену в 17 років, 24 червня 1737 року у Вільні.

Францішек Богомолець

Кілька років *Францішек Богомолець* викладав риторику у Віленській колегії. Там він написав свої перші п'єси — "Цезар в Єгипті" (вважається оригінальною) і "Лізімах" (переробка оригінального сюжету французької трагедії). Потім переїхав до Варшави, але не затримався там довго — 1747 року його направляють до Риму на дворічні курси риторики і теології. У Римі *Францішек Богомолець* був висвячений у ксьондзи. Після повернення його призначили викладачем риторики у Віленській академії.

Там *Францішек Богомолець* пропрацював до 1751 року. Якраз у цьому році з'являються його перші поетичні спроби. Тоді ж 30-річний ксьондз був призначений професором до Варшавської шляхетської колегії Залуських. З того часу він майже не виїздив з Варшави. У колегії Залуських *Францішек Богомолець* розвинув театральну діяльність. Спочатку переробляв для гімназійних вистав п'єси французьких авторів — *Мольєра* та інших. Потім на французьку схему почали лягати й оригінальні сюжети, в яких висміювалися консерватизм, обмеженість і невігластво тодішньої шляхти. У 1753 році *Францішек Богомолець* був офіційно затверджений керівником театру в колегії.

Досягнення *Францішка Богомольця* в галузі філології не менш вагомі, ніж на театральному терені. Він склав

фразеологічний латинсько-польський словник. Філологи оцінюють його як значний крок у формуванні нової мовної культури в епоху польського Просвітництва. У той час мова шляхтичів являла собою так званий макаронізм — суміш польських і латинських слів, не завжди зрозуміла навіть самим шляхтичам. У середині 50-х років XVIII століття під час церемонії відкриття навчального року в шляхетській колегії він виступив на захист польської культури і мови. Цей його виступ, відомий під назвою "Pro ingeniis Polonorum" ("Про розум поляків"), був полемічним текстом у відповідь на критичні випади одного італійського ченця ордена піярів у його роботі "Ночі сарматські".

Через деякий час, 1752 року *Францішек Богомолець* опублікував, так би мовити, в продовження теми першу редакцію "Розмов про польську мову" (De lingua Polonica colloquium). Праця була написана латиною, однак через шість років у збірнику шкільних вправ "Поетичні забави" вона вийшла польською мовою. Підписано її було псевдонімом "Ксаверій Леський". У статті, крім захисту рідної мови, йшлося про основи перекладу, про необхідність знання іноземних мов. Висувалася навіть ідея про створення мовної академії. Проблеми нової стилістики польської мови розвивалися далі в іншому збірнику шкільних вправ — "Ораторські забави". Збірник цей виявився настільки актуальним і популярним, що з 1755 року протягом 40 років перевидавався сім разів.

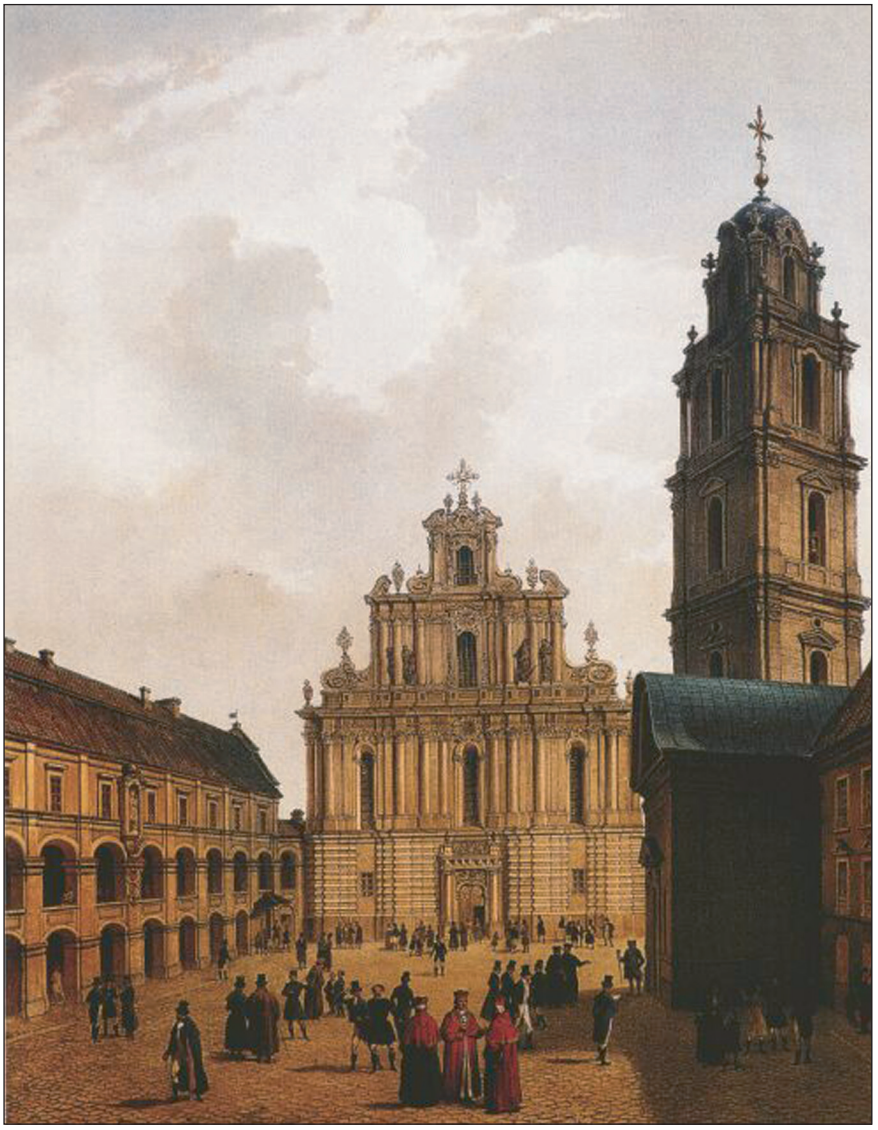

Віленська академія (нині — Вільнюський університет), де викладав Францішек Богомолець і його брат — Ян-Хризостом-Антоній Богомолець. Зображення XIX ст. "Album Wileński" J. K. Wilczyńskiego, 1850 р.

Захоплення театром, втім, нікуди не зникало. При цьому воно набувало різних форм і жанрів. *Францішек Богомолець* починав писати трагедії для постановки в студентських театрах, але в історії драматургії більш відомий як комедіограф. Його п'єси досі йдуть на сценах польських театрів. Особливо популярні комедії "Пияки", "Шлюб за календарем", написані простою розмовною мовою того часу. У них відчувається вплив *Мольєра* і *Карло Гольдоні* (до речі, *Францішек Богомолець* був першим перекладачем *Мольєра* на польську мову), але, по суті, це оригінальний матеріал. І що важливо — піддається сучасній інтерпретації навіть через двісті з гаком років. Його п'єси викликають цікавість у сучасної польської публіки і молодих режисерів. На жаль, український глядач із ними фактично незнайомий.

Драматургічна спадщина *Францішка Богомольця* налічує п'ять томів, а всього на сцені Шляхетської колегії він поставив 25 п'єс. Серед них — дві "співогри" (śpiewogry), себто опери. *Францішек Богомолець* написав лібретто до постановок "Ощасливлена нужда" (Nędza uszczęśliwiona, 1770) і "Цнотлива простота" (Prostota cnotliwa, 1779) на власні тексти. До цього польською мовою не виходила жодна опера на польській сцені.

Заприязненість *Францішка Богомольця* з гумором вилилася також у виданий ним збірник віршів, анекдотів і кумедних випадків "Розваги втішні й дотепні" ("Rozrywki ucieszne i dowcipne"), який пережив за життя укладача шість видань — і це, не беручи до уваги численних тогочасних "піратських" копій. Україна зобов'язана цій збірці тим, що в ній були надруковані твори *Данила Братковського*. Він також був автором багатьох жартівливих пісень, зокрема і фривольного змісту, які з плином часу набули статусу народних.

Францішек Богомолець був наближеним до двору короля *Станіслава Августа Понятовського* і був одним із постійних учасників "учених обідів" по четвергах, які проводив король. *Понятовський* запросив його на "четверги" після того, як почув пісню Kurdesz nad Kurdeszami ("Приятель над приятелями"), яку написав *Францішек Богомолець*. Пісня була присвячена другу *Францішка Богомольця* — купцю і лихвареві, власнику пивниці, де автор любив проводити час.

Початок 60-х років XVIII століття для Речі Посполитої відзначився становленням періодичної преси. З 1761 по 1765 рік *Францішек Богомолець* —

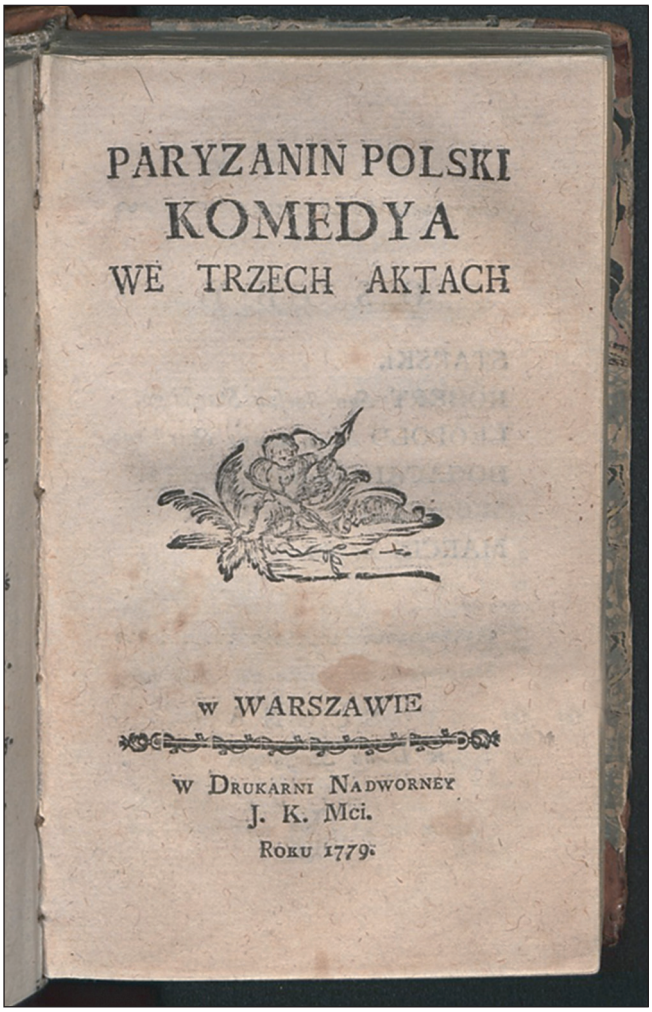
PARYZANIN POLSKI
KOMEDYA
WE TRZECH AKTACH
W WARSZAWIE
W Drukarni Nadworney
J. K. Mci.
Roku 1779.

Комедія Францішка Богомольця "Польський парижанин". Надрукована в королівській придворній друкарні, утвореній на базі єзуїтської друкарні після ліквідації ордену єзуїтів у Речі Посполитій. Керував друкарнею автор — Францішек Богомолець. Національна бібліотека, Варшава, Польща

головний редактор перших у Польщі мас-медіа, газет "Wiadomosci Uprzywilejowanych Warszawskich" ("Новини для привілейованих варшав'ян") і "Kurier Polski". У газетах друкувалася інформація як про події в Речі Посполитій, так і за її межами. У 1765-1768 роках *Францішек Богомолець* редагує журнал "Монітор" ("Наставник") — перше спеціалізоване педагогічне періодичне видання на території Речі Посполитої.

Одночасно на редакторові лежали обов'язки префекта бібліотеки та друкарні колегіуму. Друкарня власне стала довічним місцем роботи *Францішка Богомольця*, коли після заборони єзуїтського ордену вона перейшла у власність королівського двору.

У цій друкарні *Францішек Богомолець* упорядкував і видав чотиритомне "Зібрання польських хронік" ("Zbiór dziejopisów polskich"), що містить праці відомих польських істориків — *Мартіна Бєльського*, *Мацея Стрийковського*, *Мартіна Кромера* й *Олександра Гваньїні*. Крім того, він видавав роботи інших польських істориків та й сам був автором історіописань. Його перу належить написаний на замовлення короля "Короткий опис царства турецького" (1770 рік), а також біографії великих коронних канцлерів Речі Посполитої — *Яна Замойського* і *Єжи Оссолінського*. Там же виходили з друку праці античних авторів — *Демосфена*, *Тіта Лівія*, *Цицерона*, *Тацита*, а також річпосполитських — *Яна Кохановського* і *Станіслава Ожеховського*. "Друкарні Богомольця" також зобов'язаний своєї появою на світ перший на території Речі Посполитої літературний журнал Zabawy Przyjemne i Pożyteczne ("Розваги приємні та корисні"), який виходив з 1770 по 1777 рік. Видавалися також підручники для шкіл Комісії народної освіти — першого міністерства освіти в Речі Посполитій, створеній постановою сейму за ініціативою короля *Станіслава-Августа Понятовського* в жовтні 1773 року.

Більшість праць власного авторства *Францішек Богомолець* видав анонімно, а гонорари за них віддавав на утримання шляхетської колегії.

Помер *Францішек Богомолець* 26 березня 1784 року. Похований на Повонзковському кладовищі під Варшавою без пам'ятника (можливо, за його бажанням). Після його смерті за ним залишилося 3 тисячі злотих. Згідно із заповітом, ці гроші були передані варшавській міській владі "для допомоги нещасним людям", незалежно від їхнього походження. Надалі на основі цих коштів сформувався варшавський "фонд Богомольця", який існував до початку XX століття і припинив своє існування лише з початком першої світової війни.

Алея Повонзковського кладовища, на якому похований Францішек Богомолець. Сучасний знімок

Література

1. **Gołąbek J.** Komedie konwiktowe ks. Franciszka Bohomolca. — Kraków, 1922
2. **Kryda B.** Szkolna i literacka działałność Franciszka Bohomolca. U źródeł polskiego klasycyzmu XVIII w. — Wrocław, 1979
3. **Wojcicki K.** Cmientarz Powązkowski pod Warszawą. — T.II — Warszawa, 1856
4. **Блинова Т.** Иезуиты в Белоруссии (Их роль в организации образования и просвещения). — Гродно, 2002
5. **Войченко І.** Книжкова виставка "Данило Братковський. "Людина вчена, поет прекрасний...". http://www.nbuv.gov.ua/new /2004/04_brat1.html
6. **Селігей П.** Як європейські мови утверджували власну термінологію // Світогляд.—2008.—№2.— С.36-42.

Ян-Хризостом-Антоній Богомолець
(1724-1795)

Борець із забобонами

Ян-Хризостом-Антоній Богомолець — видатний польський математик, астроном, богослов, професор філософії. Молодший брат *Францішка Богомольця*.

Ян Богомолець народився 27 січня 1724 року. За однією версією — у Вітебську, за іншою — так само, як і його брат, у маєтку Глибокому Вітебського повіту Полоцького воєводства. Початкову освіту здобув удома. До ордену єзуїтів вступив у Вільні в 15 років — 21 серпня 1739 року. Вивчав філософію у Віленській академії, теологію — у Варшавській єзуїтській академії. У Варшаві ж він був висвячений у ксьондзи 29 квітня 1751, після чого був призначений віцерегентом Віленської шляхетської колегії.

На цій посаді Ян-Хризостом прослужив з 1753 по 1754 роки, поки не був направлений до Праги для вивчення фізики, математики й астрономії. У Празі він навчався два роки у видатного чеського фізика і математика *Юзефа Степлінга* (1716-1778), співучня *Ісака Ньютона* і *Леонарда Ейлера*. Після закінчення курсу навчання заочна дружба *Юзефа Степлінга* і *Яна-Хризостома-Антонія Богомольця* тривала багато років.

Після повернення до Варшави *Ян Богомолець* викладав у столичній єзуїтській колегії філософію (1757-1765). 1758 року він видає теоретичну роботу з геометрії та тригонометрії. З 1767 і до заборони ордена єзуїтів в 1773 році викладає богослов'я та канонічне право. Кілька його праць, ви-

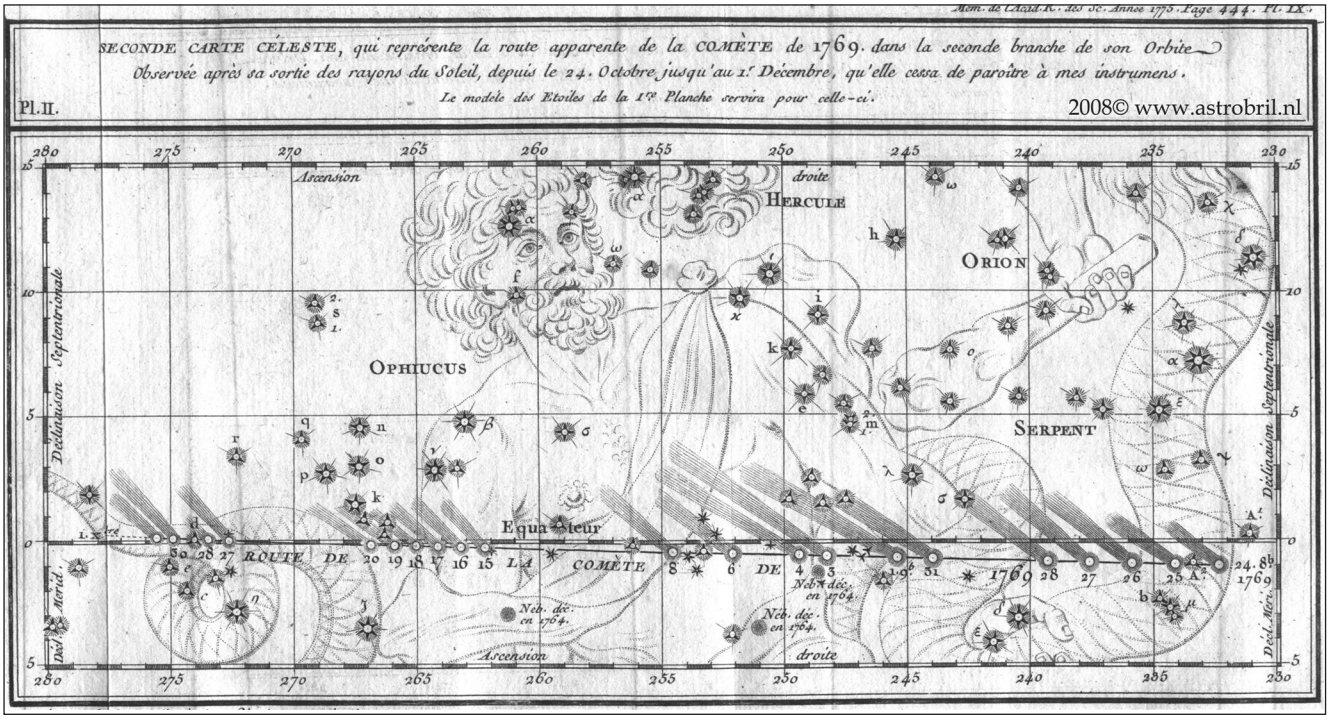

Схема проходження комети C/1769 P1 (Messier)-II, відкритої Ш. Мессьє у 1769 р. і описаної в праці Яна Богомольця 1770 р.

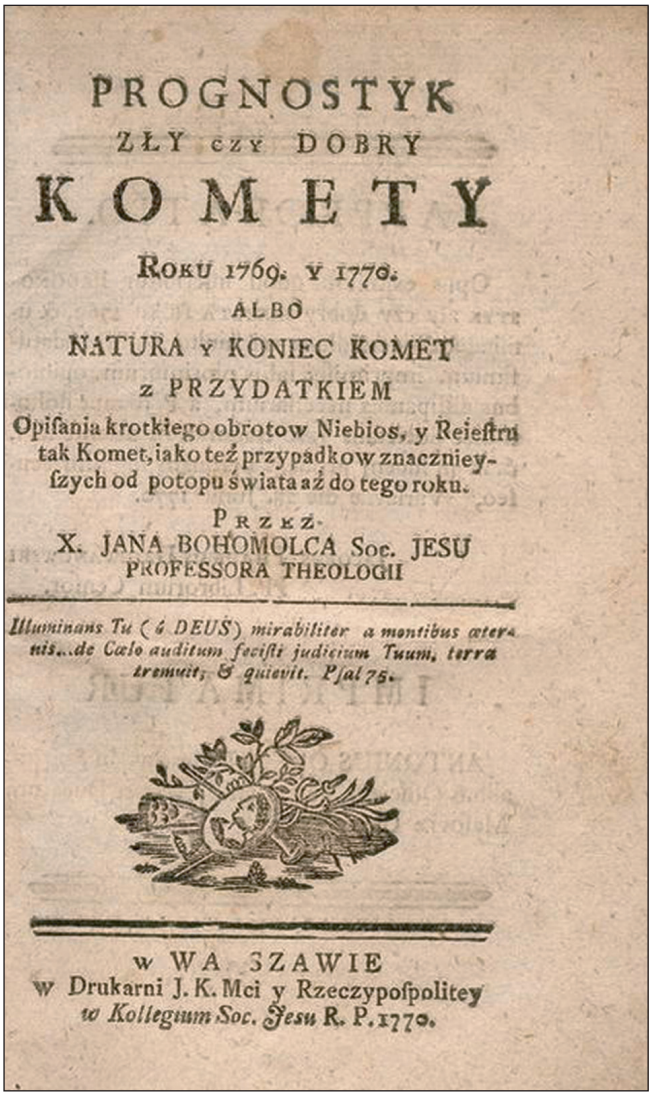

PROGNOSTYK
ZŁY czy DOBRY
KOMETY
Roku 1769. y 1770.
ALBO
NATURA y KONIEC KOMET
z PRZYDATKIEM
Opiſania krotkiego obrotow Niebios, y Reieſtru tak Komet, iako też przypadkow znaczniey-ſzych od potopu świata aż do tego roku.
Przez
X. JANA BOHOMOLCA Soc. JESU
PROFESSORA THEOLOGII

Illuminans Tu (ó DEUS) mirabiliter a montibus æternis...de Cœlo auditum feciſti judicium Tuum, terra tremuit, & quievit. Pſal 75.

w WA SZAWIE
w Drukarni J. K. Mci y Rzeczypoſpolitey
w Kollegium Soc. Jesu R. P. 1770.

Обкладинка праці
Яна-Хризостома-Антонія Богомольця
"Прогностик злих і добрих комет 1769-1770 рр.."

даних у цей період, були присвячені богословським проблемам і відзначені сильним впливом *Фоми Аквінського*. У 1770 році вийшла астрономічна робота *Яна Богомольця* "Прогностик злих і добрих комет 1769-1770 років" ("Prognostyk zły czy dobry komety roku 1769 y 1770"). Більшість робіт *Яна Богомольця* було видано в королівській друкарні, якою завідував його старший брат *Францішек Богомолець*.

Заборона ордена єзуїтів обернулася для професора філософії і теології *Яна Богомольця* втратою роботи. Близько року чи може більше він давав приватні уроки синові великого коронного секретаря *Бєлінського*, а потім отримав парафію Божого Тіла в Камьонку — районі у Празі (передмістя Варшави. — **Ю.Р.**) в храмі Матері Божої Переможниці (Matki Bo żej Zwycięskiej). Там він заснував парафіяльну школу. Багато жертвував на неї, а також на благодійність загалом, виступав з проповідями. Своїм коштом утримував учнів школи, які приходили до неї з віддалених сіл, закуповував книжки для місцевої бібліотеки, платив стипендії відмінникам навчання і виділяв посаг для незаможних молодят із парафії.

У цей період *Ян-Хризостом-Антоній Богомолець* залишив після себе кілька богословських та інших праць. Серед них — двотомник "Диявол у своїй подобі" ("Diabeł w swojej postaci", 1777), спрямований на розвінчання популярних у XVIII столітті в Польщі забобонів про нечисту силу, особливо про упирів, і способи боротьби з ними. Ця праця була дуже популярною в Польщі. При її написанні автор використав не тільки Біблію і праці Отців Церкви, а й твори *Сенеки*, *Декарта*, *Спінози*, наводив випадки з античної та середньовічної, зокрема й польської національної історії. "*Показав Богомолець у цій праці не тільки величезну вченість, але й рівень і думки, які випереджали свій час*", — писав польський дослідник *Казімєж Войтицький*. Перше видання книги розкупили так швидко, що друге видавець надрукував за власний рахунок, оскільки не сумнівався в її успіху. Власне, так воно і вийшло. Вже в 50-х роках XIX століття ця книга вважалася бібліотечним раритетом.

У своїх проповідях *Ян-Хризостом-Антоній Богомолець* закликав до покаяння і морального очищення. Головну причину занепаду Польщі і всієї Речі Посполитої він бачив у падінні моралі. Його проповіді незабаром стали популярними як серед варшавських інтелектуалів, так і серед столичних низів. Сучасник Яна Богомольця, польський письменник білоруського походження *Адам Нарушевич*, присвятив йому роман "Василіск" ("Bazyliszek").

Втім, *Ян-Хризостом-Антоній Богомолець* не цурався і світського життя. Один шляхтич згадував, як живучи в

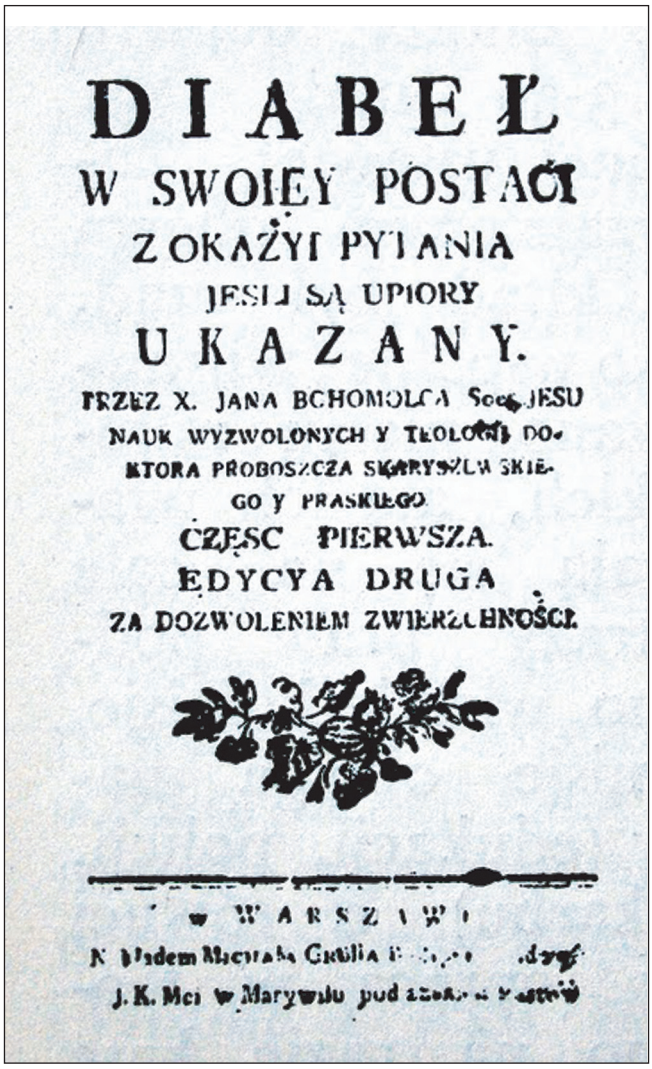

DIABEŁ
W SWOIEY POSTACI
Z OKAZYI PYTANIA
JESLI SĄ UPIORY
UKAZANY.
PRZEZ X. JANA BOHOMOLCA Soc. JESU
NAUK WYZWOLONYCH Y TEOLOGII DO-
KTORA PROBOSZCZA SKARYSZEWSKIE-
GO Y PRASKIEGO
CZĘSC PIERWSZA.
EDYCYA DRUGA
ZA DOZWOLENIEM ZWIERZCHNOŚCI.

w WARSZAWIE
N. Madem Michała Grolla [illegible]
J. K. Mci w Marywilu pod [illegible]

Обкладинка найуспішнішого твору
Яна-Хризостома-Антонія Богомольця
"Диявол у своїй подобі".
Це друге видання книги, яке спонсорував видавець

Празі, *Ян Богомолець* "приїжджав кінно" до його батька, з яким дружив, "для гри в мар'яж". В одному з віршів, присвяченому *Яну Богомольцеві*, згадується про його любов до шоколаду.

На відміну від свого брата Францішка, на чию творчість вплинули ідеї французького Просвітництва (втім, *Францішек Богомолець* ніколи не поділяв антиклерикальних випадів "просвітителів"), *Ян Богомолець* полемізував з ними — дорікав їм, зокрема, в підриві віри в Бога, в нападах на католицькі догми, у проповіді свободи без моральних настанов. *Ян Богомолець* вважав, що зло, яке робить людина, виходить від неї самої, а не є визначеним Творцем. Однак Бог дав людині і засоби до порятунку у вигляді каяття. Згідно з твердженнями *Яна Богомольця*, людина — вільна істота, яка має право вибору. Людина відрізняє добро і зло, і може діяти згідно з тим, що вона вибирає. У людини також є здатність до стриманості та придушення безладних пристрастей плоті шляхом посту і покаяння. Людина складається з двох основних елементів, які визначають її сутність: душа і тіло. Душа дає тілу життя і впливає на тіло різними способами. Існує також зворотній взаємозв'язок: якщо тіло слабке, стан душі змінюється відповідно.

Ян-Хризостом-Антоній Богомолець категорично заперечував насильство. Саме тому він не підтримав повстання *Тадеуша Костюшка* (12 березня 1794 року). В результаті від нього відвернулися багато парафіян, а його антинасильницькі проповіді в розпалі повстання мали, швидше, зворотний ефект і викликали агресію стосовно проповідника. Через це *Ян Богомолець* був змушений переховуватись у друзів. У цей час район Камьонек, де була його парафія, був майже повністю знищений під час захоплення Варшави російськими військами фельдмаршала *Олександра Суворова*. Оскільки оборонці Камьонку чинили впертий опір, російський фельдмаршал наказав вирізати в ньому всіх, хто жив.

Переживши сильний психічний розлад, *Ян-Хризостом-Антоній Богомолець* помер 17 лютого 1795 року в Варшаві в госпіталі братів-боніфратріїв, куди його примусово помістили за рішенням військового-кримінального суду. Як свідчить напис на надгробній плиті, прожив він 71 рік 21 день. Похований там само, де і його брат Францішек — на Повонзковському кладовищі під Варшавою.

Костьол Матері Божої Переможниці, в якому служив Ян-Хризостом-Антоній Богомолець. Сучасний вигляд. З офіційної сторінки району Камьонек. 2009 р.

Література

1. **Weinert A.** Starozytności Warszawy.— T.IV — Warszawa, 1856.
2. **Wojcicki K.** Cmientarz Powązkowski pod Warszawą — T.II. — Warszawa, 1856.
3. **Блинова Т.** Иезуиты в Белоруссии (Их роль в организации образования и просвещения). — Гродно, 2002.
4. Strona internetowa Parafii Bozego Ciała na Kamionku http://www.parafia-kamionek.waw.pl/content/view/3/11/1/1/
5. Oficialny serwis internetowy Rady osiedla Kamionek. http://www.kamionek.waw.pl/

Григорій Іванович Богомолець

(кінець XVI — початок XVII ст. — 1640)

Крилатий гусар

Цей життєпис являє собою скоріше реконструкцію по розрізненим документальним свідченням способу життя представника середньої литовсько-руської шляхти, яким був *Григорій Іванович Богомолець*. В нашій реконструкції ми використали історичні документи — акти гродських і судових книг Вітебська та Вітебського воєводства. Всі вони раніше були опубліковані в збірках "Акты, издаваемые Виленской археографической комиссией" (АВАК) та "Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской" (ИЮМ). Крім того, був використаний перший відомий розпис роду *Богомольців* (надалі — "Перший розпис"). Фактично це постанова дворянських зборів полоцького намісництва від 22 жовтня 1792 року про признання дворянства за Богомольцями. Постанова була ухвалене на підставі документів, представлених одним із представників цього роду, дійсним статським радником *Петром-Тадеушем Богомольцем*. Зберігається цей документ у фондах Національного історичного архіву Білорусії. І хоча він досить пізній, але, в цілому, спирається на реальні матеріали, у тому числі й ті, що були введені в науковий обіг через згадані нами збірки.

Григорій Іванович Богомолець був, як згадано в численних грамотах і актових записах, "земянином його королівської милості". Тобто, перебував на службі у короля, а не князя чи магната. Народився, скоріше за все, в 80-90-х роках XVI століття. Предки *Григорія Богомольця* служили в військах Великого

"Гусар".
Художник — Юзеф Брандт (1841-1915).
Полотно, олія.
Національний музей, Варшава

князівства Литовського. Тож не дивно, що і Григорій пішов на військову службу.

Григорій служив не просто у війську, а в елітній кавалерії Речі Посполитої — в крилатих гусарах. Це встановлено з тексту передсмертного заповіту, написаного ним 22 травня 1640 року. У документі згадуються характерні для гусарів типи зброї і оснащення, якими володів *Григорій Богомолець*: шишак (szyszak, тобто шолом), кончар, або по-польськи koncerz (гусарський довгий меч з гардою і вузьким лезом), прапорці (довгі прапори для гусарських списів), списові держаки, палаш (заточений з одного боку меч або шабля специфічної форми леза та руків'я, використовувана гусарами), "мунштук гусарський" (елемент кінської збруї).

Видається цілком імовірним, що *Григорій Іванович Богомолець* брав участь у московсько-польській війні 1609-1618 років. Це видно з Першого розпису, де йдеться про судовий процес Григорія проти свого рідного брата Олександра за присвоєння тим спільного майна в маєтності Погостище. Розпис посилається на позов Григорія від 2 вересня 1620 року, де згадується, що інцидент стався, коли позивач "був на службі Речі Посполитої в російському краї аж до року 1619-го". Отож, цілком можливо, *Григорій Богомолець* брав участь у битві під Клушином 1610 року, де річпосполитські війська під командуванням польного гетьмана *Станіслава Жолкевського* (переважно — крилаті гусари) розбили в п'ять разів переважні сили московитів, після чого Москва була зайнята без бою.

Той же Перший розпис повідомляє, що 11 березня 1623 року король Речі Посполитої *Сигізмунд III* надав *Григорію Богомольцю* привілей на село Устьє в Смоленському воєводстві (зараз — на території Росії) на праві вічного лена. Подібні привілеї нерідко являли собою королівську нагороду за особисті заслуги шляхтича на війні. Зазначимо, що за рік до того мали місце бої між військами Великого князівства Литовського та Швеції за столицю Курляндського герцогства Митаву (нині — Єлгава, Латвія). В ході боїв Митаву відбили у шведів.

Шимон Богушович. Битва під Клушином. Перша половина XVII ст. Львівська національна галерея мистецтв

Гербовник *Каспара Несецького* повідомляє, що *Григорій Богомолець* брав участь у виборах короля *Владислава IV* в 1632 році й підписав елекційну грамоту.

З початку 30-х років XVII століття *Григорій Богомолець* почав скуповувати землі великого Погостищівського маєтку, розділеного між його близькими і далекими родичами. Це тривало близько чотирьох років — з 1633 по 1637 рік (у Смоленській війні 1632-1634 років він, скоріше за все, участі не брав). У підсумку *Григорій Богомолець* зібрав у своїх руках майже всі землі, належні до маєтку Погостище, котрий його предки отримали в користування ще в XV столітті. На всі ці фінансово-маєткові операції він витратив близько 1,5-2 тисяч кіп грошей литовських. *Григорій Богомолець* також перекупив маєтності в Задунайському посаді міста Вітебська разом із садом, котрі до цього перебували у власності його родичів. Викупив він і монопольне право користуватися лісовими й озерними угіддями, котрі до цього вважалися спільними серед Богомольців і їхніх родичів — шляхтичів Погоських.

До погостищівських земельних володінь *Григорія Богомольця* входила ділянка землі, на якій стояла церква Святого Миколая. Церква ця згадана ще в 20-ті роки XVI століття. У ті часи земля, на якій вона стояла, була в спільному користуванні Богомольців і Погоських. *Григорій Богомолець* узявся опікуватися цією церквою. У заповіті згадано, що він за власні кошти придбав для Свято-Миколаївського храму богослужебні книги книги і начиння. В особистій бібліотеці *Григорія Богомольця* були Острозька біблія, "Псалтир Кохановського" (йдеться про віршований переклад Давидових псалмів на польську мову, виконаний видатним польським поетом XVI століття *Яном Кохановським*), інші книги. Очевидно, ктиторська діяльність *Григорія Богомольця* охоплювала й монастирі — Кутеєнський в Оршанському повіті та Марківський у Вітебському. Хоча, можливо, згадувані в заповіті пожертви на них (по 12 кіп грошей литовських на кожен монастир) були лише разовими, та й то "за провод літа" і поховання.

З того ж заповіту відомо, що *Григорій Богомолець* часто давав гроші в борг. На момент смерті у нього в боржниках значилося 13 осіб, серед них — вітебський підстолій Андрій Гурка (сума його боргу становила 340 коп литовських грошів), дуже великий як для того часу чиновник; а також його рідний брат, Олександр Богомолець. Загальна сума боргу, належна покійному, становила 1422 копи литовських грошів. З цих грошей *Григорій Богомолець* заповідав виплатити по 600 коп кожній зі своїх двох дочок, Софії та Ганні на придане. Сума, що залишилася, в 222 копи, мала залишитися синам.

Озброєння крилатого гусара: кіраса, шаблі, пістолі. Мінський історичний музей. Фото Ю. Рудницького

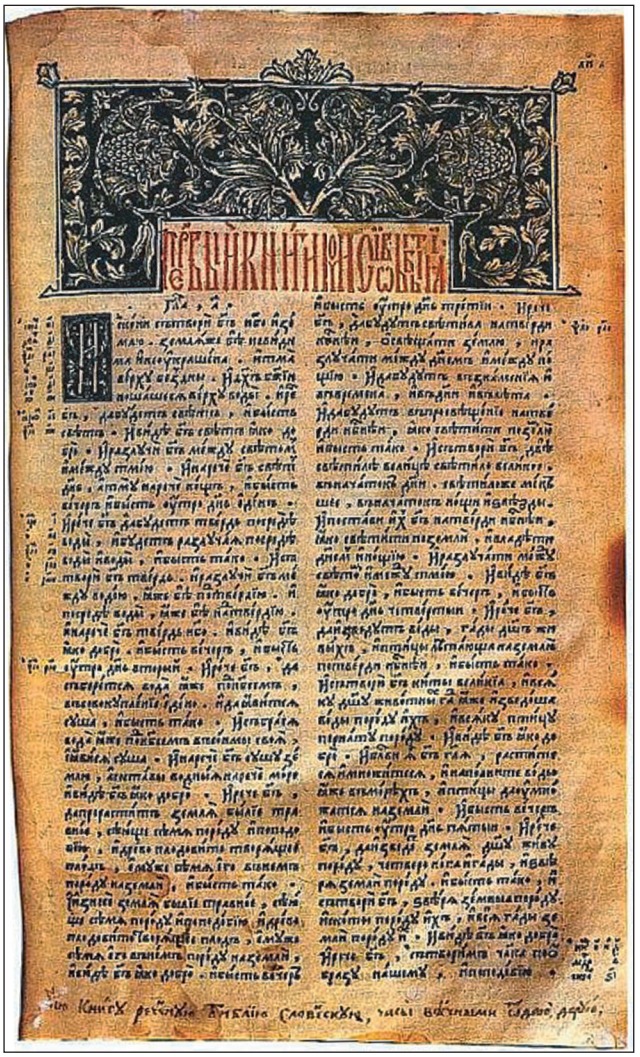

Острозька біблія. Перша сторінка.
Одна з таких біблій була в бібліотеці Григорія Богомольця

При дворі шляхтича *Григорія Богомольця* була челядь. Згідно із заповітом, її слід було відпустити, заплативши. Однак трьом "вихованцям" небіжчика — Степукові, Степану та Атрохіму належало служити при дворі до повноліття його дітей, після чого вони так само мали бути відпущені на волю з розрахунком.

Під час служби в гусарській кавалерії, якою опікувався король *Сигізмунд III*, учень єзуїтів, *Григорій Богомолець* залишався православним. Це чітко видно з його заповіту, де він накаже поховати його "*водлугъ закону хрестьянского веры старожитное благочестивое греческое*" при церкві Святого Миколая в Погостищах. При цьому він заповів своїй дружині спорудити над його могилою каплицю. У заповіті згадано той факт, що на момент його складання (22 травня 1640 року) дружина *Григорія Богомольця* Олена Сорочанка була вагітна. Наймолодшою дитиною Григорія, яка народилася вже після смерті батька, був хлопчик. Його назвали Яном.

Крім Яна, у *Григорія Івановича Богомольця* були два старші сини — Дмитро (не пізніше березня 1632 р. — кінець XVII \ початок XVIII ст.) й Олександр (після 1632 р. — кінець XVII \ початок XVIII ст.) — і дві доньки, Софія та Анна.

Доля синів Григорія Богомольця склалася драматично. Дмитро, Олександр і Ян Григорович Богомольці брали участь в обороні Вітебська проти московських військ 1654 року. Місто було взяте і спалене, а його вцілілі оборонці, серед яких усі троє братів, потрапили до московського полону. Причому наймолодшому, Яну, на той момент було не більше 14 років. Брати перебували в ув'язненні в Казані, Муромі та Симбірську. В Казані брати разом з іншими полоненими шляхтичами підписали заяву про екскомунікацію зі шляхетського середовища тих, хто відмовився брати участь в обороні Вітебська від московитів, хто їм сприяв і хто присягнув на вірність московському царю.

Дмитро й Олександр Богомольці померли, не залишивши потомства. Серед онуків *Яна Богомольця* — згадуваний нами відомий польський і білоруський просвітитель *Францішек Богомолець*.

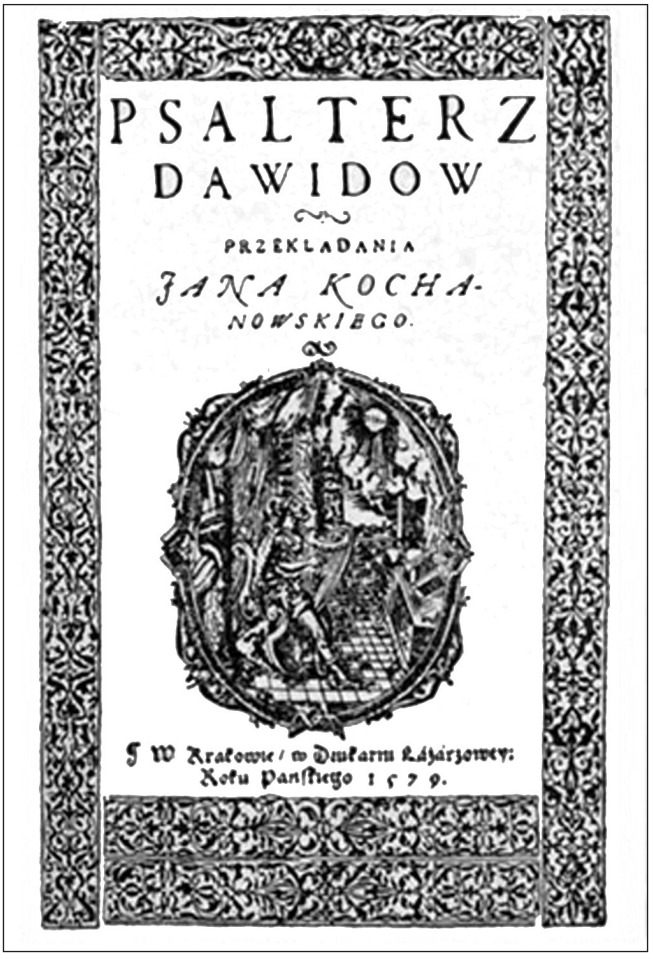

Обкладинка "Давидових псалмів" Я. Кохановського.
Краків, 1579 р.
Така книга була в бібліотеці Григорія Богомольця

Документи і література

1. НИАБ, ф.2512, оп.2, д. 2, л. 8 (об.)
2. "Акты Виленской археографической комиссии". Т.XIII. — Вільна, 1886. — С. 93-98
3. ИЮМ, Вип. 22. — Вітебськ, 1891. — С . 455-457
4. ИЮМ, вип. 23. — Вітебськ, 1892. — С. 320-326
5. ИЮМ, Вип. 24. — Вітебськ, 1893. — С. 493
6. ИЮМ. Вип. 25. — Вітебськ, 1894. — С. 335-336
7. ИЮМ. Вип. 26. — Вітебськ, 1895. — С. 120, 123-124, 128
8. **Boniecki A.** Herbarz Polski. Uzupełnienia i sprostowania do części I. — Warszawa, 1901. — S. 231.
9. **Niesiecki K.** Herbarz Polski. — Lipsk, 1839. — T. II. — S. 206, 7.

Оліфер (Олфер)

(друга пол. або кін. XIV ст. — перша пол. або сер. XV ст.)

Першопредок Богомольців

Оліфер. За походженням — або русин, або нащадок балто-слов'янського шлюбу. Невідомий нам ближче спільний предок (протопласт) шляхетських родів *Богомольців* і *Погоських*, відомий на сьогодні тільки через по-батькові своїх двох синів, згадуваних у "Книзі пожалувань" Литовської метрики. Типовий, як нам уявляється, представник литовсько-руського боярства, яке перебувало на службі великих литовських князів ще з часів князя *Ольгерда*. В цьому боярстві дослідники бачать спадкоємців дружинників останніх *Рюриковичів* на білоруській землі. Пізніше воно стало основним джерелом формування шляхетського стану в Литовсько-Руській державі.

Документ, який ми умовно називаємо "Перший розпис роду Богомольців" (фактично — постанова дворянських зборів полоцького намісництва від 22 жовтня 1792 року про визнання дворянства за Богомольцями; підставою служили документи, надані одним із представників цього роду, дійсним статським радником Петром-Тадеушем Богомольцем) стверджує, що "Семен і Оліфер єдиного герба" спадково володіли селом Погостище "близько 1400 року". Сам документ досить пізній та й дата 1400 року, що в ньому наведена, не підкріплена документально. До того ж, на той час у Литві-Русі ще не було гербової шляхти. Між тим, інший документ — так звана "Книга пожалувань" Литовської метрики, де фіксувалися пожалування

Литовсько-руський служилий боярин. Кінець XIV ст. — початок XV ст. Можливо, так виглядав Оліфер, від якого пішли Богомольці та Погоські

королів і великих князів *Казимира Ягеллончика й Олександра*, згадує під серединою XV століття Івана Оліферовича, а також його брата, Семена Оліферовича. В цій книзі вони почергово проходять як власники Погостищівської маєтності. Аналіз документів початку XVI століття, що стосуються роду Оліферовичів, змушує дійти висновку, що існував і третій брат — Оліфер Оліферович, від якого започаткувався рід шляхтичів Погоських.

Цілком вірогідною є участь Оліфера-протопласта, або ж його невідомого нам по імені батька, в Грюнвальдській битві (15 липня 1410 року) в складі Вітебської хоругви Великого князівства Литовського.

Можливо, саме Оліфер або його батько отримали у володіння село Погостище на початку — в першій половині XV століття від великого князя *Вітовта Кейстутовича* (1350-1430) як нагороду за Грюнвальд. Однак таке пожалування їм могли зробити і *Свидригайло Ольгердович* (1370-1452), який одразу після смерті *Вітовта* почав війну за титул великого князя литовського і шукав прибічників серед православних руcько-литовських бояр. Зрештою, і його суперник, *Сигізмунд Кейстутович* (1365-1440) прагнув переманити цих бояр до себе різними привілеями. Міг подарувати *Оліферу* Погостище і великий князь (згодом — польський король) *Казимир Ягеллончик* (1427-1492), котрий посів великокняжий престол в 1440 році. На жаль, документальних тогочасних свідчень,

Епізод з реконструкції Грюнвальдської битви. Знімок 2009 р.

Надгробок короля польського і великого князя литовського Казимира II Ягеллончика. Автор — Фейт Штосс. Краків, Вавель

які би допомогли з'ясувати це питання, не збереглося.

Точніше можна судити про те, коли служилим боярам Оліферовичам, предкам усіх Богомольців, було надане шляхетство. Оскільки вони не були магнатським родом, це могло статися не раніше 1447 року. Саме тоді *Казимир Ягеллончик* видав привілей, котрим значно спростив процедуру набуття шляхетства (нобілітації) дрібним і середнім литовсько-руським боярством, незалежно від віросповідання. Перша "роздача гербів", яка відбулася незабаром після Грюнвальда в 1413 році (так званий "Городельський привілей"), торкнулася, як відомо, тільки найзначніших на той час литовсько-руських боярських родів, та й то лише католиків. Між тим, *Казимир Ягеллончик* був зацікавлений у підтримці русько-литовської боярської маси в своєму протистоянні з польсько-литовською магнатерією. Цим і пояснюється введення привілею 1447 року — необхідністю прискорити формування шляхетського стану в Литві-Русі, що мав стати опорою для короля і великого князя. Нову литовсько-руську шляхту *Казимир Ягеллончик* почав щедро обдаровувати землею і слугами.

Саме *Оліфер*-протопласт, на наше переконання, став першим, хто отримав шляхетське звання та герб (був нобілітований), оскільки надалі його нащадки, *Богомольці* та *Погоські*, печаталися одним гербом — "Богорія". А спільний герб вони могли успадкувати тільки від спільного предка, який той герб уже мав.

В першому записі в "Книзі пожалувань", де згадана Погостищівська маєтність, повідомляється, що Погостищем, а також іншими селами — Видреєю, Красинами володів Іван Оліферович. Згідно з тим записом, йому було надано кілька слуг "до волі". "До волі" означало те, що великий князь міг у будь-який час, без попередження забрати їх і передати іншому бояринові.

Про потомство Івана інформації немає. Очевидно, помер, не залишивши спадкоємця, бо інший запис в тій же "Книзі пожалувань" Литовської метрики свідчить, що маєтність Погостище вже значилася за його братом Семеном (Симоном, Сенком), якому в услужіння був направлений слуга — також "до волі". Крім того, за особистим наказом короля 15 січня 1452 року в розпорядження Семена Оліферовича були передані слуги, котрі до цього були в розпорядженні його брата Івана, а тепер залишалися, так би мовити, "безхозними". Не випадково ж про них у "Метриці" записано наступне: *"А то деи люди з веков боярские, а не королевы, а наследъка нетъ к тымъ людемъ"* (курсив мій, — **Ю.Р.**).

Цей Семен (Симон, Сенько) Оліферович (Олферович) (кінець XIV ст. — початок XV ст. — друга полов. XV ст) — перший із предків Богомольців, чиє існування точно підтверджене документально, себто тією ж "Книгою пожалувань" Литовської метрики.

Печатка великого князя литовського Вітовта

Документи і література

1. Литовська метрика. Книга № 3. — Vilnius, 1998. — С. 31.
2. НІАБ, ф.2512, оп.2, д. 2,л.7, 7 (об.)).
3. ИЮМ. Вип. 22.— Вітебськ, 1891. — С. 455-457.
4. ИЮМ. Вип. 24. — Вітебськ, 1893. — С. 244-248, 248-251.

Ольга Георгіївна Тихоцька-Богомолець (1891-1956)

Добра душа

Осиротівши, вона провела дитячі роки серед Богомольців і сама стала однією з них. Так само, як і її чоловік, Ольга Георгіївна присвятила своє життя медицині. Вона завжди була готова прийти на допомогу людям

Ольга Георгіївна Тихоцька герба "Наленч" була наймолодшою з шести дітей харківського домовласника Георгія Сергійовича Тихоцького (1847-1902) і Ніни Олександрівни Беклемішевої-Тихоцької (1852— не раніше1903). Походила від славних предків: її дід по батькові, *Сергій Георгійович Тихоцький* (1807-1872) — генерал, учасник двох воєн проти турків (1828-29 і 1853-56), директор Полтавського кадетського корпусу, опікувався справами Харківського університету. *Сергій Тихоцький* був одружений на доньці адмірала *Петра Рікорда* (1776-1855), відомого російського мореплавця, учасника морських битв і дослідницьких походів, одного з засновників Російського географічного товариства.

Ольга Георгіївна народилася 28 червня 1891 року в Харкові. 1 жовтня 1902 року зарахована до роду Тихоцьких із внесенням до другої частини родовідної дворянської книги Харківської губернії. Дівчинка рано осиротіла. Коли їй було одинадцять років, помер батько, а через рік — мати.

Старша сестра дівчинки, *Софія Георгіївна Тихоцька* (1878-1947) на той момент була заміжня за *Вадимом Михайловичем Богомольцем* (1878-1936) — майбутнім військово-морським юристом. Деякий час вона жила в Кишиневі у свекрів — акцизного наглядача і дійсного статського радника *Михайла Михайловича Богомольця* та його дружини, *Юлії Ісаківни*. Софія запросила свою

Ольга Георгіївна Тихоцька-Богомолець. Між 1908 і 1910 рр. З особистого архіву Ольги Богомолець

сестру до Кишинева, і батьки Вадима погодилися, щоб Оля жила у них.

Оля невдовзі подружилася з рідною сестрою чоловіка своєї сестри — *Наталею Богомолець*, майбутньою актрисою. Ця дружба потім тривала до кінця життя.

До своїх кишинівських родичів нерідко приїздив студент медичного факультету Одеського Новоросійського університету *Олександр Богомолець*. Він був двоюрідним братом Вадима. Раніше він теж жив у Михайла Михайловича і Юлії Ісаківни і навчався у Кишинівській гімназії, коли його батько *Олександр Михайлович Богомолець* перебував під негласним наглядом поліції. Але коли *Оля Тихоцька* опинилася в новій для себе сім'ї, *Олександр Богомолець* уже був студентом медичного факультету Новоросійського університету в Одесі і мав у активі кілька наукових робіт. Там він і познайомився з Олею, навіть не підозрюючи, яку роль відіграє це знайомство в майбутньому.

Пізніше доля звела Ольгу й Олександра в Одесі. Доки *Олександр Богомолець* досліджував надниркові залози для своєї майбутньої докторської дисертації, *Ольга Тихоцька* вчилася в Одеській жіночій гімназії Міністерства народної освіти. Гімназію Ольга закінчила 1908 року зі срібною медаллю, отримавши "схвальний атестат про успіхи в науках і поведінці".

Дружба між студентом *Олександром Богомольцем* і сестрою дружини його двоюрідного брата, гімназисткою *Ольгою Тихоцькою* міцніла і зрештою переросла в кохання. 1909 року *Олександр Олександрович Богомолець* захистив докторську дисертацію, а наступного року одружився з Ольгою, якій на той момент було 20 років.

За прикладом чоловіка, Ольга вирішила присвятити себе медицині. Вона вступила на Вищі жіночі курси медичного факультету Саратовського університету за спеціальністю "лікар-педіатр". На той момент її чоловік завідував кафедрою загальної патології

цього ж університету і водночас був деканом цих курсів. Навчання *Ольги Тихоцької-Богомолець* однак розтягнулося в часі через громадянську війну. Лише в грудні 1919 року дружина завідувача кафедри залишила студентську лаву зі свідоцтвом про закінчення повного курсу медфакультету. З цим документом пов'язаний курйоз: як рік народження Ольги Георгіївни в ньому був указаний... 1822 рік.

Після того, як у 1925 році *Олександра Олександровича Богомольця* призначили за результатами конкурсу на посаду завідувача кафедри патофізіології медичного факультету 2-го Московського університету, Ольга Георгіївна переїхала до столиці СРСР разом з чоловіком. У Москві вона довгий час працювала дитячим невропатологом у різних дитячих лікарнях.

Будинок на Сивцевому Вражку, де жили Богомольці в Москві, був відкритий для друзів і родичів. Дружба між представниками родів Тихоцьких і Богомольців тривала. Як колись Ольга Георгіївна знайшла притулок і співчуття в сім'ї *Михайла Михайловича Богомольця* і подружилася з його дітьми, так само вона була готова допомогти дітям своєї подруги і родички *Наталі Михайлівни Богомолець-Лазурської*. В московській квартирі Богомольців зупинявся в молоді роки син Наталі Михайлівни, *Вадим Володимирович Лазурський*, відомий графік і художник-ілюстратор. "*Де зможу, буду всіляко прагнути полегшити тобі життячко на чужині*", — писала Ольга Георгіївна молодому *Вадимові Лазурському* в одному з листів.

Про доброту і чуйність Ольги Тихоцької-Богомолець згадували і її колеги-медики. Хірург Юрій Вікторович Шапіро, який тривалий час працював у Таджикистані, в 1949 році важко захворів на малярію. "*Врятувала мене Ольга Георгіївна Богомолець, приславши мені бігумаль, куплений у кремлівській аптеці*", — писав він у своїх спогадах.

Після смерті академіка *Богомольця* Ольга Георгіївна залишилася жити в Москві. Однак вона часто приїздила в Україну на дачу в Старосілля. Звідти вона до Москви вже не повернулася, а залишилася в Києві. Померла *Ольга Георгіївна Богомолець* 14 грудня 1956 року. Похована на Байковому цвинтарі.

Оля Тихоцька приблизно у віці 6-8 років. З особистого архіву Ольги Богомолець

Оля Тихоцька у віці приблизно 11-13 р. З особистого архіву Ольги Богомолець

Герб "Наленч", яким печаталися Тихоцькі

Ольга Георгіївна Тихоцька-Богомолець і Наталя Михайлівна Богомолець-Лазурська. Знімок зроблений імовірно на початку 1910-х рр. З особистого архіву Ольги Богомолець

Документи і література

1. Витяг зі свідоцтва №45409, виданого Ользі Тихоцькій 25 листопада 1911 р. про закінчення Одеської гімназії.
2. Свідоцтво № 3108, видане 15 грудня 1919 р. О.Г. Богомолець про закінчення медичного факультету Саратовського університету.
3. Особистий архів Ольги Богомолець.
4. Спогади Ю. В. Шапіро (http://www.shapiroyuv.ru/V_1)
5. **Лазурский В.** Путь к книге (Воспоминания художника). М. "Книга", 1985.

Такі різні Богомольці

Пьотр-Тадеуш Богомолець (між 1727 і 1729 — після 1792) був депутатом Головного Литовського Трибуналу і депутатом сейму Речі Посполитої від Вітебського воєводства. В депеші посла Росії в Польщі, князя *Миколи Паніна*, Пьотр-Тадеуш охарактеризований як "дурний" — тобто такий, який наполегливо чинив опір російському втручанню в справи Речі Посполитої. 1768 був обраний комісаром для підписання трактату з Російською імперією. Проте вже після першого поділу Речі Посполитої присягнув на вірність російській імператриці *Катерині II* і пішов на службу в державний апарат Російської імперії. З 1783 року очолював Вітебську палату громадянського суду. Дослужився до дійсного статського радника. В 1792 році, за рік до другого поділу Речі Посполитої, подав прохання про визнання роду Богомольців у російському дворянському достоїнстві. Прохання розглянули на депутатських зборах Полоцького намісництва 22 жовтня 1792 року і задовольнили. Дворянство було також визнано за його дітьми, за братами Павлом-Юзефом та Йоахимом, а також їхніми нащадками. У справі про визнання дворянства зберігається перший відомий на сьогодні розпис роду Богомольців.

За службу *Пьотр-Тадеуш Богомолець* нагороджений орденом Св. Володимира III ступеня та орденом Св. Станіслава. Він був одним із найбагатших людей на Вітебщині. Після смерті *Петра-Тадеуша Богомольця* його вдова, Елеонора Вишинська-Богомолець успадкувала великі земельні володіння в Невельському повіті з 2 тисячами душ кріпаків. Його сини Станіслав, Павло, Ромуальд і Михайло починали свою кар'єру в царській армії.

Ромуальд Богомолець (1782-1840) служив вахмістром, а згодом ротмістром лейб-гвардії Кінного полку. 1812 року був мером Вітебська. Упродовж трьох років (1816-1819) обіймав посаду губернського маршалка. Серед його заслуг — побудова у губернії поштових станцій із залученням коштів місцевої шляхти, будівництво вітебського Свято-Покровського кафедрального собору. Ромуальд Богомолець опікувався також справами першої Вітебської чоловічої гімназії.

Градоначальником *Ромуальд Богомолець* став у той час, коли у Вітебську перебували французькі війська. Там же розміщувалася якийсь час ставка імператора Франції *Наполеона*. В липні 1812 року *Наполеон* призначив губернатором Вітебщини генерала *Шарпентьє*. Він же сформував місцеве самоуправління — "правлячу комісію". До неї увійшли і брати Богомольці — Ромуальд і Станіслав. Ромуальд став мером Вітебська, а Станіслав — підпрефектом правлячої комісії. У ту ж саму комісію входив *Юзеф-Генріх фон дер Борх* — чоловік *Анни Богомолець* — молодшої сестри Ромуальда і Станіслава. *Фон дер Борх* іще за часів імператора *Павла I* у вересні 1799 року за його особистим розпорядженням був ув'язнений у Шліссельбурзькій фортеці.

Після відходу *Наполеона* з Росії обох Богомольців і фон дер Борха оминули репресії. Більше того, Ромуальд у 1816 році став губернським маршалком, наступного року був нагороджений за службу орденом Св. Анни II ступеня. Станіслав же Богомолець, з 1811 року Вітебський повітовий маршалок, знову був обраний на цю посаду 1832 року, а Юзеф-Генріх фон дер Борх зберігав свій уряд губернського маршалка до 1814 року.

Брати Ромуальд і Станіслав Богомольці були одружені з рідними сестрами — баронесами *Терезією* і *Доротеєю фон Фелькерзам*. Ромуальд помер у Вітебську в 1840 році.

Франц Станіславович Богомолець (1807 — після 1863) — племінник *Ромуальда Богомольця*, поручик артилерії. Кавалер орденів Св. Володимира IV ступеня з бантом, Св. Анни IV ст. з написом "За храбрость". Був також нагороджений срібною медаллю за штурм Варшави в 1831 році та медаллю Virtuti Militari IV ст.

Служив у кінно-артилерійській роті царських військ. Під час придушен-

ня Листопадового повстання 1830-1831 рр. в лютому 1831 році під час генеральної битви з повстанцями отримав контузію правої сторони голови. В серпні 1831 року був призначений ад'ютантом начальника артилерії 1-го корпусу генерал-майора *Перрена*. В особистій справі поручика *Франца Богомольця* повідомлено, що під час штурму Варшави 24-25 серпня генерал посилав його "в найнебезпечніші пункти з наказами, котрі (Ф. Богомолець. — **Ю.Р.**) передавав з точністю і необхідною поспішністю". 26 серпня під час штурму Варшави *Франц Богомолець* був поранений в ліву руку кулею з рушниці навиліт. В 1833 році був відправлений у відпустку для лікування на кавказькі мінеральні води. В листопаді 1834 року звільнений з армії з правом носити мундир.

Вільно володів російською, німецькою, французькою і польською мовами.

Мечислав-Троян Петрович Богомолець (1843 - після 1901) —єдиний відомий на сьогодні медик у "вітебській" гілці роду Богомольців. Жив і працював у Костромі (Росія). 1861 року *Мечислав Богомолець* закінчив Вітебську гімназію зі срібною медаллю. Можливо, брав участь у січневому повстанні 1863 року. Звання лікаря отримав у 1872 році — тобто, вже після повстання. В одному з джерел віднесений до "засланих поляків", які проживали в Костромі, хоча, як він там насправді опинився, залишається нез'ясованим. Насамкінець дослужився до надвірного радника. Служив ординатором Костромської повітової земської лікарні, автор, щонайменше, двох робіт, опублікованих у дореволюційному виданні "Медицинское обозрение". Брав участь у антиепідемічних заходах у Костромі.

У той час, коли *Мечислав Богомолець* служив у лікарні, стався неприємний інцидент. Якось до його відділення поклали семінариста — очевидно, щось у нього було не в порядку з кишечником, тому що доктор *Мечислав Богомолець* призначив йому клізму. Але через недбалість доглядальниць та чергового фельдшера пацієнтові ввели клізму з сірчаної кислоти. Внутрішні опіки виявилися смертельними.

Сам *Мечислав Богомолець* не був винен у трагедії. Але, оскільки це сталося в його відділенні, він подав у відставку. Однак на його кар'єрі це не позначилося. У доктора *Мечислава-Троя-на Богомольця* була бездоганна професійна репутація, що забезпечувало йому приплив клієнтів.

Доктор також брав активну участь у громадському житті міста: був членом Костромського губернаторства з земських і міських справ присутності, гласним (депутатом) Костромської міської думи, очолював правління Костромського товариства допомоги дітям. 1901 року увійшов до складу опікунської ради першої в Костромі жіночої прогімназії.

Незважаючи на православне оточення, залишався ревним католиком, був старостою парафії Костромського костелу. Володів у Костромі будинком на вулиці Іванівській.

Аделія-Марія-Кароліна Богомолець (1897-1997) — старша сестра *Анджея Богомольця*. Вийшла заміж за юриста й історика Владислава Желенського герба "Цьолек" — онука відомого польського композитора з таким же ім'ям, племінника відомого письменника *Тадеуша Боя-Желенського* (1874-1941). Відомо, що Аделія-Марія займалася перекладами польської наукової літератури на французьку мову. Серед перекладених нею праць — дослідження *Марії Чапської* "Сім'я в Центральній Європі, 1772-1914 роки" (1972). Одна з довгожительок у роду Богомольців — прожила сто років (1897-1997).

Владислав Желенський, будучи молодшим на шість років, дожив до 2006 року. Служачи прокурором у Варшавському окружному суді, *Владислав Желенський* 1935 року виступав як учасник сторони звинувачення в процесі про вбивство українськими націоналістами міністра внутрішніх справ Польщі *Броніслава Перацького*. На лаві підсудних тоді був не хто інший як лідер ОУН *Степан Бандера*.

Аделія-Марія-Кароліна Богомолець разом із чоловіком брала участь у польському русі опору проти нацистів. Після війни подружжя було інтерноване, а потім залишилося у Франції. *Аделія Богомолець-Желенська* разом із чоловіком активно співпрацювала з Товариством опіки над польськими історичними пам'ятками і похованнями у Франції. Завдяки їхній діяльності відреставровано багато пам'яток, пов'язаних із історією Польщі.

Анна-Марія Богомолець-Фарман (1904-2003). Молодша сестра *Анджея* і *Аделі-Марії-Кароліни Богомольців*. Під час другої світової війни брала участь у французькому Опорі. Працювала також у французькій і польській організаціях Червоного Хреста. Співробітничала з Соціальною службою допомоги емігрантам, була секретаркою Інформаційного центру французького Червоного Хреста для військовополонених. Після війни емігрувала до США, там вийшла заміж за полковника армії США *Елберта Фармана* — першого військового аташе Сполучених Штатів у Варшаві (1919-1923). Вела активне листування з французьким Домом польської книги, з *Владиславом Желенським*. Після смерті свого брата Анджея передала частину його речей в Центральний морський музей у Гданську. У своєму заповіті переписала майно і заощадження на Інститут *Юзефа Пілсудського* у США, а також передала туди архів свій і свого брата *Анджея Богомольця*.

Посвідчення Анни-Марії Богомолець-Фарман — секретарки Інформаційного центру французького Червоного Хреста для військовополонених. Інститут Юзефа Пілсудського, США

Документи і література

1. НИАБ, ф. 2512, оп. 2, д. 2, л. 7-14
2. НИАБ, ф. 2626, оп. 1, с. 16, л. 1-2 (зв.)
3. Император Павел Петрович. 1754-1801. Высочайшие повеления и указы санкт-петербургским военным губернаторам 1797-1801 // "Русская старина, № 5, 1872. — С. 252-253.
4. Росссийские врачи писатели. Сост. Лев Фед. Змеев.— С-Петербург, 1868-1888. — Тетрадь 4. — С. 34
5. Установление Российского господства в Речи Посполитой 1756-1768 гг. Сборник документов. — М., 2004. — С. 669, 672
6. "Дворянский календар". Тетрадь 11. — СПб. ВИРД, 2003. — С. 24-26, 30, 32
7. Genealogies in the Library of Congress. A Bibliography. Supplement 1972-1976. Ed. by M. Kaminkow. — Genealogical Publishing Co., 1977 — P. 58.
8. ‚Slownik geograficzny Krolewstwa Polskiego i innych krajow slowianskich. T. XIII. Warszawa, 1893. — S. 633.

Пам'ятник на могилі академіка О.О. Богомольця
в меморіальному парку його імені. Скульптор — Л.Д. Муравін

Війна за пам'ять

Вісім років нащадки президента АН України, їхні колеги та друзі захищають парк, де похований академік Богомолець, і Олександрівську лікарню від наруги забудовників...

"Ви ж бачите, вони виграють усі суди", — немовби виправдовувався перед журналістами віце-прем'єр-міністр *Віктор Тихонов*. В цих словах звучить визнання безсилля української влади проти знахабнілих забудовників...

Багатоповерхові готелі, офісні комплекси з підземними паркінгами вже понівечили історичний, архітектурний і парковий ландшафт Києва. Забудовники, що зводять цих монстрів, працюють під владним прикриттям; при цьому абсолютно не має значення, яка політична сила при владі. Жертвою однієї з таких будівельних фірм — київського "Житлобуда" став і меморіальний дендропарк академіка *Олександра Богомольця*. Активістам руху захисту історії і культури Києва вдалося однак врятувати парк від повного знищення. Вони не злякалися ані сутичок з міліцією і бандитами, ані судових процеси, ініційованих забудовником проти учасників акцій протесту.

Олександр Олександрович почав висаджувати дендропарк на початку 1930-х років — невдовзі після того, як був призначений президентом Академії наук України. Йому допомагали колеги з заснованих ним інститутів — експериментальної біології і патології та клінічної фізіології. Тут же, в парку, академік заповів його поховати. Жартома казав, що звідси приходитиме на засідання інститутських учених рад...

В парку нараховувалося близько півсотні видів дерев та кущів, серед них — цінні екзотичні рослини з Північної та Східної Америки, Далекого сходу тощо. З парком пов'язані імена видатних діячів української і світової культури — тут читали свій твори *Павло Тичина*, *Максим Рильський*, *Олександр Довженко*, тут бував видатний український історик *Михайло Грушевський*, співала *Зоя Гайдай*, грав *Святослав Ріхтер*. В 1999 році меморіальний парк імені Богомольця був спочатку визнаний пам'яткою природи місцевого значення, а потім занесений до Державного реєстру національного культурного надбання.

Через шістдесят років після смерті академіка пам'ятка зазнала наступу українського дикого капіталізму...

10 липня 2003 року, з легкої руки тодішнього столичного градоначальника *Олександра Омельченка* більша частина території, що належить Олександрівській лікарні, була віддана рішенням Київради №638/790 в оренду компанії "Житлобуд" на 15 років. Кияни у відповідь проводили низку акцій протесту. А столична прокуратура в 2004 році опротестовувала це рішення столичної влади, вказавши на порушення щонайменше п'яти чинних законів України. Попри це, тодішній головний лікар "Олександрівки" *Валерій Бідний* дав добро на будівництво і сприяв через міську адміністрацію оформленню всіх дозвільних документів. Столична міськрада, попри масові виступи жителів Печерського району столиці, відхиляє прокурорський протест.

Протягом наступних двох років (2005-2006) кияни організують акції протесту, збирають підписи за скасування рішення про дозвіл будівництва на території лікарні. Під час громадських обговорень плану забудови Печерського району його мешканці приймають резолюції про неприпустимість будь-якого будівництва на території лікарні.

Однак забудовник продовжував робити свою справу. На початку 2007 року почалися земляні роботи на ділянці біля лікарні. Саме тоді робітники фірми "Житлобуд", аби розширити будівельний майданчик для багатоповерхівки, вирубали дерева в парку і знесли частину пагорбу, на якому вони росли. Близько трьох сотень дерев, що прижилися з рук *Олександра Олександровича Богомольця* і його колег на місці колишнього пустиря, були знищені. Люди, які пам'ятають і шанують академіка, а також його рідні сприйняли такі дії забудовників як особисту образу і наругу над справою, пам'яттю і прахом славетного українського вченого. Того ж року під час санкціонованої мерією акції протесту міліціонери побили двох її учасників та журналіста. На адресу активістів захисту лікарні надходять нічні телефонні погрози.

Усе це, однак не зупиняє протести. Вже наступний 2008 рік почався спільними діями "антизабудовних" активістів і медпрацівників — пікети столичної мерії, перекриття автомобільного руху на вулиці Шовковичній. Робітники "Житлобуду" кілька разів, навіть уночі, намагалися завезти будівельну техніку на розширений у такий спосіб будмайданчик біля Олександрівки. Кияни зупиняли руйнівників живим ланцюгом, тримаючи кругову оборону, попри неодноразові побиття з боку робітників "Житлобуду", міліції і найнятих "Житлобудом" "спортсменів". Киян підтримували відомі діячі української культури — *Олег Скрипка*, *Раїса Недашківська* та інші, які в березні 2008 року взяли участь у концерті на підтримку лікарні і парку Богомольця. Під час концерту було зібрано п'ять тисяч підписів під вимогою припинити руйнування цих пам'яток.

Афіша концерту "Захистимо Київ"

Протести киян проти руйнування Олександрівської лікарні

31 березня 2008 року столичний голова видав розпорядження №100 про припинення будь-яких будівельних робіт біля Олександрівської лікарні. Того ж дня керівництво "Житлобуду" листом № 323 до уряду і столичної адміністрації повідомило про відмову від будівництва. Але, як потім воно ж саме визнало, лише через початок кампанії по виборах київського мера. 16 квітня 2008 року Шевченківський райсуд Києва ухвалює рішення про відхилення вимог громадськості про припинення зведення "житлобудівської" багатоповерхівки.

27 листопада 2008 року, відбулося найбільш масове зіткнення захисників парку і лікарні з міліцією і бандитами. Місцеві жителі зібрали достатню кількість людей для протидії, тому "спортсменам" довелося відступити. Та й журналістів того дня було багато на місці події і вони все фіксували на свої камери.

Серед тих, хто постраждав під час захисту парку і лікарні, був батько *Ольги Богомолець* — завідуючий відділом клінічної патофізіології Інституту фізіології ім. О.О. Богомольця, професор *Вадим Березовський*. У 2008 році він двічі потрапляв з "поля битви" на лікарняне ліжко — зі струсом головного мозку і зламаною рукою. Мало того: на початку 2010 року представники забудовника організували судове цькування професора *Березовського* — нібито за побиття одного з робітників "Житлобуду", котрий насправді сам побив професора. Але суд виправдав *Вадима Березовського*.

На початку грудня 2008 року вся будівельна техніка з-під "Олександрівки" була прибрана. Війни за парк Богомольця і лікарню перемістилися з вулиць у судові зали. Справа доходить до Вищого Господарського Суду, який визнає будівництво незаконним. Але в червні 2009 року Верховний Суд України постановив скасувати всі попередні судові рішення і направити справу на розгляд в суд першої інстанції.

В грудні 2010 року Вищий господарський суд скасував власне рішення про заборону будівництва на території Олександрівської лікарні, яке раніше вважалося таким, що не підлягає оскарженню. Захисники лікарні проводять акцію протесту біля лікарні і прямують до Адміністрації Президента. На ситуацію навколо лікарні і парку звернув увагу уряд. 28 квітня 2011 року премьєр-міністр *Микола Азаров* заявив, що він і міський голова Києва *Олександр Попов* "не дозволять нічого тут зводити, крім медичних установ".

Зараз біля "Олександрівки" будівництво вже більш ніж рік не ведеться. Принаймні поки що, — адже судова справа по ньому залишається не закритою...

Є в історії з напівзруйнованим парком Богомольця і Олександрівською лікарнею один надважливий момент. Будівельні роботи на ділянці між ними ризикують спричинити розповсюдження небезпечних інфекційних хвороб, про які людство вже й думати забуло, — чуми, сибірки тощо. Адже на тому місці, як свідчать історичні джерела, ховали киян, які померли під час епідемій цих хвороб, що спалахували в Києві упродовж XVIII-XIX століть і навіть раніше.

Президентові Академії наук УРСР *Олександрові Богомольцю* було добре відомо про ці поховання на пустинних Кловських схилах поблизу "Олександрівки". Тому, коли зводилися корпуси для заснованих академіком науково-дослідних закладів, у нього виникла ідея висадити на місці поховань дендропарк. Але перед тим, виходячи з власного досвіду організації протиепідемічних заходів, розпорядився вкрити схили додатковим шаром ґрунту, аби убезпечити місто від можливого розповсюдження пошесті.

Лікарі стверджують, що збудники сибірської язви не мають "строку давності" і в разі розорення забудовником цієї братської могили жертв епідемій можуть активізуватися будь-коли. Києву таким чином загрожує спалах тих хвороб, які "гуляли" по столиці кілька століть тому.

Ось такий був би "подарунок" від "Житлобуду" киянам і гостям столиці з усієї Європи напередодні "Євро-2012". Ось така може бути розплата за будівництво на людських кістках. Зрештою, чи нормальні люди купуватимуть квартири в будинку, зведеному на цвинтарі?

Іще кілька років тому в колективі лікарні виникла ідея: поставити на місці невдалої забудови меморіал на вшанування видатних діячів медичної науки. Цю ідею підтримують і інші лікарі столиці...

До витоків роду

Вітебщина — колиска роду Богомольців, починаючи з середини XV століття. Саме цим часом датуються перші документальні згадки про служилих бояр Оліферовичів, із котрих власне й беруть свій початок Богомольці і Погоські. Оліферовичі, а згодом їхні нащадки — Погоські і Богомольці — володіли маєтністю Погостище у Вітебському воєводстві, яка стала їхнім родовим гніздом.

Вітебськ. Міська ратуша (70-ті роки XVIII ст.). 1812 року звідси керував містом Ромуальд Богомолець. Зараз тут обласний краєзнавчий музей

Вітебськ — колишній центр однойменного воєводства Великого князівства Литовського, а пізніше Речі Посполитої.

За домонгольської доби Вітебська земля довгий час вона була у складі Полоцького князівства, котре обіймало значну частину території сучасної Білорусі. З часів *Ярослава Мудрого* це князівство зберігало окремішність від решти Київської Русі. На самому початку XII століття Вітебське князівство виокремилося з Полоцького. І навіть економічно суперничало з ним — за рахунок інтенсивної зовнішньої торгівлі.

Донька останнього вітебського князя *Ярослава Васильовича* — Марія Ярославна вийшла в 1318 році за литовського князя *Ольгерда* (1296-1377). Оскільки нащадків чоловічої статі князь Ярослав не мав, Вітебська земля увійшла до володінь *Ольгерда*. Відповідно перейшли йому в підпорядкування всі мешканці Вітебщини, всі люди, які раніше служили вітебському князю. Ймовірно, серед них були і предки служилого боярина *Оліфера*, від якого пішли *Богомольці* і *Погоські*...

Очоливши Литовсько-Руську державу, Ольгерд перетворив Вітебськ у великокнязівський домен, який потім переходив до старшого сина в правлячій династії.

В 1508 році було утворене Вітебське воєводство. В актових книгах вітебських гродських і земських судів XVI-XVIII століть містяться згадки про володіння шляхтичів *Богомольців* на території міста, починаючи з 1500-х років. Йдеться про так звані "пляци", де *Богомольці* через своїх "служебників" займалися комерцією (оскільки "рицарські люди" самі торгувати не мали права під загрозою позбавлення шляхетства). 20 жовтня 1506 року Сенько Григорович Богомолець придбав такий "пляц" у вітебчанина Гришки Апанасова Толкачова. Ці ділянки, які можна було використовувати із зиском, набували статусу "пляцу ойчистого", тобто, передавалися у спадок від батька до сина. Знаходився "ойчистий пляц" *Богомольців* на місці колишнього Задунайського посаду, де тепер міський парк. В 30-х роках XVII століття цією ділянкою землі володів *Григорій Іванович Богомолець*. Його онук, *Леон Богомолець* (учасник сейму під Олькениками в 1700 році, який переріс у битву між прибічниками і противниками впливового у Литві магнатського роду Сапєг), придбав іще пару торгових місць. Одне з них пан Леон здавав у оренду вітебським міщанам з правом будівництва, облаштування яток для торгівлі, а також шинкування пива і меду.

На кінець XVIII - початок XIX століття рід *Богомольців* стає одним із найвпливовіших у Вітебську. Троє *Богомольців* — Пьотр-Тадеуш, Юзеф і Станіслав — у різні роки обиралися вітебськими повітовими предводителями дворянства. *Ромуальд Богомолець*, котрий за часів *Наполеона* був мером Вітебська, в 1816 році був обраний губернським предводителем. Про ті часи нагадує старий знімок піонера російської кольорової фотографії *Сергія Прокудіна-Горського* з панорамою міста, де зображений будинок дворянських зборів. Сам будинок не зберігся. На місці колишнього "дворянського гнізда" нині побудований обласний драматичний театр. Більше поталанило будівлі міської ратуші, звідки керував містом *Ромуальд Богомолець*. Попри війни і революції, вона вціліла. Зараз це один з архітектурних символів Вітебська. В приміщенні колишньої ратуші розташований обласний краєзнавчий музей.

Вітебський будинок губернських дворянських зборів. Перші роки XX ст.
Фото Сергія Прокудіна-Горського (1863-1944)

Не зачепили руйнування і будинок чоловічої гімназії, де в дитинстві навчався лікар з "вітебської гілки" роду — *Мечислав-Троян Богомолець*. Донедавна в них розташовувалися церква рівноапостольних Кирила і Мефодія та церковно-археологічний музей.

До родового маєтку Богомольців — Погостища (нині — село Ліозненського району) шлях пролягає по шосе з Вітебську на райцентр Ліозно. Фактично це і є "Ліозненська дорога", згадувана в "дільчих листах" від початку XVI століття і пізніших документах, пов'язаних з нащадками служилого боярина *Оліфера*. В тих же паперах згадуються річка Ольшанка, селище Стасьово, які сусідствують з Погостищем. А іще — церква Святого Миколая, побудована предками *Богомольців*.

Ця церква, починаючи з 30-х років XVII століття, — коли землі, на яких вона стояла, викупив *Григорій Богомолець*, — була центральною спорудою Погостищівської маєтності після панського двору. Вперше вона згадується в "листах дільчих" (документах про розподіл маєтностей, — **Ю.Р.**) під 1527 роком. Хоча, зрозуміло, існувала і раніше. Церква була зведена, по-перше, у віддаленому і не досить заселеному в ті часи регіоні, по-друге — на приватних володіннях представників не магнатського, а "земянського" роду. Вже через ці обставини поява церкви мала бути досить помітним явищем для всіх *Оліферовичів* і для їхніх сусідів.

Старший науковий працівник Державного архіву вітебської області *Костянтин Карпекін* в одній зі своїх статей звертав увагу на те, що церква в Погостищах була "найдавнішою церквою на Ліозненщині". Себто, до неї жодного християнського храму там не було. Тож не інакше, саме ця церква і спричинилася до того, що якась гілка шляхтичів *Оліферовичів* (Олферовичів) стала називатися "богомольцями"; прізвисько потім перетворилося на родове ім'я (прізвище) і мало стосуватися тих із *Оліферовичів*, хто безпосередньо займалися побудовою цього храму, а потім, що цілком логічно, опікувалися ним надалі, — як і їхні нащадки.

Цікаву деталь містить "продажний запис" (акт купівлі-продажу) на купівлю *Григорієм Богомольцем* грунтів від свого брата Семена від 15 березня 1633 року. В ньому читаємо буквально таке: "...***продъкове нашы*** *отъ давныхъ часовъ делечы се отъчизною своею, в селе Погоскомъ, с продъками пановъ Олферовичовъ Погоских,* ***заставили собе в цотове*** *(*спільного користування. — **Ю.Р.***)* ***кгрунты церъковные, што на церъковъ Погоскую надали и на чомъ церъковъ Светого Миколы*** *стоить и на чомъ дворъ поповъ с огородомъ и две кели стоять*" (жирний курсив мій, — Ю.Р.). Отже, якщо вірити цьому запису, предки *Богомольців* принаймні надали землю для майбутньої церкви Святого Миколи, а потім оголосили цю землю спільною власністю членів роду *Оліферовичів* — як *Погоських*, так і *Богомольців*.

Однак у пізніших документах згадується, що в Погостищах існувала не Свято-Миколаївська, а Хрестовоздвиженська церква. В цьому, однак, нема нічого дивного. Адже досить поширеною в давнину була практика, коли на місці церкви, що носила одне ім'я, споруджувалася інша з іншим іменем. Це робилося якщо її попередниця ставала непридатною до богослужінь через ветхість або ж зазнавала значних руйнувань. Цікаво, однак, що місцеві жителі пам'ятали також і стару назву церкви — "Свято-Миколаївська". Так само, як і місце, де вона стояла, доки її в тридцяті роки минулого століття не зруйнували більшовики.

Справді, як зазначає вітебський науковець *Костянтин Карпекін*, посилаючись на план церкви, що зберігся в Вітебському архіві, храмова споруда розташовувалася "біля самої дороги з Кринок на Стасьово". Її останнього священика звали *Сергій Шабуня*. Церква мала дзвони. В 1930 році більшовики перетворили церкву на клуб, а потім взагалі зруйнували її.

На тому місці зараз пам'ятник "косанерам" Січневого повстання (1863-1864), які боролися проти царизму під командуванням білоруського національного героя *Кастуся Каліновського*...

Річка Ольшанка. Неодноразово згадувана в документах, пов'язаних із землеволодінням шляхтичів Богомольців

Так нині виглядають погостищівські ниви і сіножаті бояр Оліферовичів і їхніх нащадків — Богомольців

Колишня Вітебська перша чоловіча гімназія.
Цю гімназію 1861 року закінчив зі срібною медаллю Мечислав-Троян Богомолець

В'їзд до села Погостище — родового гнізда Богомольців з XV століття.

На місці зруйнованої більшовиками родової церкви Богомольців у Погостищах — пам'ятний хрест учасникам Січневого повстання 1863 року

І все ж таки, хто саме першим з *Оліферовичів* назвався *Богомольцем*?

Першим, за ким прізвисько "*богомольці*" закріпилося як родове ім'я (і, ймовірніше за все, будівничим храму), був, за нашими спостереженнями над документами, син або ж онук Сенька Оліферовича, згадуваного в "Книзі пожалувань" Литовської метрики. Відповідно — або Юрій Сенькович (Семенович) (приблизні роки життя: середина - друга половина XV ст. — початок - перша половина XVI ст.), або його син Сенько Юшкович (приблизні роки життя: 60-70 рр.(?) XV ст. - після 1543 р.). Згідно з Першим розписом (від 22 жовтня 1792 року), "*першим почав писатися і званий був Богомольцем*" *саме Сенько Юшкович (або Семен Юрійович)*.

Але в тому ж таки документі цей же Семен Юшкович називається "*Богомольцовичем*". Себто — "нащадком Богомольця". А раз так, то *першим Богомольцем, а значить, і будівничим храму, міг бути його батько — Юрій Сенькович?*

Зробити остаточні висновки заважає брак тогочасних документів.Тому пошуки тривають...

Джерела

1. НИАБ, ф.2512, оп.2, д. 2, л. 8.
2. ИЮМ, вып. 23.— Витебск, 1892.— С. 322, 471, 472.
3. **Карпекин К.** "Самая старажытная"/ "Сцяг Перамогі", № 99. — 19.12. 2009.
4. **Niesiecki K.** Herbarz Polski. — Lipsk, 1839. — T. II. — S. 206.

Подяка

Автор висловлює вдячність усім, без кого неможливою була би поява у цьому номері статей про рід Богомольців.

Україна — *Ользі Богомолець*, заслуженому лікарю України, головному лікарю Інституту дерматології і косметології доктора Богомолець, — за можливість працювати з документами з її особистого архіву та за попередньо проведену пошукову роботу. *Вікторії Микитко*, директору Ніжинського філіалу Чернігівського обласного державного архіву, — за можливість працювати з документами, що стосуються ніжинського періоду життя засновників медичної династії Богомольців. *Наталі Дмитренко*, науковому співробітнику Ніжинського міського краєзнавчого музею, — за можливість працювати з документами і речами, що стосуються життя і діяльності Олександра Олександровича Богомольця. *Раїсі Павленко*, генеральному директору Національної наукової медичної бібліотеки України, — за допомогу в пошуках матеріалів, що стосуються медичної діяльності представників роду Богомольців.

Росія — *Дмитру Соболєву-Богомольцю* (Москва) —за надані матеріали про його прадіда, генерала Миколу Федоровича Богомольця.

США — *Олексію Богомольцю* — за надання копій цінних документів, що стосуються ранньої історії роду Богомольців.

Білорусь — *Валентину Величку*, Надзвичайному і Повноважному послу Республіки Білорусь в Україні, — за сприяння в організації творчого відрядження до Білорусії і роботи з архівними документами. *Аллі Голубович*, директору Національного історичного архіву Республіки Білорусь (НІАБ), і *Сергію Рибчонку*, завідуючому відділом інформації, публікації і наукового використання документів НІАБ, — за увагу і всіляке сприяння в роботі, практичну допомогу, фахові поради і консультації. *В'ячеславу Насевичу*, директору Білоруського науково-дослідницького Центру електронної документації, кандидату історичних наук, — за фахові поради і консультації. А також *Олександру Стефановичу*, завідуючому відділу рідкісної книги і рукописів Центральної наукової бібліотеки ім. Якуба Коласа Національної академії наук Республіки Білорусь, — за допомогу і корисні поради. *Ігорю Цішкіну*, вітебському археологу і краєзнавцю, та *Олені Зоріній*, завідуючій відділом науково-просвітницької роботи Вітебського обласного краєзнавчого музею, — за допомогу і гостинність.

Польща — *Генрику Люлевичу*, доценту Інституту історії Польської академії наук, доктору історії, — за допомогу в питанні джерельної бази і за надання цінної інформації з його власних напрацювань.